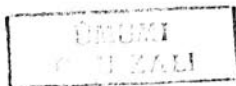

Səriyyə MÜSLÜMQIZI

Ölümdən e yandakı

XOCALI

Səriyyə MÜSLÜMQIZI

73(24)
M96

239532

Ölümdən o yandakı Xocalı

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Bakı-ŞƏMS-2006

Az2
2006

Səriyyə MÜSLÜMQIZI "Ölümdən o yandakı Xocalı"
Bakı, "ŞƏMS" nəşriyyatı - 2006, 224 səh.

S 28

Redaktor: Məmməd NAZİMOĞLU

Rəssam: Vəqif UCATAY

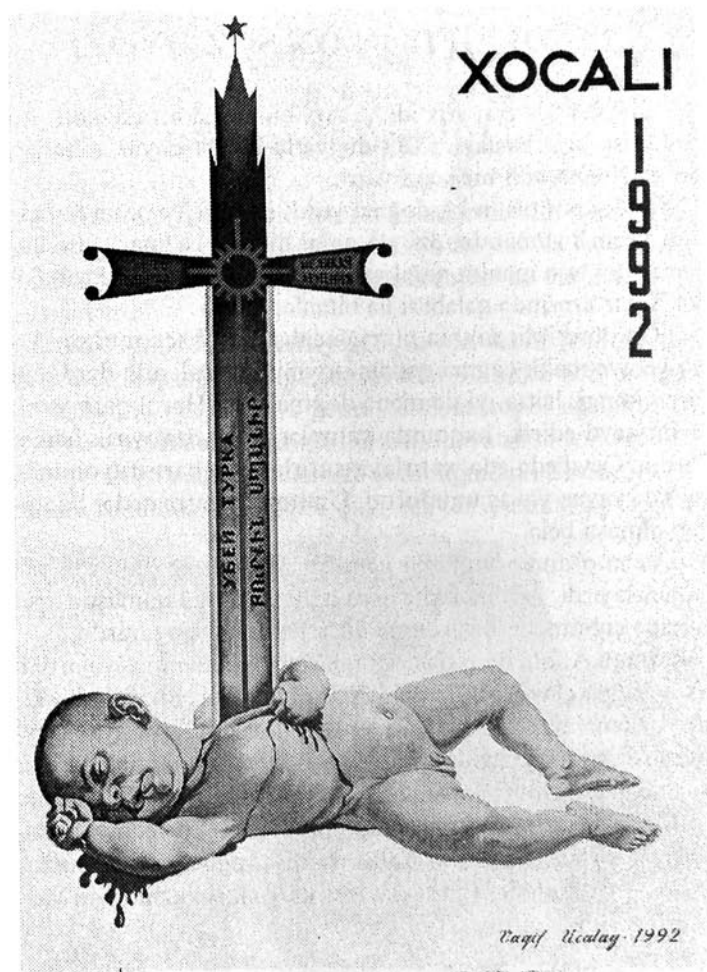
Fotoları nəşriyyata Qarabağ savaşında qəhrəmanlıq
göstərmiş, jurnalist Şamil SABİROĞLU təqdim edib

"Ölümdən o yandakı Xocalı" kitabı Azərbaycan xalqının tarixinə qanlı hərflərlə yazılmış Xocalı soyqırımına həsr edilib. Müəllif erməni cəadlarının törətdikləri cinayətlərin qanlı şahidi olub öz gözləri ilə gördüklərini qələmə alıb. Bu kitabda həmçinin Xocalının gerçək həyatından bəhs olunub. Bir gecədə yer üzündən silinən qədim bir yaşayış məskənində odun-ocağın yanacağına inam, ümid var...

(Kitab "ŞƏMS" nəşriyyatının maliyyə dəstəyi ilə çap olunur.)

S 51000000133 (10)
127-2006 qrifli nəşr

©ŞƏMS

MÜƏLLİFDƏN ÖN SÖZ ƏVƏZİ

...Biri var idi, biri yox idi. ...Yox bu başqa bir nağıldır. Bu nağılı isə belə başlayaq: Bu dünyada böyük-böyük şəhərlər, bir də Xocalı adlı bir kənd vardı.

Nə yazıqlar olsun ki, doğma yurdum, ana Vətənim barədə indi keçmiş zamanda, özü də nağıl dilində yazmağa məcburam. Amma o mənim nağılım Xeyirin Şər üzərində deyil, Şərin Xeyir üzərində qələbəsi ilə bitənlərdəndir.

...On dörd ildir nikbin olmağa çalışıram, bacarmıram. Artıq yeniyetməlik çağına qədəm qoymuş Xocalı adlı dərdimin boyu, rəngi, hətta iyi də mənə doğmalaşmış. Hər il qara yubileyini qeyd edirik, haqqında xatirələrimizi çözləyirik həmin dərdin. Qeyd edə-edə, xatırlaya-xatırlaya da barışıq onunla. İndi də yavaş-yavaş unuduruq. Unutmağa zərər qədər haqqımız olmasa belə.

...Yenə o anam yuxuma gəlmişdi. Uzun, ağ paltarda idi. Gülümsəyirdi. Amma paltarının ağılığı gözümlə qamaşdırmaq əvəzinə çiynimdən basırdı, məni tərpənməyə qoymurdu.

...Aman Allah, dərd də doğmalaşmış. Mənim rəyalardan çıxıb nağıla çevrilməkdə olan Xocalı dərdim. Bilirəm, bu kitabı qələmə alanda hərdən hissə qapılmışam, emosiyaya uymuşam. Amma oxucum əmin ola bilər ki, tanış olacağı hər bir tale, hər bir hekayət acı həqiqətdir. Bu həqiqətləri yazmaq mənim üçün nə qədər ağırdırsa, bilirəm ki, sizin üçün oxumaq bir o qədər çətin olacaq. Çətin də olsa, ağır da olsa bunlar mütləq yazılmalıdır. Elə şeylər var ki, onları yazmamaq yazmaqdan daha ağırdır.

Xanlar Nağıyev: ERMƏNİLƏR FƏŞİSTLƏRDƏN DƏ QANİÇƏNDİRLƏR

Kəndimizin uşaqları Xanlar əmini dövrəyə alıb, “nemeslərdən danış” - deyərtilər. Xanlar əminin Böyük Vətən müharibəsindən qayıdanlar kimi yaxasını bəzəyən nə ulduzu, nə də medalı vardı.

Amma bəziləri müharibəyə getməmək üçün həkimlərdən “niqodni” kağızını almağa çalışdılar. Xanlar əmi müharibə başlayan kimi cəbhəyə getmişdi. Sevastopol uğrunda döyüşlərdə almanlara əsir düşür. Əsirlik həyatında son dəfə döyüşdüyü Qara dəniz sahillərinin yaxınlığındakı Sevastopol və Xocalı kəndindəki Xocalı çayı tez-tez yuxularına girirdi.

Əsirlik həyatı Almaniyada başladı, sonra İrana, nəhayət Sibirə sürgünə aparılır. Avropanın bir sıra şəhərlərini gəzdi. İranda isə bir gün "Kim Vətənə getmək istəyir üç addım irəli çıx-sın" - dedilər. Ana Vətəndən ötrü burnunun ucu göynəyən Xanlar əmi çıxmaq istəyəndə bir vaxtlar komsomolda çalışan, ağdamlı Muxtar kişi ona pıçıldayır ki, bizi aldadırlar, Dayan! Xanlar əmi onu da inandırır ki, aldatmırlar, gəl Vətənə gedək. Hər ikisi Vətəndən ötrü o qədər qərıbsəyirlər ki, ixtiyarsız olaraq üç addım irəli çıxırlar. Hər gəmiyə 40 nəfəri mindirib yasa salırlar. "Gəmi sübçağı gəlib limana çatır, sevincdən az qalırdıq bayılaq". Allaha şükür, Vətənə döndük - deyir Xanlar əmi. Xəzəri gördük. Amma gəmilər sahilə yan almır. Gecə düşəndə gəmi sahilə yaxınlaşır, əsirləri yük vaqonlarına itələyə-itələyə doldurub qapılara da qara qıfıl vururlar. Uzun bir yol gedirlər. Bir şəhər vaqonlardan əsirləri düşürürlər. Bura adamın iliyini donduran Sibir idi. Neçə-neçə qanlı, dəhşətli, faciəli insan həyatının şahidi oldu. Xanlar əmi ilə sürgün olunan əsirlərdən heç yarısı salamat qalmadı... Allah Xanlar əmini hifz edirdi. İki ildən sonra Xanlar əminin üzünə gün doğdu. Dövlət qərar verdi ki, Vətənə dönə bilərlər. Amma bilmədim ki, daha bir dəhşətli əsirlik həyatını da yaşamaq qismətim olacaqmış... Böyük Vətən müharibəsində əvvəllər əsirlikdə bizi çox incidirdilər. Səkkiz gün bizə su vermədilər. Dodaqlarımız cadar-cadar olmuş və qan axırdı. Bir gün biz namaz qılırdıq. Alman əsgərinə başa salmaq istədikdə o bizi başa düşmədi. Məhəmməd peyğəmbərin adını dedikdə yenə də başa düşmədi. Məhəmədiyyə deyəndə, o, bizi anladı, əli ilə işarə etdi ki, olar, olar. Əsir düşənləri nəinki Vətənə dönməyə icazə vermirdilər. Həm onu qınayırdılar da, belə qınaqlara çox tuş olmuşdu Xanlar əmi. Belə anlarda ona

çırtmaq vursan qanı dammazdı. Amma dözmüşdü Xanlar əmi. Qarabağ müharibəsində isə əsir düşənlərə ən yüksək ad, medal, bayraq daha nələr verildi...

Xanlar əmi hal-hazırda Xocalıdan uzaqlarda, Naftalan şəhərindəki "Şirvan" sanatoriyasında yaşayır. Dar, yarıqaranlıq koridordan keçib Xanlar əminin yaşadığı otağın qapısını döyürəm. Onun ömür-gün yoldaşı Əntiqə xala bir əli ilə yüyürkdə mışıl-mışıl yatan nəvəsini yırğalayır, o biri əli ilə də Xanlar əminin əlindən tutmuşdu. Naftalandakı "Şirvan" sanatoriyasında bacımğilnən üzbəüz yaşayır Əntiqə xala. Hər dəfə olduğu kimi bu dəfə də məni güləyüz qarşıladı. Asta yeriş, asta danışığı var idi Əntiqə xalanın. İndi isə asta-asta danışsa da, daha asta-asta yeriyyə bilmirdi. Yanındakı çəliyinə söykənib ayağa qalxmaq istədi. Amma gücü çatmadı. Qılçıqının biri quruyub, ay bala, nə qədər müalicə etsələr də xeyri olmadı. Görürsən də Xanlar əmin də lap uşaq kimi olub, əlini əlimdən buraxmır. Bayırdan bir az gec qayıtmışdım. Başım saxladığım bir-iki toyuq-cücəyə qarışmışdı. Gəldim ki, uşaq yüyürkdə göm-göy göyərək, kişinin də göz yaşları sel kimi axır. Ona görə də, yanlarından bir addım da olsa ayrılı bilmirəm. Lap əli uşaqlı olmuşam. Xanlar əmi müharibədən sonra Xocalıda ailə qurub. Yaxşı yadımdadı, həmişə qələbə günündə Xanlar əmi məktəbə qonaq gəlirdi. Sinəsində birçə dənə də olsun medalı olmazdı. Almanların törətdiyi vəhşiliklərdən, əsirlik həyatının dəhşətlərindən danışardı. O, həmişə almanlara "nemes" deyirdi. Hətta kəndimizin uşaqları onu dövrəyə alıb, "Xanlar əmi, nemeslərdən danış, nemeslərdən danış". - qışqıranda o, aramla "Allah onlara lənət eləsin" - deyirdi. Və nemeslərlə vuruşmaqlarından danışardı. "Bəs sənin niyə ulduzun yoxdur?"-uşaqlar soruşanda, "Mən əsir düşdüyüm

üçün, ulduz almadım". Nemeslə vuruşan Xanlar əminin indi ermənilərlə vuruşmağa gücü qalmayıb. Qaçqınlıq həyatı lap əhədi kəsib, gözlərinin nurunu itirib. Xanlar əmi həmin gecə ömür-gün yoldaşı Əntiqə xala ilə Naxçıvanı kəndi yaxınlığında kənd camaatı ilə əsir düşdü. Saxlandıqları donuz fermasındakı tövlələrdə hava yalnız dar qəfəslərdən gəlirdi. Körpələr aclıqdan-susuzluqdan ağlaşırdılar. Palçıqlı soyuq döşəmənin küncələrinə gənc qızları, gəlinləri yerləşdirdilər ki, gözə dəyməsinlər. "İydən-qoxudan nəfəsimiz tuncıxırdı" - deyir Əntiqə xala. Amma erməni yaraqlıları tövlənin hər künc-bucağını axtarırdılar. Gözlərinə gənc qız, gəlin dəyən kimi saçlarından tutub sürüyə-sürüyə aparırdılar. Əntiqə xala belindəki yun şalı açaraq dörd gənc qadının üstünə salaraq, oturur. "O dəhşətli günü heç vaxt unudan deyiləm. Tövlənin içi alaqqaranlıq olsa da içəri doluşan saqqallı ermənilərdən birinin gözü barmağımdakı üzüyə sataşdı. Qoynundan bir əyri

burun bıçaq çıxartdı. Bıçaq par-par parıldayırdı. O qışqırdı: "Tez ol, üzüyü çıxart, yoxsa barmağınla birlikdə üzüyü kəsib götürəcəyəm". Üstündə oturduğum qadınlar qorxudan tərpənməyə başladılar. Mən erməni cəlladın yaxına gəlməsin deyə cəld barmağımdakı üzüyü çıxarıb ona uzatdım. O, üzüyü acgözlüklə göydə qapdı. Tövlədəki əsir qadınların üstündəki bütün zinət əşyalarını alaraq torbalarına yığdılar. Baxdım ki, Xanlar əmim göz yaşlarını saxlaya bilmir. Qırx il bundan əvvəl həmin üzüyü o, əlləri əsə-əsə barmağıma taxmışdı. İndi də mənim, nəinki əllərim əsirdi, ürəyim az qalırdı yerindən çıx-sın. Qorxurdum ki, bu erməni yaraqlısı yaxına gəlsə, üstündə oturduğum gəlinləri görəcək. Balalarımızı da əlimizdən aldılar. Verməyəndə ağ saçlarımızdan tutub sürüdülər, təpiyi ağzımızdan vururdular. Ağzımızdan qan fışqırırdı. Üç oğlun anası Matan arvad oğullarını əlindən alan erməniyə yalvarırdı ki, heç olmasa bircəciyini biz qocalara bağışla. Əri Kamranı da qınayırdı ki, sən də yalvar. Bəlkə onlar rəhmə gələlər. Kamran isə ümitsiz-ümitsiz dilləndi: "Mənim onlara gücüm çatmaz, yalvarsam da verməyəcəklər". Amma yenə də ixtiyarsız olaraq hər ikisi də, biz qocalar da ermənilərə yalvarırdıq ki, cavanları aparmasınlar. Elə bu vaxtı həmin erməni yaraqlıları Matanın yolub tökdüyü saçlarından tutub sifətinə tükürdülər, tufəyin qundağı ilə də kürəyinə vurdular. Sağa-sola kim gəldi tufəgin qundağı ilə bizi döyəcəlməyə başladılar. Hamımız bir-birimizin üstünə yıxıldım. Vay-şivən göylərə qalxmışdı. Beləcə, 12 say-seçmə oğullarımızı götürdülər. Çöldə atəş səsləri gəldi. Hamımız ağlaşırdıq. Beş bacının bir qardaşı Rövşən də bizim yanımızda idi. O, özünü öldürmək istəyəndə böyük bacısı Xuraman qoymadı. Talehdən yarımayan Zoya balamızın da gözünün ağı-qarası bircə balası Ülfət də o

13 nəfərin arasında idi. Əntiqə xala həmin Dəhraz kəndində ki tövlədən azad olunduğu günü ürək ağrısı ilə belə danışdı: "Biz azad olunanda üstündə oturduğum ortancıl oğlumun həyat yoldaşı Roza bayıldı. Mən erməniyə yalvardım ki, bu, mənim gəlmimdir. Körpə balaları ağlaşa-ağlaşa qalib. Qoy onu aparım. O isə gülərək, "onsuz da o ölüdür, kimə lazımdır?" dedi. Mən gəlinimi sürüyə-sürüyə əsirləri dəyişən sərhəddə qədər gətirdim. Amma burada da başqa bir faciəni yaşadım. "Ölü" adlandırılan gəlinimin 16 yaşlı qızı Mələk dünyasını dəyişdi. Anasına, nənəsinə vəfasız çıxdı. Mələyi itirəndə Əntiqə nənə heç cür bu ölümə barışmırdı. Elə əsirlik zamanı tövlədə etdiyi kimi, vay-şivən qopartdı. Ermənistanın Krasnoselsk rayonunun Çaykənd kəndində dünyaya göz açan Mələk Eyyubova ailəsi ilə birlikdə Xocalıya pənah gətirmişdi. Qızına Xan qızı Natəvanın adını qoymuşdu. Fevralın 26-ı səhər çağı zirzəmilərdəki qapılar bərk-bərk döyülür. Onları zirzəmidən çıxarıb bir yerə toplayırlar ki, Xankəndinə aparsınlar. Mələk körpə balasını da bağrına basaraq, erməni yaraqlısının üzünə tükürür. Və onlara "Sizi lənətə gəlsiniz" deyərək qaçmağa üz tutur. Ermənilər onun bədəninə saysız hesabsız atəş açırlar. Son anlarında o hayqırıraq "əsir düşməkdənsə ölüm yaxşıdır" deyir. Mələyin baldızı Mələhət də o cür hərəkət edib qətlə yetirilir. O gün meşələrdə şəhid olan gözəl-göycək gəlinlərin cəsədlərini üzü qoylu çevirib üstünə şax-şəvəl atırdılar ki, düşmən cəsədləri təhqir etməsin.

Əntiqə xalanın köksündə bir qaysaq bağlamayan Xocalı yarası var. O günlərdən danışdıqca Əntiqə xala, Xanlar əmi göz yaşlarını əllərinin arxası ilə silirdilər. Qolu gücdən düşən Xanlar əmi nemesnən vuruşanda daha ümidli idi. "Bilirdim ki, arxada məni" gözləyən kənd camaatı, doğmalarım, atam-

anam var. İndi ən dəhşətli odur ki, kəndim yoxdu.

- Xanlar əmi, siz iki dəfə əsir düşmüşünüz. Hansı daha dəhşətlidir?

- Erməni əsirliyi. Nemeslər əsgərlərlə döyüşürdü, onlar heç vaxt uşaq bağçalarını, məktəbləri bombalamırdılar. Ermənilər isə uşaqları süngüyə taxır, gözlərin ovur, hamilə qadının qarınını yırtır. Bu, görünməmiş vəhşilikdi. Mühəribənin qayda-qanunu var. Ermənilər nemeslərdən də qaniçəndirlər. Bunu mən əsirlikdə gördüm.

YİYƏSİZLİK YAMAN DƏRDDİR

(İllüstrasiyalı səhifə)

Mənim ilk müəllimim

"Müəllim öyrədə bilmədiyini həyat özü öyrədəcək".

Qətran Təbrizi.

...Qələmi əlimə alanda onun gülər üzü gözlərim önünə gəldi. Yenə o illərə qayıtdım. Orta boylu qarayanız müəllim "Əlifba" kitabını sinəsinə basıb, sinfə daxil oldu. Bu, mənim ilk müəllimim Fizzə xanım idi.

Fizzə müəllimə sinifdə partaların arası ilə gözdikcə, kiminin başından sürüşən ipək lentini düzəldər, kiminin təbaşirə bulaşan üst-başını qaydaya salardı. Bizi tez-tez, xüsusilə yaz qabağı kükrəyib-daşan Xocalı və İlisu çaylarına ekskursiyaya aparardı. Biz çöl çiçəklərindən al-əlvan çələng hörüb başımıza taxardıq. Təbiətimiz o qədər əsrarəngiz idi ki, onun gözəlliyindən doymaq olmurdu. Həmin anlarda Fizzə müəllimənin ba-

xışları nur selində yuyunardı. Ürəyi rıqqətə gələr, fərəhindən kövrələr, onu bir qürur hissi bürüyərdi. Müəlliməmiz çox zərəfatlı idi. Bizə maraqlı əhvalatlar danışar, adamı hadisələrin axarına elə salardı ki, onun duzlu-məzəli söhbətlərindən doymazdıq. O, bizə Xocalı bəylərindən olan Allahverdi və Qəhrəman bəylərin igidlərindən, torpaq sahələrinin Şura hökumətinin havadarlığı sayəsində ermənilərə verilməsindən söhbət açardı. Fizzə müəllimə həyatdan vaxtsız köçmüş atamın, Xocalı faciəsində min-bir müsibətin şahidi olaraq şəhid olmuş anamın da ilk müəlliməsi olmuşdu. Xocalı balalarının əksəriyyəti onun məktəbini keçmişdi. Əlifba kitabı ilə ilk bilik cığırına saldığı şagirdlərinin səsi-sorağı yüksək yerlərdən gəlir. Böyüyəndə öyrəndim ki, üç qardaşın bir bacısı olan Fizzə müəllimənin iki qardaşı Böyük Vətən Müharibəsi, üçüncü qardaşı isə müharibədə ağır yaralanıb arxa cəbhəyə göndərilərsə də başqa bir faciənin qurbanı olmuşdu. Ailənin yeganə övladı Fizzə müəllimə o illəri kədərlə xatırlayaraq deyir:

- Xocalı kəndindəki yeddiillik məktəbdə üç qadın müəllimə - Şükufə, Qənirə və mən bütün fənnləri tədris edərdik. Çünki

məktəbə təyin edilən gənc direktor da, kişi müəllim də cəbhəyə göndərildi. Onlardan qara kağız gələndə biz də yaxınları, doğmaları kimi göz yaş axıdırdıq. O vaxtlar çox ağır idi. Şagirdlər məktəbə çox vaxt ac gəlirdilər. Paltarları, ayaqqabıları nimdəş olurdu. Sınıfdə yandırmağa odunumuz belə yox idi. Uşaqları başımıza toplayıb, Kətik meşəsinə odun yığmağa gedərdik. Odun şələsini kürəyimizə bağlayıb, ayaqlarımızı soyunaraq buz bağlayan çaydan keçərdik. Bəzənsə uşaqların ayağı sürüşər, çaya düşərdilər. Lakin aclıq, kasıbçılıq, cəbhədən eşitdiyimiz ölüm xəbərləri bizi sarsıtsa da, yaşamaq əzmimizi qıra bilmirdi. Belə çətinliklərə dözməyə gücümüz çatırdı.

Onda hamımız müharibənin ağırlığını birgə yaşayırdıq. İndiki kimi yox... Kimisi eys-ışrət içindədir, kimisi yeməyə yavan çörək tapmır. İnsanlar vaxtsız dünyasını dəyişir.

Fizzə müəlliməni bağbana bənzsək yanılarıq. O, daxili işlər naziri Ramil Usubovun, "Haray" kinosu ilə tarixdə qalan mərhum Əlfə Şükürovun, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Əlif Hacıyevin, Tofiq Hüseynovun, daha neçə-neçə igid oğulların, alimlərin müəllimi olub.

Fizzə müəllimə orta məktəbi əla qiymətlə bitirdiyindən məktəbdə müəllim çatışmadığına görə, əmək fəaliyyətinə başlayıb. Müharibə illərindəki fəaliyyətinə görə "Böyük Vətən Müharibəsində əməkdə fərqlənmə", "V.İ.Leninin 100 illiyinə həsr olunmuş", "Əla əməyinə görə", iki dəfə isə "Əmək veteranı" medalları ilə təltif olunub. Bakı şəhərinə köçəndən sonra da əli işdən soyumayıb. Hökuməli kənd orta məktəbində 1995-ci ilə kimi dərs deyib. Hazırda təqaüddədir. Üç övladı, səkkiz nəvəsi, bir nəticəsi var. 1925-ci ildə Xocalıda dünyaya gələn, müharibənin ağırlığını zərif çiynlərində daşıyan, sinəsinə üç qardaşın dağı çəkilən Fizzə müəllimə ömrünün 80-ci

ilini yaşayır.

Bizə gözünün nurunu verən, ömrünü bizim yolumuzda şam kimi əridən Fizzə müəlliməni unutmğa heç kimin mənəvi haqqı yoxdur. Dünya malında gözü olmayan belə insanlar kaş çox olaydı. Onlardan örnək götürmək bugünkü nəslin müqəddəs borcudur.

O, İNTİHAR ETMƏK İSTƏMİRMİŞ...

Ötən il mətbuatda Xocalı qaçqını, tələbə Afaq Salmanovanın özünə qəsd etdiyini oxuyanda yerimdəcə donub qalmışdım. Qəlbimi qəm-qüssə bürümüş, xəyal məni on dörd il bundan əvvələ aparmışdı.

Xankəndində dünyaya gələn Afaq Xocalıya pənah gətirəndə balaca idi. Anasının bu qaraşirin qızığı azı məktəbə gətirdiyi gün də gözlerim önündədir. İlk müəlliməsi də xoşxasiyyət, gülərlə Afilə müəllimə idi. Onda Xocalı çox ağır günləri-

Ölümdən o yandakı Xocalı

ni yaşayırdı. Nə balaca Afaqın, nə də xocalıların ağına da gəlməzdi ki, Xocalı adlı bir diyar bir neçə aydan sonra yerlə-yeksan ediləcək.

Afaqın ilk müəlliməsi ailəlikcə qətlə yetiriləcək (həyat yoldaşı Vaqif, üç övladı Azər, Ceyhun, Niyaməddin). Sınıf yoldaşı, göydən enən mələklərə bənzəyən Nəzakət atası Tapdıqla birlikdə güllələnəcək. Bu faciə ömürlüklə Afaqın yaddaşına hopacaq. Hər il Xocalı faciəsinə həsr olunmuş tədbirlərdə Afaqın dili, ağzı bayatlı olacaq.

*Mural durduğu yerdə,
Boynun burduğu yerdə,
Erməni, əlin qurusun,
Xocalını qırdığın yerdə.*

Afaq bu bayatını tez-tez deyərdi. Afaq da soydaşlarımız kimi didərginlik ağrı-acısını yaşadı. Sanatoriyalarda yaşından da tez böyüdü. Bakıda orta məktəbi bitirdi. Təhsil aldığı Suraxanı rayonunun 104 sayılı məktəbi onun üçün ən doğma yer oldu. Dil-ədəbiyyatı tədris edən Gülxar müəllimə, ingilis dili müəlliməsi İntizar xanımın ümidlərini doğrultdu. Elə həmin il də ali məktəbə daxil oldu. Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin pedaqogika fakültəsinə. Onda Afaqın sevincdən uçmağa qanadı olmadı.

2001/Ə-44 nömrəli qırmızı rəngli tələbə bileti alanda sevincindən göz yaşları yanaqları aşağı yuvarlandı. Taleyə bax, 2001-ci ilin qurtarmasına cəmi altı gün qalmış, bu tələbə biletinin sahibinin də ömür payı sona çatdı.

Düz 31 il bundan əvvəl, Afaqın nənəsi Qüdrət xanım da belə bir qış günündə, yəni nəvəsinin öldüyü bir gündə dekabrın 26-da dünyasını dəyişmişdi. Cavan ikən dünyasını dəyişən

anasının ölümü Oqtayı bərk sarsıtdı, hönkür-hönkür ağladı. Və uzun müddət özünə gələ bilmədi. Afaqın dünyaya gəlməsi gənc atanı sevindirdi. Kədərlə sevinc bir-birinə qarışdı. Bu balaca körpə Oqtaya hətta "anasızlığını" da unutdurdu. Afaq evdə ikinci övlad olsa da, ona qarşı sevgi məhəbbət bir başqa idi. Valideynləri onu daha çox əzizləyirdilər. Tale Afaqın üzünə gülmüşdü, tələbə olmuşdu. Amma demə, bu ta-

lesiz Xocalı balası tələbəlik həyatının şirinliyini cəmi dördcə ay dadacaqmış. Semestr başlamışdı. Tələbəlik həyatının qayğılı günləri idi. Anası Xatirə xanımın dediklərindən: "Gənclik" metrosunun yaxınlığında yaşayan tələbə yoldaşını semestrə hazırlamaq üçün dəftər verib qayıtmalı idi. Onun qayıtması bir az uzun çəkdi. Mən onu müzəmmət edib, irad tutdum. O isə getdikcə əsəbləşirdi. Mən isə hövsələmi saxlaya bilmirdim. Bu an o, hövlank eyvana çıxdı. Birdən bərk gurultu və kiminsə "atdı" sözünü eşitdim. Həyətdə qaçdım. Asfaltın üstündə balamın burnundan qan axdığını gördüm. Təcili yardımla onu tibb məntəqəsinə apardılar. Sən demə, çox gec imiş. Elə oradaca keçindi. Ölüm aktında ekspert rəyində bu sözləri oxudum: "Mərhum Afaq Salmanova güclü stress ke-

çirmiş. Eyvana çıxanda isə müvazirətini saxlaya bilməyibmiş. Yıxılarkən aşağı mərtəbələrə düşmüş, eyvanlardakı dəmir və iplərdən yapışsa da, tuta bilməyib. Əl barmaqlarında çoxlu saylı göyertilər var, dırnaqları isə sınımışdı".

Əziz oxucu, Xocalı faciəsindən 14 il keçsə də, bu talesiz məkanın övladları təəssüf ki, tez-tez belə faciələrlə üzləşirlər.

Ürək infarktı, qan təzyiqi və əsəb xəstəliyindən dünyalarını dəyişənlərimizin də sayı az olmadı. Aradan 14 il ötsə də, bu qurbanlardan biri də Afaq balamız oldu. Təəssüf ki, son mənzili də Xocalı ola bilmədi. Daha bir gözü yaşlı ana, dərddi bir ata qaldı.

48 GÜN ERMƏNİ ƏSİRLİYİNDƏ

KAMAL XUDAYAROV: "Məni erməni dərdi öldürdü"

Qonum-qonşuya Allah oğul övladı verəndə, hamının ürəyində belə bir arzu keçmişdi. "Belə oğuldan birçəsinə də kaş Qumru bacıya verəydi." Qumru xalanın da ürəyinin dərinliyində bir oğul həsrəti yaşayırdı. Amma yazıya pozu yoxdu. Qumru xala vüsəlinə çatmadı. Bir-birinin ardınca yeddi qız övladı dünyaya gətirdi. Hamısı da ağıllı, kamallı, gözəl, göyçək. Onlara nə Tamam, nə də Bəsti adı qoyub qız övladına bəsti demədi. Böyük övladına Sevdə, sonbeşiyinə isə Mətanət adı verib.

Bir çətan qız külfətini rəhmətlik Kamal dayı çətinliklə saxlasa da, bir kimsəyə sezdirmədi. Həyat yoldaşı Qumru xala ilə əl-ələ verib, bütün çətinliklərə sinə gərdilər. Cəmiyyət üçün layiqli övlad böyütdülər. Kamal dayı traktorçu idi. Şumladığı torpaqdan götürdüyü bol məhsuldan uşaq tək sevinərdi. Evin yeganə başpapaqlısı olduğundan bütün kişi işlərini də özü

görərdi. İşdən nə qədər yorğun qayıtsa da qızlarının aldığıları "əla" qiymətdən ürəyi dağa dönərdi. Qızları da oğul kimi qollarını çırmayıb, bağ-bostan əkib becərər, əllərinə yaba, balta alıb ot tayası düzəldər, odun yarardılar. "Qoy atamız özünü oğulsuz saymasın" - deyərək ağır işlərdə atalarına kömək edərdilər. İllər ötdü. Böyük övladı Sevda Xocalı kənd orta məktəbini bitirib, Kənd Təsərrüfatı institutuna daxil oldu. İkinci qızı Sevil də həmin institutun tələbəsi adını qazandı. Kəndimizin bu sahədə ilk ali təhsilli qadın mütəxəssisi oldular. Atanın ürəyi köksünə sığmırdı. Ana Allaha gündə yüz dəfə şükür edirdi ki, ona belə övladlar bəxş edib. Oxuduğu bu təhsil ocağında Murtuzəli adlı bir oğlanla ailə həyatı qurdu. Tale onu Bakıya gətirdi. O gün mənim heç vaxt yadımdan çıxmaz. Ata qızını lampanın başına hərleyib, xeyir-dua verəndə tir-tir titrəyirdi. "Sən mənim oğul payımsan" - deyib qızını bağrına basanda gözləri doldu. Ulu Tanrı Qumru xalanın oğul payını qızına verdi. Nəvəsi Vüsal dünyaya gələndə Qumru xalanın sevinc göz yaşları yanağından aşağı yuvarlandı. Qızların birisi aqronom, birisi həkim, o birisi müəllim peşəsinə yiyələndi. Hazırda şair təbiətli Sevda xanım kənd təsərrüfatı sahəsində alimlik dərəcəsi almaq üzrədir. Sevda xanım Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Əkinçilik İnstitutunda böyük elmi işçi vəzifəsində çalışır. 15 elmi əsərin mü-

əllifidir. Həmin əsərlər xaricdə və Azərbaycanda keçirilən konfransların toplusunda dərc edilib. Atasının adını da özünə ləqəb götürüb. Sevda Kamalqızı. Xocalı böyüyürdü. Kənd camaatı bir-birindən geniş, yaraşıqlı evlər tikirdi. O evlərdən birini də Sevil öz ömür-gün yoldaşı Ələmdarla əl-ələ verib tikdirmişdilər. Özləri fəhləlik etdiyindən hər daşında əllərinin qabar izləri qalmışdı. Amma sən saydığını say. Sən demə, böyük külfət sahibi olan Kamal dayının böyüyən bu kəndinin lap böyük bir dərdi də böyüyürmüş. O müthiş gecədə Kamal dayı evindən torbasına bir parça çörək atıb çıxmışdı. Qapını-bacanı, tövləni də, toyuq hinini, hətta boynunu çiyinə qoyub yazıq-yazıq onun əl-ayağını yalayan (indi olmasın) boz köpəyi də açıb buraxmışdı. "Allah amanında" deyib, ürəyi, əlləri əsə-əsə həyət-bacanı dörd dolanıb, göz yaşlarını qəlbinə axıdaraq həyət darvazasından çıxanda darvazanı da açıq qoymuşdu. Kəndin qurtaracağına kimi boz köpək də onunla gəlmişdi. Yeri-göyü lərzəyə gətirən tankların, topların gurultusundan pərən-pərən düşən kənd camaatı kimi Kamal dayı da gəldiyi yolu itirmişdi. Kətik meşəsindəki yolla Ağdamın kəndlərinə yox, ermənilərin yaşadıkları Dəhraz kəndinə bir dəstə kənd camaatı ilə gedib çıxır. İki gün, iki gecə qarın, suyun içində qalan Kamal dayını burada dəhşətli bir faciə gözləyirmiş. Neçə-neçə qocanın, cavanın, uşağın şaxtaya, sazağa dözməyib, öldüyünü görmək Kamal dayının qəlbinə sağalmayan bir yara açır. Həmin dəstədə silahlı adamlar da olur. Kəndə girər-girməz onları güllə yağışına tuturlar. Atışma bir neçə saat davam edir. Qeyri-bərabər döyüşdə həmin dəstədəki qocanı, uşağı, qadını ermənilər qətlə yetirirlər. Sağ qalanlar əsir düşür. Donuz fermasında saxlanan bu əsirlərə işgəncə, əzab-əziyyət verilir. Bir gün saqqallı bir erməni əmr edir ki, 16 kişi ayrılınsın. Ağdamda əsir düşən ermənilərlə dəyişdiri-

ləcək. 150-yə yaxın qocanın, uşağın da paltarlarını, corablarını soyundurub, şaxtalı bir gündə çölə buraxırlar. Kamal dayının onların başına nə gəldiyindən xəbəri olmur. Onu 18 nəfərlə birlikdə Xankəndinə gətirib anbara salırlar. Bu anbarda Milli Ordunun 12-əsgəri də var imiş. 18 nəfəri içəri salıb 12 nəfəri buraxırlar. Sıraya düzüb atəş açırlar, amma içəridəkilərin çöldəkilərdən xəbəri olmur. Hər gün bir neçə dəfə əsirlər təpiklə, dəyənəklə döyülür. Bir tikə çörək, kasada da bulanıq su verirlər. Xocavənd rayonundan olan Milli Ordunun iki əsgərini döyüb, yaralarına da buzlu su tökürdülər. Bir gün İsvəcərədən Qırmızı Xaç Cəmiyyətinin nümayəndələri gəlmişdi. Əsirlərə Qırmızı Xaç Cəmiyyətinin nümayəndələri bir ədyal verib, ermənilərdən də xahiş edirlər ki, dinc əhalinin insanları ilə mehriban olun. Nümayəndələr gedən kimi ermənilər ədyalı əlimizdən alıb, quduz canavara döndülər. Ermənilər əsirləri hədələyib, incidildiyimizdən bir kəlmə danışmamacağımızı əmr etdilər. Əsirlər isə "Artıq canımızdan bezmişik. Hər şeyi acıb deyəcəyik" söyləyəndə "onda sizin əsir qadınlarınızın başına oyun açacağıq" deyə bağırdılar. Hamımız başımızı aşağı dıkdıq. Bir gün isə susuzluqdan ciyərimiz yanırdı. Yadıma düşdü ki, kənddə 1000 rubla satdığım inəyimin pulunu pencəyimin astarına tikmişəm. Həmin pulu çıxarıb erməniyə verib, bizə su verməyini istədim. O, benzinli vedrəni qarla doldurub içəri gətirdi. Biz ələcsiz qalıb, dəsmalımızın ucunu qarın içinə salaraq susuzluqdan cadar-cadar olmuş dodağımızın üstünə qoyduq. Hər birimizə bir tikə ayrılan çörəyi mən paylayırdım. Tikələri payladıqdan sonra cibimdə qalan ovunduqları isə özüm yeyirdim. "Orada yaşadığım" 48 gün ömrümün 48 ilinə yox, 100 ilinə də bəs edər. Qızları isə atalarını qurtarmaq üçün var qüvvələri ilə çalışırlar. Həbsxanada zərərçəkən bir erməni məhbusu ilə dəyişdirməyə müvəffəq

olurlar. Ağdam Xalq Cəbhəsinin sədri, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı, rəhmətlik Allahverdi Bağirov isə "Mən belə qızı heç yeddi oğula da dəyişməyəm" deyərək heyratlanmışdı. Əsirlikdən qayıdan Kamal dayı cəmi 8 il yaşadı. Son nəfəsində "Mən Xocalıya gedirəm" deyərək yanıqlı bir bayatı çəkdi.

Bilməm haralıyam mən

Eldən aralıyam mən

Özüm qərrib məzarlı

Eldən aralıyam mən.

Sonra üzünü həkim qızına tutub, "götür sinəmin üstündəki bu ağır daşı bala, mənə erməni dərdi öldürdü". Kiçik qızı Mətanət isə atasının yoxluğu ilə barışmır. Onun şəklinin qarşısında durub, ata şerini deyir. 8 ildən sonra Xocalıdakı şəhid olanların narahat ruhlarına qarışdı Kamal dayının ruhu. Ağdam məscidində düz 48 eybəcər hala salınmış meyidin üzünü açan Sevda 100 dəfə ölüb-dirilir. Amma sən demə, atasından sonra daha bir faciəni yaşamaq qismət olur. Bacısı Zəminə ana olub, qız övladına arxa-dayaq olan oğul gətirmək istəyir. Ağır cərrahiyyə əməliyyatı ilə oğlu dünyaya gəlir. Amma həkimlər nə ananı, nə də övladı xilas edə bilirlər. Hər ikisi dünyasını dəyişir. Xocalıdan uzaqlarda qərrib məzarlı bir ata və başdaşına həkk olunmuş qucağı qundaqlı bir gəlin uyuyurlar. Məşədə isə güllələnən bir ananın qucağında körpə üç gün qarın-suyun içində qalaraq ölmüş ananın döşünü əmirdi. Milli ordunun əsgərləri sağ qalan uşağı ananın qucağından götürəndə hönkür-hönkür ağlayırdılar. Təkcə Kamal dayını erməni dərdi yox, bütün dünyasını dəyişən xocalıları da erməni dərdi öldürdü. Xocalı İcra Hakimiyyətində isə Xocalı faciəsində iştirak etməyən əsgər Milli Qəhrəman adına layiq görü-

lürdü. Kəlbəcərli batalyon komandiri Mahir Ağalarov isə ona yazılan milli qəhrəman adından imtina edirdi. "Xocalıda əsir düşən qız-gəлиндən sonra elə adı daşımaq istəmirəm". Həmin komandir Kəlbəcərin işğalı zamanı qəhrəmancasına döyüşərək şəhid oldu. Məzarı Bakıda Şəhidlər xiyabanındadır.

ARAYIŞ

25 fevral 1992-ci il tarixdə saat 22 radələrində Xocalı şəhərinə qondarma "Dağlıq Qarabağ Respublikası"nın silahlı quldur dəstələri ilə MDB qoşunlarının Xankəndində yerləşən 366-cı motoatıcı alayının şəxsi heyəti və hərbi texnikasının birgə hücumu başlamışdır. Xocalı şəhərinə hücumda 366-cı alayın mayor Ohanyanın komandası altında 2-ci batalyonun, mayor Nabokixin komandası altında 3-cü batalyonun və başqa bölgələrin çoxsaylı ağır tankları, PDM-ləri, D-30 qaubitsası və sair iştirak etmişdir.

Hücum nəticəsində Xocalı şəhəri yandırılmış, dinc əhalinin bir hissəsi qırılmış, bir hissəsi girov götürülmüşdür. Mühasirədən çıxıb qaçan əhalini isə yollarda, meşələrdə pusqu quran ermənilər vəhşicəsinə, xüsusi amansızlıqla qətlə yetirmişlər. Ən çox kütləvi qırğın erməni kəndi Naxçıvanik yanından Ağdam rayonu ərazisinə keçən yolda olmuşdur.

Bu hadisələrlə əlaqədar 27.02.92-ci il tarixdə Qarabağ üzrə rayonlararası prokurorluk tərəfindən Azərb. Respublikası CM-nin 70-ci mad., 4,6-cı bəndləri, 255-ci mad. "3" bəndi ilə cinayət işi qaldırılmışdır.

366-cı motoatıcı alayın komandiri Y.Y.Zarvıqorov, digər zabitlər Nabokix, Krauelə, Lixodey və s. haqqında, onların azərbaycanlılara qarşı Beynəlxalq Hərbi Tribunal Nizamnaməsi, 1949-cu il Cenevrə Konvensiyaları və bir sıra başqa

beynəlxalq müqavilələri pozan, insanlığa uyğun gəlməyən hərbi cinayətlər etməsi barədə sübutlar toplanmışdır.

Zaqafqaziya hərbi dairəsi prokurorluğu tərəfindən də 366-cı alayın komanda heyəti haqqında cinayət işi qaldırılmışdır. Xocalı hadisələrindən sonra alayın Xankəndindən köçürülməsi adı altında içərisində ağır tanklar, PDM və sair olan 100-dən çox hərbi texnika Dağlıq Qarabağın erməni icmasından olan silahlı quldur dəstələrə verilmiş, alayın şəxsi heyətinin erməni milliyətindən olan hissəsi Dağlıq Qarabağda qalıb azərbaycanlılara qarşı cinayətlərini davam etdirir. Alayın şəxsi heyətinin qalan hissəsi isə, alay Gürcüstan Respublikası Zaziani stansiyasına "köçürüb" sonra da ləğv edildiyinə görə hazırda əsasən Rusiya Federasiyası ərazisində yaşayırlar.

366-cı alayın komanda heyətinin cinayətləri barədə işi tamamlamaq üçün Rusiya Federasiyasının Baş prokuroru V.Q.Stepankova 14.12.92-ci il və 28.06.93-cü ildə iki dəfə

məktubla müraciət etmişik. Müraciətdə həтта onlara alayın zabitlərinin etdikləri cinayətləri birgə istintaq etmək barədə təklif də irəli sürülmüşdür. Ancaq indiyədək bizim bu təkliflər Rusiya Federasiyası Baş Prokuroru tərəfindən cavabsız saxlanılmışdır.

İstintaq qrupunun müstəntiqləri öz təşəbbüsləri ilə Tbilisi şəhərinin Vaziani stansiyasına gedib orada alayın komandiri Y.Y.Zarvıqorovu və başqa zabitləri dindirməyə cəhd göstərmişlər. Ancaq Xankəndi hərbi qarnizonunun keçmiş prokuroru Lazutkin, Zaqafqaziya hərbi dairəsi qoşunları komandanının müavini k-n Ohanyan (milliyyətə ermənidir) müstəntiqlərə maneçilik törədib, dindirmələrə imkan verməmişlər.

Eləcə də Gəncədə yerləşən, RF yurisdiksiyasında olan hava-desant diviziyasının 366-cı alayın Xankəndindən çıxarılmasında iştirak etdiyinə görə hərbi texnikanın ermənilərə verilməsinin şahidi olmuş zabit - əsgərləri dindirməyə təşəbbüs göstərilmiş, ancaq diviziya komandanlığı Moskva ilə məsləhətləşdikdən sonra dindirmələrə icazə verməmişdir.

İstintaqın ən ağır və çox vaxt aparan bu istiqaməti olmuşdur. Bu istiqamət üzrə respublikanın 53 rayonunda məskunlaşmış, tez-tez yerlərini dəyişən 3 mindən artıq Xocalı qaçqını müəyyənləşdirilib. Azyaşlı uşaqlar istisna olmaqla Xocalı əhalisinin əksəriyyəti dindirilmişdir. Bu sahədə istintaqın çətinliklərindən biri də o, olmuşdur ki, Xocalı şəhərinə 1988-91-ci illərdə Ermənistandakı öz dədə-baba yurdlarından qovulan, Xankəndi şəhəri və Qarabağın digər kəndlərindən ermənilər tərəfindən qovulmuş azərbaycanlılar, Özbəkistandan respublikamıza pənah gətirmiş mesheti türkləri məskunlaşmışdılar. Onların çoxunun pasport qeydiyyatı, ünvanlar bü-

rosunda qeydiyyatı olmamışdır. Ona görə də həmin şəxslər demək olar ki, çox böyük çətinliklə müəyyən edilmişlər, dindirilib iş üzrə zərər çəkmiş şəxs kimi tanınmış, əmlakları barədə məlumat toplanıb, mülki iddiaçı kimi tanınmaq barədə qərarlar çıxarılmış, ölənlər, yaralananlar haqqında məhkəmə - tibb ekspertizaları təşkil edilib, rəylər alınmışdır.

Məhkəmə - tibb ekspertizalarının rəyləri, mühasirədən çıxmağa müvəffəq olmuş Xocalı sakinlərinin ifadələri ilə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri ağılasığmaz vəhşiliklər faktları müəyyən edilmişdir. Baş dərisinin soyulması, qulaq, burun, cinsiyyət üzvlərinin kəsilməsi, erməni qəbrinin üstündə azərbaycanlı başının qurbanlıq kimi kəsilməsi və sair vəhşilik faktları sübuta yetirilmişdir. Erməni caniləri qadına, qocaya və uşağa da fərq qoymadan hamıya işgəncə verir-dilər. Qadınların döşlərinin kəsilməsi, cinsiyyət orqanına atəş edilməsi adi hal olmuşdur.

Xocalı şəhərində yerləşən dövlət və ictimai obyektlərin sayı və dəyəri ayrı-ayrılıqda müəyyən edilmişdir. Respublikanın 35 nazirlik və idarəsinin Xocalı şəhərində inşa etdikləri, balanslarında olan tikililər, qurğular, dəzgahlar, xammal və sair qiymətlilər barədə sənədlər toplanmış, mütəxəssislərdən ibarət komissiya təşkil edilmişdir. Komissiyanın gəldiyi nəticəyə görə Xocalı şəhərinin işğalı nəticəsində dövlət idarə, müəssisə və təşkilatlarının, ictimai təşkilatların əmlakına 4 mlrd. 199 mln. 668 min 338 rub. məbləğində ziyan dəymişdir. Ziyan 1992-ci ilin dekabr ayına aid qiymətlər miqyasında hesablanmışdır.

- Respublika rəhbərliyinin, hərbi komandanlığın, silahlı dəstə komandirlərinin Xocalı qırğınının baş verməsində təqsiri istiqamətində istintaq iki versiya üzrə aparılmışdır:

- Vəzifəli şəxslərin xəyanəti nəticəsində Xocalı şəhəri qəsdən düşməyə verilmişdir,

- Vəzifəli şəxslərin qulluq vəzifələrinin icrasına cinayətkar-casına səhlənkər yanaşması nəticəsində Xocalı şəhərinin müdafiəsi pis təşkil edilmiş, şəhərin mühasirədən çıxarılması üçün lazımı tədbirlər görülməmiş, dinc əhəlinin evakuasiyası təşkil edilməmiş, ona görə də kütləvi qırğın baş vermişdir.

Xocalı şəhərinin xəyanət nəticəsində qəsdən düşməyə verilməsi versiyası üzrə respublika Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyi ilə birgə iş aparılmış, onlara konkret əməliyyat tapşırıqları verilmişdir. İstintaq qrupu tərəfindən mümkün olan bütün istintaq-əməliyyat tədbirləri aparılmışdır. Ancaq hər hansı bir vəzifəli şəxsin və ya silahlı qüvvə komandirinin xəyanət etməsi faktı müəyyən edilməmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, istintaq zamanı ermənilər tərəfindən şəhərin işğalı vaxtı əsir götürülmüş Əzizov Arif Qüdrət oğlu və Məmmədov Aydın Calal oğlunun xəyanət etmələri faktıdır. Xocalı sakini olan bu şəxslər əsirlikdə olarkən əsirlikdə olan azərbaycanlılar arasında şəhərin müdafiəçilərini ermənilərə göstərərək onların öldürülmələrinə səbəb olmuşlar. Bu şəxslər haqqında Azərbaycan Respublikası CM-nin 17.94-cü mad. 4.6-cı bəndləri ilə cinayət işi ayrılıb məhkəməyə göndərilmişdir.

Müəyyən edilmişdir ki, hələ 1988-ci ildən başlayaraq respublika rəhbərliyi tərəfindən Dağlıq Qarabağ probleminin həllində böyük səhvlərə yol verilmişdir. Həmin vaxt Dağlıq Qarabağın erməni icmasını vilayətdə partiya və dövlət orqanlarında məsul vəzifələrdə işləyən "liderləri" demokratiya, aşkarlıq şüarlarından istifadə edərək Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşməsindən ötrü açıq fəaliyyətə başlamışdılar.

Respublika rəhbərliyi isə "demokratiyanı boğmaq olmaz" pərdəsi altında açıq-aşkar kütləvi informasiya vasitələri və sair yollarla respublikamızın ərazi bütövlüyünə, dövlətçiliyinə qarşı yönələn cinayətkar hərəkətlərə qiymət verməmiş, onların qarşısını almaq üçün tədbirlər görməmişdir. Cəzasız qaldıqlarından şirnikləşən ermənilər Dağlıq Qarabağın Ermənistan SSR-yə birləşməsi qərarına gətirib çıxaran kütləvi aksiyalara başladılar və eyni zamanda Ermənistan SSR-də yaşayan azərbaycanlı əhəli min illik dədə-baba yurdlarından qovulmağa başladı.

1988-ci ilin martında Ermənistandan qovulub Azərbaycana gələn ilk qaçqınlar əsasən Şuşa və Yuxarı Qarabağın azərbaycanlılar yaşayan digər məntəqələrində yerləşdirilmişdilər. Bundan narahat olan ermənilər azərbaycanlıların Ermənistandan qovulmalarını müvəqqəti dayandırdılar. Təcili olaraq Aslanyan fəmilialı, nazir müavini işləyən bir şəxsin başçılığı ilə öz emissarlarını Dağlıq Qarabağa göndərdilər. Onlar Dağlıq Qarabağda yerləşmiş azərbaycanlı qaçqınları geri qaytarmaq üçün cəhd göstərdilər, çünki Dağlıq Qarabağda əhəli nisbətinin azərbaycanlıların xeyrinə dəyişməsi erməni tərəfini qorxudurdu.

Bu vaxt isə Azərbaycan rəhbərliyi KP MK-nın I katibi Ə.Vəzirovun başçılığı altında Şuşa və Dağlıq Qarabağın başqa azərbaycanlılar yaşayan məntəqələrdən Ermənistandan gələn qaçqınların çıxarılıb respublikanın başqa rayonlarında yerləşdirilməsi üçün geniş fəaliyyətə başladılar. Şuşa şəhərinə Mərkəzi Komitə katibi Orucov göndərilmiş, respublikanın müxtəlif rayonlarının rəhbərləri dəvət edilmiş və qaçqınlar arasında böyük təbliğat işi aparıb, onları Şuşa və DQ-nın başqa yaşayış məntəqələrindən çıxarmağa nail olmuşlar.

İstintaq belə hesab edir ki, həmin vaxt respublikaya rəhbərlik etmiş Ə.Vəzirov bu hərəkətləri ilə Azərbaycan xalqının mənafeyinə ağır zərbə vurmuşdur.

31 avqust 1991-ci ildə SSRİ Müdafiə Naziri Şapoşnikov Azərbaycan Respublikası Prezidenti Mütəllibova məktubla müraciət edib, müttəfiq respublikalarda milli qvardiya və ya Müdafiə Nazirliyi yaratmaq təklifi irəli sürmüşdür.

Mərkəzin bu təşəbbüsündən sonra respublika prezidenti 334 N-li 5 sentyabr 1991-ci il tarixli fərmanla Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi yaratmış, müdafiə naziri vəzifəsinə Bərsadlı Valeh Əyyub oğlunu təyin etmişdir.

Müdafiə Nazirliyinin yaranma prosesinə Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin əvvəlcə Bərsadlının, sonra da T.Mehdiyevin istefa tələbi ilə keçirdiyi piketlər və bu piketlərin təsiri altında tez-tez müdafiə nazirlərinin respublika prezidenti tərəfindən dəyişdirilməsi də olmuşdur.

Belə ki, V.Bərsadlı 05.09.91-ci ildən 11.12.91-ci ilə kimi T.Mehdiyev 12.12.91-ci ildən 11.02.92-ci ilə kimi, Ş.Musayev 11.02.92-ci ildən 24.02.92-ci ilə kimi, T.Əliyev 24.02.92-ci ildən 07.03.92-ci ilə kimi müdafiə naziri işləmişlər. Altı ay ərzində dörd müdafiə nazirinin dəyişdirilməsi respublika silahlı qüvvələrinin yaradılmasına böyük ziyan vurmuşdur.

Üç ay gecikdirilmiş çağırış həm də keyfiyyətsiz keçirilmişdir. Azərbaycanda payız çağırışı üçün hərbi hissələrə göndərilməsi planlaşdırılmış çağırışçıdan ancaq 5425 nəfəri ordu sıralarına aparılmışdır.

Halbuki, istintaq zamanı müəyyən edilmişdir ki, respublikamızda kifayət qədər çağırışçı qəbul edib, döyüşçü hazırlamaq üçün baza olmuşdur. 1991-ci ilin axırları, 1992-ci ilin əvvəllərində 4-cü Ordu hissələrindən qəbul edilən kazarmalar-

dan başqa təkcə respublika idman-texniki və hərbi vətənpərvərlik könüllü cəmiyyətinin məktəbləri, yataqxanaları və sair binaları bazasında, cəmiyyətdə işləyən zabitlərin köməyi ilə 30 min döyüşçü hazırlamaq imkanı olmuşdur. Eyni zamanda 1992-ci ilin yanvar-fevral aylarında T.Mehdiyevin, Ş.Musayevin əmrləri ilə onlarla hərbi hissələr yaradılmışdır. Bu imkanların heç birindən müdafiə nazirliyi rəhbərliyi tərəfindən istifadə edilməmişdir.

İstintaqla müəyyən edilmişdir ki, müdafiə naziri V.Bərsadlının 19.11.91-ci il tarixli əmri ilə respublikanın Ermənistan və Dağlıq Qarabağla sərhəd olan 22 rayonunda, o cümlədən də Xocalı şəhərində ərazi özünümüdafiə batalyonları yaradılmışdır. Xocalı şəhər özünümüdafiə batalyonu əsasən Xocalı əhalisindən təşkil olunmuşdur. Batalyonun komandiri Xocalı şəhər orta məktəbində hərbi təlim üzrə müəllim, ehtiyatda olan baş leytnant Hüseynov Tofiq Mirsiyab oğlu təyin edilmişdir. Batalyonun şəxsi heyəti 237 nəfər zabit və əsgərdən ibarət olmuşdur.

Müdafiə Nazirliyi tərəfindən Xocalı batalyonunda 44 ədəd 7,62 mm kalibrli, 51 ədəd 5,45 mm kalibrli AKM avtomatı, dörd ədəd əl pulemyotu, 2 ədəd qumbaraatan, 3 ədəd pistolet, 10 ədəd T03-8 markalı tüfəng və az miqdarda döyüş sur-satı verilmişdir. Bundan başqa batalyonun əsgərlərində şəxsi hesaba alınmış müxtəlif növ ov tüfəngləri və sair olmuşdur. Bundan başqa batalyonda SSRİ-nin daxili qoşunlarında qalmış bir ədəd BRDM, iki ədəd "alazan" qurğusu olmuşdur.

Xocalıdakı batalyona kömək məqsədilə 21 dekabr 1991-ci ildə 33 nəfərdən ibarət minaatan batareyası göndərilmiş, Ağdamda onlardan 13 nəfəri Umudlu kəndinə, qalanı isə Xocalı şəhərinə göndərilmişlər. Faciə zamanı batareyaya 16 nəfər

şəxsi heyətilə Xocalı müdafiəçiləri arasında olmuş, altı nəfəri qəhrəmancasına həlak olmuşlar.

1991-ci ilin noyabrında keçmiş SSRİ DİN qoşunları Dağlıq Qarabağdan çıxdıqdan sonra Xocalıya quru yolla gediş-gəliş tam kəsilmişdir. Xocalı ilə əlaqə ancaq Zabrat xüsusi aviasiya birliyi "Azalaero"-nun vertolyotları vasitəsilə həyata keçirilmişdir. 28.01.92-ci ildə Ağdam - Şuşa marşrutu ilə uçan vertolyot ermənilər tərəfindən vurulduqdan sonra, Xocalı şəhəri ilə vertolyot əlaqəsi də kəsilmişdir.

28.01.92-ci ildə Xocalı soyqırımı baş verən günədək 13.02.92-ci ildə ancaq bir dəfə Xocalı şəhərinə Mİ-26 markalı nəqliyyat vertolyotu uçmuş və 300 nəfərdən çox sakini Xocalıdan çıxarmışdır. Bu vertolyotu MDB qoşunlarının Gəncədə yerləşən vertolyot eskadrilyasından Qarabağ zonası üzrə prezident müvəkilliyinin ayırdığı 100 min manat hesabına almaq mümkün olmuşdur. Sonralar da vertolyot eskadrilyasının komandiri Zolotuxin və pilotlar Zaqafqaziya hərbi dairəsinin qadağanına isnad edərək Xocalı şəhərinə vertolyot göndərilməsindən imtina etmişlər. Bu məsələ ilə əlaqədar müraciət edən şəxslərə isə Zaqafqaziya qoşunları hərbi dairənin komandanın müavini Qrekov və başqa yüksək rütbəli zabitlər Azərbaycanın MDB-yə daxil olması lazım olduğuna işarə etmişlər.

Müəyyən edilmişdir ki, Xocalının mühasirədə olması, əhalinin çıxılmaz vəziyyətə düşməsi, Xocalı şəhərinin ermənilər tərəfindən işğal olunacağıının labüd olduğu hamıya: hakimiyyətdə, eyni zamanda müxalifətdə olan qüvvələrə məlum idi. Dağlıq Qarabağda hadisələrin inkişafı bunu göstərirdi.

24.09.91-ci ildə keçmiş Mardakert rayonunun İmarət - Qərvənd kəndinin işğalı ilə başlanğıcı qoyulmuş, azərbaycan-

lının Dağlıq Qarabağdan qovulub çıxarılması prosesi buna əyani sübutdur. 30.10.91-ci ildə Tuğ və Səlakətin kəndləri, 12.11.91-ci ildə Axullu, 19.11.91-ci ildə Xocavənd, 12.11.91-ci ildə Cəmilli kəndləri işğal olundu.

10.02.92-ci ildə Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Baş Komandanı A.Mütəllibov Qarabağ zonası ərazisində olan silahlı qüvvələrin üzərində vahid komandanlıq yaradılması barədə 2 və 3 N-li əmrlər verilmişdir.

2 N-li əmrlə vahid komandanlıq Azərbaycan Respublikası Daxili işlər nazirinin müavini, Qarabağ zonası üzrə Daxili İşlər idarəsinin rəisi T.Əliyevə tapşırılmışdır. Elə həmin tarixdə 2 N-li əmrə bir bənd artırılmış 3 N-li əmr prezident tərəfindən Ali Baş Komandan kimi imza olunmuşdur. Bu bənddə Qarabağ zonasına daxil olan Şuşa şəhərinin müdafiəsi R.Qaziyevə həvalə edilmişdir.

Bir nəfərə ciddi məsuliyyət tələb edən bir neçə vəzifənin həvalə edilməsi göstərir ki, prezidentin həmin vəzifələrin lazımı qaydada yerinə yetirilməsində marağı olmamışdır. Xocalı hadisələri ərəfəsində T.Əliyevi Bakıya çağıraraq prezidentin sərəncamında saxlamaq, sonra isə onu müdafiə naziri təyin etmək, faktiki olaraq Qarabağ zonasını vahid komandansız qoymaq idi. Bu hərəkətlə Ağdam və onun ətrafında olan silahlı qüvvələrin birləşməsi, Xocalıda olan əhalinin mühasirədən çıxarılmasından ötrü əməliyyat keçirilməsi pozulmuş oldu.

15 fevral 1992-ci ildə Ş.Musayev F.Hacıyevə Müdafiə Naziri əvəzi və baş qərargah rəisinin səlahiyyətli nümayəndəsi olması barədə vəsiqə verib onu Ağdama göndərmişdir. Vəsiqə F.Hacıyevə qarşıya çıxan vəzifələri yerində həll etmək hüququ vermişdir.

Həmin gün Ağdama gələn F.Hacıyev Qarabağ zonası üzrə

silahlı qüvvələrin vahid komandanı T.Əliyevin iş otağında oturmuş, giriş qapılarına şəxsi mühafizəsi üçün əli silahlı şəxslər təyin etmişdir. Ağdamda o, özünü prezident tərəfindən göndərilən səlahiyyətli nümayəndə, bütün silahlı qüvvələrin komandanı elan etmişdir. Müdafiə nazirliyi təfindən T.Əliyevin sərəncamına göndərilən, hərbi təhsilli zabıtlar İ.Abdullayev və T.Mehdiyevi də öz tabeçiliyinə keçirmişdir. Xocalı hadisələrinə kimi faktiki olaraq o, Ağdam rayonunda yerləşən, ətraf rayonlardan, Müdafiə Nazirliyindən göndərilən silahlı qüvvələrə komandanlığı ələ keçirmiş, hərbi texnikaya sərəncamçılıq etmişdir.

21, 22, 23, 24, 25 fevral 1992-ci il tarixlərdə, hər gün F.Hacıyev Xocalını mühasirədən çıxarmaq üçün əməliyyatın başlama vaxtını təyin etmiş, hər dəfə də müxtəlif bəhanələr irəli sürərək əməliyyatın keçirilməsini Xocalı faciəsi baş verənədək başqa günə keçirmişdir.

23.02.92-ci il tarixdə "Qrad" qurğuları gizlətmək adı altında Ağcabədi aeroportuna aparılmışdır. Xocalı faciəsi baş verərkən "Qrad" qurğuları Ağdamda olmadığından hücum edən ermənilərə qarşı həmin qurğulardan vaxtında istifadə etmək mümkün olmamışdır.

25.02.92-ci ildə axşam saat 22 radələrində erməni quldurları Xocalı şəhərinə hücum edərkən F.Hacıyev Ş.Mirzəyevin batalyonunda olmuş, Xocalı əhalisinin qırğından qurtarmaq üçün nə o, nə də Ş.Mirzəyevin batalyonu heç bir tədbir görməmişdir.

Azərbaycan Respublikası DİN XTMD Rövşən Cavado-vun rəhbərliyi ilə Asif Məhərrəmov, Allahverdi Bağirov və Yaqub Rzayevin dəstələri Xocalı şəhərindən qırğından canlarını qurtarıb qaçan əhalini qarşılamaq, onların yolunu ermə-

nilerdən təmizləmək üçün erməni mövqelərinə hücum edib döyüşə atılarda F.Hacıyevin gizlədiyi Müdafiə Nazirliyinin Ş.Mirzəyevin komandiri olduğu batalyon və X. Xudiyevin komandir olduğu batalyon döyüşə girməmiş, əmr gözləmişlər. Səlahiyyətlərinin alındığını bəhanə edən F.Hacıyev isə onlara heç bir əmr verməmişdir.

F.Hacıyev Xocalı əhalisinin gizli yollarla mühasirədən çıxarılmasından ötrü Qarabağ zonası üzrə milli təhlükəsizlik idarəsi tərəfindən ona təqdim edilən bələdçilərdən istifadə etməmiş, əhalinin itkisiz çıxarılması imkanını əldən vermişdir.

İstintaq müəyyən etmişdir ki, Xocalı qırğınının qarşısının vaxtında alınmaması səbəblərindən biri də səhv kadr siyasəti nəticəsində hadisələr ərafəsində Ağdamda sabitliyin pozulması olmuşdur.

1991-ci ilin payızından başlayaraq Dağlıq Qarabağdan kütləvi surətdə qovulan azərbaycanlılar əsasən Ağdam şəhərinə pənah gətirirdilər. 12 fevral 1992-ci ildə Malıbəyli, Quşçular kimi çoxminli əhalisi olan kəndlərin, 15.02.92-ci ildə isə çoxlu insan qırğını ilə Qarabağlı kəndinin işğalı Ağdamda partlayış həddinə çatmış vəziyyəti daha da kəskinləşdirirdi. On minlərlə qaçqın gündəlik olaraq Ağdam şəhərinin mərkəzi meydanında mitinqlər keçirirdi. Qaçqınlar əhalinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi tələbi ilə Qarabağ zonası üzrə daxili işlər idarəsinin binasına basqın edib, pəncərə şüşələrini sındırmış, telefon xətlərini qırmışdılar. Belə bir vəziyyətdə respublika DİN 18.02.92-ci il tarixli əmri ilə Ağdam rayon DİŞ-nin rəisi İslah Paşayev vəzifəsindən azad edilmiş, onun yerinə təyin edilmiş Rəşid Məmmədov vəzifəsinin icrasına 25.02.92-ci ildə başlamışdır. Respublika prezidentinin 21 fevral 1992-ci il tarixli fərmanı ilə Ağdam rayon icra hakimiyyə-

tinin başcısı Səyyaf Verdiyev vəzifəsindən azad olunmuşdur.

Respublika rəhbərliyi Ağdam rayonunda olan kadr dəyişikliyini rayon ağsaqqallarının müraciəti ilə əsaslandırırldılar.

İstintaq isə müəyyən etmişdir ki, respublika prezidenti A.Mütəllibov Ağdam rayon icra hakimiyyəti başcısı S.Verdiyevin yerinə müvafiq bir adam tapmağı Bakı şəhəri icra hakimiyyəti başcısı R.Ağayevə tapşırılmışdır. R.Ağayev bu işi Ağdamla əlaqəsi olmayan Bakı şəhəri DİN-nin rəisi Bəxtiyarova həvalə edir. Bəxtiyarov isə öz növbəsində əslən Ağdamlı olub, uzun müddət Ağdamdan ayrılıb Bakıda yaşayan iki rayon daxili işlər idarəsi rəislərinə tapşırır. Onların təqdim etdikləri Ağdam rayon tədarük kontorunun müdiri K.Axundov icra hakimiyyəti başcısı təyin edilir.

Nəticədə Xocalı hadisələri ərəfəsində regionda ən çox silahlı qüvvəsi, silahla daha yaxşı təchiz edilmiş Ağdam rayon daxili işlər şöbəsi rəissiz qalır. Eləcə də icra hakimiyyətində qeydiyyatdan keçmiş bir neçə könüllülər dəstəsi və sair qüvvələri olan Ağdam rayonunda birləşdirici, rəhbərlikedicilə rol oynayan, bütün rayonun qüvvələrini ayağa qaldırır düşməyə qarşı yönəltməli olan icra hakimiyyəti başcısız idi. Çünki, köhnəsi getmişdi, yenisi isə iki-üç gün ərzində ancaq işlə tanış ola bilirdi.

Ağdamda sabitliyin pozulmasında rayonun daş karxanasının direktoru işləyən, Ali Sovetin deputatı Qasım Kərimov müəyyən mənfi rol oynamışdır. O, 17 fevral 1992-ci ildə Ağdam şəhərinin mərkəzi meydanında keçirilən minlərlə adamın iştirak etdiyi mitinqdə çıxış edərək rayon rəhbərliyini bəcəriqsizlikdə təqsirləndirmiş, Ağdam rayon DİN-nin rəisi İ.Paşayevin bir sutka ərzində rayonu tərk etməsini tələb etmiş və silahlı qüvvələrə komandanlığı öz üzərinə götürdüyünü, qə-

rəğahının Qaraağacı qəbristanlığında yerləşdiyini elan etmişdir.

Belə özbaşınalıq halları Xocalı hadisələri ərəfəsində tam hakimiyyətsizliyə gətirib çıxarmış, təxribatlar baş alıb getmiş, hakimiyyət orqanlarının fəaliyyəti pozulmuşdur.

24 fevral 1992-ci ildə saat 22 radələrində Ağdam - Əsgəran yolu ilə Xramort kəndinə kəşfiyyətə gedən xüsusi təyinatlı milis dəstəsi ilə "Qarabağ şahinləri" könüllülər dəstəsindən 13 döyüşçü ZİL-131 markalı yük maşınında naməlum səbəbdən qəzaya uğramışlar. Döyüşçülərdən üç nəfəri partlayış nəticəsində ağır bədən xəsarəti almış, onların qıçları kəsilib ömürlük şikəst olmuşlar, qalanları isə müxtəlif dərəcəli bədən xəsarəti almışlar.

Belə bir ağır cinayət hadisəsi silahlı qüvvələrimizin nəzarəti altında olan ərazidə baş verməsinə baxmayaraq, nə Ağdam rayon DİN-də, nə də Qarabağ zonası DİN-də qeydiyyatdan keçirilməmişdir. Təxribatı törədən şəxslərin müəyyən edilməsindən ötrü əməliyyat və istintaq işi təşkil edilməmişdir.

23-26.02.92-ci il tarixdə Ağdam rayonu ərazisində yerləşən Uzunəmə hərbi sursat anbarının və mühəndis-istehkamçı batalyonunun əmlakı zəbt edilmiş, ancaq respublika müdafiə nazirliyinə təhvil verilməsi gecikdirilmiş, döyüş sursatı və çox qiymətli hərbi əmlakın çox hissəsi heç bir qeydiyyatdan keçən və keçməyən silahlı dəstələrə, ətraf rayonların icra hakimiyyəti başçılarının nümayəndələrinə paylanmışdır. Bu faktlar da Ağdamda hökm sürən hərc-mərcliyə, hakimiyyətsizliyə əyani sübutdur.

İstintaq zamanı tam sübuta yetirilmişdir ki, 15-25.02.92-ci il tarixlərdə Xocalı əhalisinin mühasirədən itgisiz, hava yolu ilə vertolyotlar vasitəsilə çıxarmaq üçün daxili imkan var idi.

Müəyyən edilmişdir ki, respublika müdafiə nazirini əvəz edən Baş qərargah rəisi Ş. Musayevin bilavasitə öz təbəçiliyində 8 ədəd Mİ-24 markalı hərbi vertolyot olmuşdur. Bu vertolyotlar 01.02.92-ci ildən başlayaraq MDB qoşunları 13-cü hava hücumundan müdafiə ordusunun Səngəçal qəsəbəsində yerləşən hərbi hissəsindən pilotlarla olan razılığa əsasən Zabrat aeroportuna gətirilmişdir. 15.02.92-ci il vəziyyətinə bu 8 vertolyot uçuşa hazır vəziyyətdə olmuşlar. 4 vertolyotun ekipajı Tuvayev, Şvarev, Karlov və s. MDB qoşunlarından respublika Müdafiə Nazirliyinə hərbi xidmətə qəbul edilmiş təcrübəli, Əfqanıstan müharibəsində iştirak etmiş pilotlar olmuşdur. Onların rəhbərliyi altında "Azalaero"nun mülki vertolyotlarını idarə edən pilotlar da hərbi vertolyotlarda uçuş məşqlər keçirdi.

İstintaqla müəyyən edilmişdir ki, hərbi vertolyotlarda Ağdamla Xocalı arasında uçuş məsafəsi az olduğundan yanacağı az götürmək hesabına 10-12 sərnişin daşımaq imkanı olmuşdur.

Bundan başqa müəyyən edilmişdir ki, Xocalı hadisələri ərəfəsində "Azalaero" aviasirkətin sərəncamında onlarla sərnişin daşıyan Mİ-8 markalı vertolyotlar uçuşa hazır vəziyyətdə olmuşlar. Doğrudur 28.01.92-ci ildə Şuşaya uçan vertolyotlar ermənilər tərəfindən vurulduqdan sonra mülki vertolyotlarla uçuşlar dayandırılmışdı. Ancaq hərbi vertolyotların müşayiəti ilə sərnişin vertolyotlarının uçuşunu təmin etmək mümkün idi.

Belə bir imkanın olması Xocalı faciəsindən sonra öz təsdiqini tapdı. 26-28 fevral 1992-ci il tarixlərdə hərbi vertolyotların müşayiəti ilə mülki vertolyotlarla Xocalı şəhərinin ətrafından meyidlərin, yaralıların çıxarılması, ermənilərin mühasirə-

sində olan Umudlu kəndindən əhalinin eyni qayda ilə çıxarılması bu nəticəni tamamilə təsdiq edir.

İstintaqla müəyyən edilmişdir ki, Xocalı şəhərinin əhalisinin evakuasiyası barədə qərar hökumət səviyyəsində qəbul edilməli idi. Respublikamızda qüvvədə olan keçmiş SSRİ Mülki Müdafiə Qərargahının 1986-cı il DNQO-0014 nömrəli direktivinə görə hər hansı bir yaşayış məntəqəsinin evakuasiyası barədə qərar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul edilməli idi.

**Xocalı istintaq qrupunun rəhbəri
Rəsulov A.A.**

Əsir və itgin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyası

İŞGAL

Qısa arayış: Azərbaycan Respublikası - Şərq hissəsi Xəzər dənizinə çıxan Cənubi Qafqazda müstəqil demokratik, unitar dövlətdir. Sovet Rusiyası tərəfindən işğal olunana qədər 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan ərazisi 114 min kv.km olub. 1920-ci ilin dekabrında Azərbaycanın Zəngəzür qəzası Ermənistanla birləşdirilmişdir. Hazırda ərazisi 86,6 min kv.km, əhalisi 8 mln. 200 min nəfərdir. Paytaxtı Bakı şəhəridir. Azərbaycan Respublikasının tərkibinə - 61 inzibati rayon, 65 şəhər daxildir.

1920-ci il aprel ayının 28-də Sovet Rusiyası tərəfindən işğal

edilən Azərbaycan Respublikası 1991-ci il oktyabrın 18-də yenidən dövlət müstəqilliyini bərpa etmişdir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ ərazisi və onun ətrafındakı 7 inzibati rayon qonşu Ermənistan Respublikasının işğalı altındadır.

1988-1993-CÜ İLLƏRDƏ İŞĞAL EDİLMİŞ AZƏRBAYCAN ƏRAZİLƏRİ

- Dağlıq Qarabağ, işğal tarixi - 1988-1993-cü illər, ərazisi 4400 kv.km., (Şuşa, Xankəndi, Əsgəran, Xocavənd, Ağdərə, Hadrud)
 - Laçın rayonu: işğal tarixi - 18 may 1992-ci il, ərazisi - 1875 kv.km.,
 - Kəlbəcər rayonu: işğal tarixi - 2 aprel 1993-cü il, ərazisi - 1936 kv.km.,
 - Ağdam rayonu: işğal tarixi - 23 iyul 1993-cü il, ərazisi - 1154 kv.km.,
 - Cəbrayıl rayonu: işğal tarixi - 23 avqust 1993-cü il, ərazisi - 1050 kv.km.,
 - Füzuli rayonu: işğal tarixi - 23 avqust 1993-cü il, ərazisi - 1112 kv.km.,
 - Qubadlı rayonu: işğal tarixi - 31 avqust 1993-cü il, ərazisi - 826 kv.km.,
 - Zəngilan rayonu: işğal tarixi - 30 oktyabr 1993-cü il, ərazisi - 707 kv.km.,
- Ermənistan Respublikasının hərbi təcavüzü nəticəsində Azərbaycan ərazilərinin 20 faizi işğal edilmiş, 20 mindən çox insan qətlə yetirilmiş, 50 mindən artıq adam yaralanmış və şişkeşt olmuşdur. Bir milyondan artıq insan 10 ildən çoxdur ki,

qaçqın və məcburi köçkün şəraitində yaşayır. Onlara etnik təmizləmə və soyqırım siyasətinin qurbanı olmuş, elementar insan haqlarından məhrum edilmişlər.

İşğal nəticəsində 900-dən artıq yaşayış məntəqəsi talan edilmiş, yandırılmış və dağıdılmış, 6 min sənaye, kənd təsərrüfatı müəssisəsi və digər obyektlər məhv edilmiş, ümumi yaşayış sahəsi 9 min m²-dən artıq olan 150 min yaşayış binası dağıdılmış, 4366 sosial mədəni obyekt, eyni zamanda 695 tibb məntəqəsi məhv edilmişdir. İşğal edilmiş ərazilərdə kənd təsərrüfatı sahəsi, su təsərrüfatı, hidrotexniki qurğular, bütün nəqliyyat və kommunikasiya xətləri tam sıradan çıxarılmışdır. Dağıntılar nəticəsində iqtisadiyyata 60 milyard ABŞ dollarından artıq ziyan dəymişdir.

Hərbi təcavüz zamanı ələ keçirilmiş Azərbaycan ərazilərində 927 kitabxana, 446 tarixi abidə və muzey, 100-dən çox arxeoloji abidə, 6 dövlət teatri və konsert studiyası dağıdılmışdır. Talan edilmiş muzeylərdən 40 mindən çox qiymətli əşya və nadir eksponat oğurlanmışdır. Kəlbəcər tarix diyarşünaslıq muzeyi yerlə yeksan olunduqdan sonra muzeyin ekspozisiyasına daxil olan nadir qızıl və gümüş zinyət əşyaları, ötən əsrlərdə toxunmuş xalçalar Ermənistanı daşınmışdır. Şuşadakı tarix muzeyi, Ağdamdakı çörək muzeyinin, Zəngilanda ki daş abidələr muzeyinin də taleyi belə olmuşdur. Bir sözlə, Ermənistan Respublikası "Hərbi münaqişələr zamanı mədəni sərvətlərin qorunması haqqında" Haaqa Konvensiyasının və "Mədəni sərvətlərin qeyri-qanuni dövriyyəsi haqqında" Paris Konvensiyasının müddəalarını kobudcasına pozaraq Azərbaycanın mədəni sərvətlərini talamaqla məşğuldur.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü ildə qəbul edilmiş 822, 853, 874, 884 sayılı qətnamələrində

Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün tanınması-na və işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərinin qeyd-şərtsiz azad edilməsi tələblərinə baxmayaraq Ermənistan Respubli-kası bu gün də işğalçılıq siyasətini davam etdirir.

SƏRİYYƏNİN TALEYİ...

Biri vardı, biri yoxdu. Üzü bəri baxan dağların arxasında bir kənd vardı. O, kəndə bir balaca qız dünyaya gələndə nə-nəsi onun adını Səriyyə qoymuşdu. Səriyyənin birçə yaşı ta-mam olanda atası çox cavan yaşında dünyasını dəyişmişdi.

Ermənistanın Əzizbəyov rayonunun Sarvan kəndində də Səriyyə adlı bir qız doğulmuşdu. Onun da taleyinə atasızlıq yazılmışdı. Tale yolları ayrılarda Gülcahan xala saçının biri-ni ağ, o birisini qara hörüb Səriyyəni böyütmüş, onun hər bir şıltaqlığına dözmüş, ərəkəşöyün böyütmüşdü. Səriyyə də qız uşağı tək yox, oğlan kimi böyümüşdü.

Qorxmaz, çevik sözü şax üzə deyərdi Səriyyə. Ona həm ata, həm də ana olan Gülcahan xala Səriyyəni gəlin köçürmüş, Sə-məd dayı da ona yeznə yox, oğul olmuşdu. Beş övladı dünya-ya gəlmişdi. Gülcahan xala nəvələrinin dünyaya gelişindən ürəyi fərəhlə dolmuşdu. Nəvələrinin nazını çəkmiş, onları bö-yütmüşdü. Nəvələri böyüyüb, orta təhsil almışlar. Dağlar qoynunda, yaşıllığa qərq olan bu kənddə ən yaraşlıqlı evlər-dən biri də Səməd dayının evi idi.

Qarabağ hadisəsi başlayanda qovulan soydaşlarımızdan biri də Səməd dayıgil oldu. 1988-ci ildə onlar Şuşaya böyük oğlu, ixtisasca aqronom olan Söhbət, onun həyat yoldaşı Şəhla müəllimə də birlikdə gəlirlər. Amma heç kimin ağlına da gəlməzdi ki, burada dəhşətli faciəni yaşamaq qismətləri

olacaq. Şuşada bir il yaşayan Səməd dayıgil 1989-cu ildə Xo-calıya gəlib yeni tikilən yaşayış evlərindən birində məskunla-şır.

O müthiş gecə Xocalıda yenicə toyunu edib, gəlin kö-çürtdüyü qızı Mehriban da atasıgildə idi. Səbh tezdən zirzə-midə qalan neçə-neçə xocalılılar tək əsir düşürlər. Onları Xankəndinə aparırlar. Yeznəsi qızının həyat yoldaşı Elşən də əsir düşür. Dəhşətli faciəni görür Səriyyə. Əsirlik həyatından danışanda dili-dodağı əsir.

- Ermənilər bizi əsir götürüb, qəbirstanlığa gətirdilər. Bura-da dörd məhsəti, üç azəri türkünün qurban kəsdilər. Uşaqların gözü qarşısında valideynlərinə işgəncə verərək öldürdülər. Qanıçən ermənilər iki azəri türkünün gözlərini vintaçanla çı-xardılar. Cəsədləri dərəyə töküb yandırdılar. Başa düşə bilmirəm, öldürmək istəyirdilərsə daha niyə əzab verdilər. Əsirlik-dən qurtulanda gözlərinə inanmır Səriyyə: "Şükür sənə xuda-ya, mən yenidən doğuldum!" Gülcahan xala nəvəsini, qızını, yeznəsini, nəvəsinin həyat yoldaşını sağ-salamat görəndə on-ları bağrına basıb hönkür-hönkür ağlayırdı. "Allahın rəhmi mənə gəldi. Yeganə balam qanıçənlərin caynağından qurtul-du". Gülcahan xala yaşının ixtiyar çağı olmasına baxmaya-raq nəvəsi Söhbətin də balalarını saxlayır, Şəhla müəlliməyə kömək edirdi. O günü mən heç vaxt unutmaram. Səməd da-yının ortancıl oğlu Akif Ağdamda anasının, atasının, bacısı-nın əsir düşdüyünü eşidəndə, göz yaşlarını saxlaya bilmədi. O, acı-acı ağlayırdı. Kişilərin ağladığını görmək mənim üçün dəhşətli idi.

Ona həm ata, həm ana olmuş Gülcahan xala ağır yataq xəstəsi oldu. Qızı da, yeznəsi də, nəvələri də neçə illər ona qul-luq etdilər. Gülcahan xalanın xəstəliyinə çarə tapılmadı. Son

nəfəsdə birçə kərə "yurdumu-yuvamı görə biləydim" - deyərək, yanıqlı bir ah çəkib dünyasını dəyişdi. Gülcəhan xala yeznəsinin, nəvələrinin çiyində qəbr evinə getdi. Səriyyə ona həm ata, həm ana olmuş ən əziz varlığını itirəndə də özünü tox tutdu.

Sən demə hələ ən böyük faciə qarşıda imiş. Beş övladından ən əzizi olan Akifi itirəcək. Dağ cüssəli qadın əriyib yumağa dönəcək. Akif təptəzə mənzilində birçə gecənin qonağı oldu. Sübh tezdən hamamdakı qızdırıcıya yaxınlaşıb kibriti çəkməyi ilə hər tərəf oda-alova qarq oldu. Demə qızdırıcıdakı qaz borusundan axşamdan bəri qaz sızırmiş. Akif ağır dərəcəli yanıqla xəstəxanaya çatdırıldı. Şəhla müəlliməyə Akif qayın yox, qardaş olmuşdu. Həmişə həkimə yaxınlaşıb, "onu həyata qaytarmaq üçün əlindən gələni əsirgəmə, iki körpə balanı atasız qoyma" deyirdi. Həkim isə bir dəfə də olsun ümidverici söz demədi. Akif isə özünü əsl kişi kimi apardı, hətta qohum-əqrəbanı, ata-ananı, həyat yoldaşı Kəmaləni, balalarını ölümsüzlüyünə inandırmağa çalışırdı. Ağrılara dözərək onlarla zarafat etdi. Amma bu, cəmi 8 gün oldu. 8-ci gün Akif dünyasını dəyişdi. Onun qucağında böyüyən, əmisini dünyalar tək sevən Aybəniz, Şəhla müəllimə Akifdən sonra dilləri ağılı-bayatılı olub.

Aybənizin gündəliyindən sətirlər: "Sənsiz dünya mənim üçün bir heç olub, Akif əmim. Qayıtsan bizi həyata qaytararsan..." Şəhla müəllimə isə Akifə belə bir şer yazıb:

*Gözlə çağlarım gedib,
Güllü bağlarım gedib.
Əsədin, ay ellərim,
Arxamdan dağım gedib.*

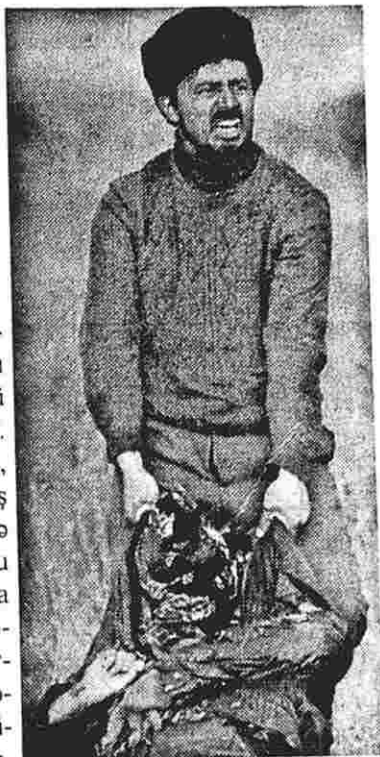
Bu sətirləri isə qaynanası Səriyyə xalanın diliylə deyilir:

*Əzizim, nakam oğul,
Anan qurban nakam oğul,
Qırdın bizim belimizi,
İnsaf eylə bir dön, oğul.*

Bu il anasının adını qoyduğu Akifin Səriyyə balası məktəbə gedəcək. O günü səbirsizliklə gözləyirdi Akif. Amma əcəl aman vermədi, balaca Səriyyənin toppuş əllərindən tutaraq məktəbə aparmaq qismət olmadı. Bu acı bir tale idi. Nə Xocalıda doğulan Səriyyənin, nə Xocalıya pənah gətirən Səriyyənin, nə də balaca Səriyyənin ata nəvəsi ilə böyümək talelərinə yazılmamışdı.

Xocalıya pənah gətirən, Özbəkistandan qovulan məhsəti türkü Səriyyə isə atası Firdovsi, anası Yeganə, qardaşları Fəturis, Camal, Şahin, Əsgər, bacısı Səadətə birgə qətlə yetiriləcəkdi.

Xocalı qırğımında iştirak etmiş milliyyətçə erməni olan Da-

vud Xeyriyanın kitabında yazdığı "ələndən və alından yaranan, soyuğa və açığa davam gətirərək hələ də ağır-ağır nəfəs alan bu 10 yaşlı qızciğazi 100 cəsədin üstünə ataraq, terror qrupunun əsgərləri neft vurub yandırmışdılar". Bəlkə elə bu qızciğaz ailəsiylə qətlə yetirilən Səriyyə imiş...

Kim bilir...

Vaxt gələcək tarixdə sirlər açılacaq. Dözümlü Səriyyələr isə yenə də doğulacaq. Onlar atalı böyüsün. Talelərinə faciə yaşamaq düşməsin. Amin!

QAN ÜSTÜNDƏ SAXTAKARLIQ

Beynəlxalq aləmə ermənilər 3285, biz isə türklərin onların başına gətirdikləri "müsbət"dən ermənilərin bizim başımıza gətirdiyi bəlalardan bəhs edən yalnız 26 kitab çatdırmışdıq. Ermənilərin təbliğat maşınının gücü artdıqca, bizdə villaların sayı artır.

Bu məsum, qaragözlü balanın pəmbə dodaqlarına, güllələrdən deşik-deşik olmuş "əmi" deyən dilindən erməni cəlladları yeddi dəfə atəş açmışdı. Görünməmiş vəhşilikdən İsveç jurnalının diz çöküb ağladığını, ən soyuqqanlı millət adlandırdığımız jurnalistlərin də heyrətləndiyinin şahidi olmuşdum. Beynəlxalq Əlaqələr, Biznesə və Humanitar İşlərə Kömək Departamentinin direktoru Billi Norstrom Qarabağ hadisələrinin əsl mahiyyətini beynəlxalq aləmə çatdıranlardan biridir. Mən ingilis dilində çıxacaq kitabımın disketini və Xocalı faciəsini əks etdirən şəkilləri tərcüməçi Ədilə xanım ilə birlikdə ona verməyə getdik. Xocalı rayon Qızıl Aypara Cəmiyyətinin sədri də otaqda idi. Billi fotosəkillərə baxanda gömgöy gözləri kədərlə doldu. O, "bela şəkillərə gözəldir demək olmaz, am-

ma seçmədir" söylədi. Ən intizamsız şagirdlərdən də çox dərş buraxan, bir vaxtlar Xocalıda işləyən bu ingilis dili müəllimi Billinin öz dilində faciədən danışmaq əvəzinə, işıqlı otaqda ehtiyac olmadığı halda belə eynəyini gözüne taxıb ayağını ayağının üstünə aşırı. Mən Xocalıdakı kimsəsizlərə dayaq, həyan olmaq missiyasını daşıyan bu qadının hərəkətlərindən xocalət çəkdim. Billi isə çaşmışdı. Gah ələndəki şəkilə, gah da bu qadının hərəkətlərinə baxırdı. Xatırladım ki, Xocalı faciəsindən çox-çox əvvəl doğulduğu Ağdam şəhərində gedən cəmiyyət sədri əvvəllər "yaxşı" işlədiyinə görə, Xocalı təhsil şöbəsinə inspektor, sonra isə Xocalı rayon İcra Hakimiyyətinin sabiq başçısı E.Məmmədovun səyi nəticəsində icra hakimiyyətində şöbə müdiri vəzifəsinə təyin edilmişdi. Şəhid, kimsəsiz, tənha qadınların bu cəmiyyətdən humanitar yardım aldıkları yadlarında deyil. Naftalanda, Goranboy rayonunun Ağcakənd qəsəbəsində xocalılar üçün yeni salınmış yaşayış məntəqəsinin Xocalıda fəaliyyət göstərən bütün idarə və müəssisələr köçürüldüyünə baxmayaraq getmək istəməyən rəhbər işçilər elə o saat vəzifəsindən azad olunub. Amma cəmiyyət sədri öz vəzifəsində qalmışdı...

Həmişə sağlamlığının qayğısına qalan cəmiyyət sədri işıqlı otaqda gözünü qoruyanda əsir düşən Qərənfil bacının isə erməni cəlladları vurub gözünü tökdü. Bu günlər Azərbaycan-
dakı dövlət və müstəqil telekanallarımız yenə Xocalı faciəsinə dair verilişlər hazırlayacaq. Faciəni faciə janrında vermək əvəzinə, iqtidar nümayəndələri ilə müxalifət nümayəndələri bir-biri ilə döyüşəcək. Düz 14 ildir ki, Xocalı faciəsinə hüquqi qiymət verilməyib. Lakin Milli Məclisin spikeri Murtuz müəllim Türkiyə Böyük Millət Məclisi başkanı Bülent Arıncdan Xocalı faciəsini öz Milli Məclisinə çıxarmağı xahiş

edir. Görün necə gülünc səslənir. "Qarabağ bizimdir. Hec vaxt da sizin olmayacaq" - dediyinə görə əsir götürülən Faiq balamız işgəncə ilə öldürülür. Xocalıdan ev əşyaları, mal-qara, məsul vəzifədə çalışanların şəxsi və xidməti avtomobilləri çıxarıldığı halda qeydiyyat kitabçası çıxarılmır. Burda maraqa nə idi? Elə ona görə də bu gün rəsmi məlumat, 613 nəfərin şəhid olması inandırıcı görünür. Ən azı 1000-dən çox insan şəhid olub. Onların və məcburi köçkünlərin sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün ayrılan vəsaitlərin monitorinqini nəzərdə tutan bir layihə hazırlayıb və bunu reallaşdırmaq niyyətindəyik. Güman edirik ki, burada korrupsiya halları yoxdursa, hökumət monitorinqin aparılmasına şərait yaradacaq. Hazırda monitorinqin aparılmasına şərait yaratmaq hökumətin vəzifəsidir. Eyni zamanda hökumət Azərbaycan xalqı qarşısın-

da məsuliyyət daşıyır.

P.S. Doğulduğum Xocalı şəhərində ermənilər təpədən-dırnağa qədər silahlananda da bizimkilər orada evlər tikirdilər. Elə həmin evlərin tikintisi zamanı yol verilmiş korrupsiya faktlarını ört-basdır etmək üçün bu şəhərin işğal olunmasına rəvac verənlər də az olmadı. Bundan yaman qorxuram.

BÖYÜK DƏRDLƏR DİLSİZ OLUR...

...1992-ci ildən bu yana hər il olduğu kimi, bu il də fevralın 25-dən 26-na keçən gecəni dirigözlü açdım. Yuxum ərsə çəkildi. Evin içində gah o başa, gah bu başa gəzdim. Nəfəsim daralırdı. Onda köməyimə faciə ərafəsində yenice çapdan çıxan kitablar çatdı. Bu kitablar işıq üzü görmüşdü. Doğulduğum yurd Xocalı isə işıqlı şəhərini yox, zülmət gecəsini yaşayırdı. Elə 14 il bundan əvvəlki kimi. 13 fevral 1937-ci ildə dünyaya gələn mənə atasız min bir zəhmətlə böyüdən anam 13 fevral 1992-ci ildə Xocalıdan axırıncı dəfə çıxan hərbi "Mi-26" vertolyotuna minə bilməmişdi. O kitablarda mən anamın məsum, Kətik meşəsində üzüqoylu qalan, əlim çatıb, ünüm yetməyən meyidini gördüm.

Kitab müəllifləri mənə kitablarının təqdimat mərasimlərinə çağıraraq ağrılarımı bölüşdülər. "Şərq" qəzetinin baş redaktoru Akif Aşırı: "Bu kitabı mənə yazdıran sən oldun. Vətənpərvərlik mövzusunda yazan, əslən Xocalıdan olan, Xocalı qırğınında anasını, yaxın qohumlarını itirən bu məğrur türk xanımının çöhrəsində Xocalı faciəsinin portretini yaratmaq iş-tədim. Xocalının bir ümumiləşmiş obrazıdır Səriyyə". Bunları qeyrətli bir türk balası yazmışdı. Xatırladım ki, Xocalının gerçək həyatından bəhs edən məmurların qınağına sinə gərən kiçik vücudunda böyük bir ürəyi olan qəzet redaktorudur

Akif Aşırı. "Zəngülə" adlı sənədli povestin müəllifi, yazıçı-jurnalist Nüşabə Məmmədli isə Xocalı faciəsinə ucaldılan "Ana harayı" abidəsinin ziyarətinə hamı dağılıb gedəndən sonra getmişdi. "Cansız heykəli neynirəm. Mənə canlı heykəl lazımdı. Səriyyəni tapın mənə. O Səriyyəni ki, "23 yaşında dul qalan, atamın namusunu qoruyan anam kaş əsir düşməyib ölsün" - demişdi". Əsir qadınların dəhşətli həyatını böyük qadın ürəyi ilə qələmə alan bir türk xanımı Azərbaycan kişisini coşdurub-daşdırmışdı. Mənim isə yanan ürəyimə su səpmişdi. Kitablarının təqdimat mərasimlərində iştirak etdiyim bu qeyrətli vətən övladlarının əllərini sıxıb, alınlarından öpmişdü. Nüşabə xanıma isə al-əlvən çiçəklərdən bağlanan gül çələngini aparmadım. Axı mən Xocalı faciəsində şəhid olan anamın qəbrinə gül aparmamışdım. Xocalı faciəsindən bəhs edən "Xocalı şəhidləri və şahidləri" kitabının müəllifi tarixçi alim, Qarabağın Azərbaycan icmasının üzvü Həvva Məmmədova isə məni kitabının təqdimat mərasiminə çağırmamışdı. Çünki tarix şahidləri sevmir. Onun "Ermənilər dünyada ən mədəni millətdir" dediyinin şahidi olmuşdum. Həmin məclisdə Milli Məclisin üzvləri, məsul vəzifədə çalışanlar, mədəniyyət naziri, Xocalı rayon İcra Hakimiyyətinin işçiləri, daha kimlər, kimlər var idi.

Evinin çırağı sönən, üç oğul balasını itirən Şuxəddin ana isə etibarına inandığını - Etibar balasını gözləyə-gözləyə intizar-da qalmış, yenidən dünyaya gələn nəvəsinin adını İntizar qoymuşdu. İntizarını bağrına basıb Azərbaycan dilində deyirdi "Bizim günahımız yalnız türk olmağımızdır". Məclisdəkilər isə Həvva Məmmədovanın bu kitabının ingilis, fransız, alman, rus daha hansı dillərdə çap olunması üçün dil-boğaza qoymurdular.

Mən isə internetlə saytımla dünyada yaşayan qadınlara,

jurnalistlərə müraciət edirdim. Qadınlar, analar, mən anayam, iki məsum körpənin anası, həm də jurnalistəm. Bəşəriyyəti belə dəhşətli qırğınlardan qorumaq üçün biz ələ-ələ verməliyik. Dünyanın hər yerinə səpələnən erməni xislətindən qorunmaq üçün. Onlar cəlladdırlar. Körpələrimizin, qadınlığımızın, əlsiz-ayaqsız qocalarımızın qanlarını içməkdən doy-

mayan cəlladdırlar. Şuşada Bülbülün güllələnmiş heykəlinin canlı şahidi olan Polad müəllim isə o məclisdə səssiz-səmirsiz oturmuşdu. Əsl azəri türkü olan bu kitab müəllifləri isə təmtəraqdan çox uzaq təqdimat mərasimi keçirdilər. Dedilər ki, meşələrdə, çöllərdə, zirzəmilərdə, daha haralarda, fəryad qoparan və səngiməyən ruhlar var. O gün "Ana harayı" abidəsinin önündən də irticaçı rus ordusunun və erməni birləşmə-

lərinin qarşısında şəərəflə, namusla dayanan Xocalı qadınları birinci keçə bilmədi. Amma bu qəhrəman qadınlar - namusu ilə, şəərəfi ilə irticaçı rus ordusunun və eməni birləşmələrinin qarşısında dayanan Xocalı qadınları başlarını ucadan da uca tutmalıdırlar. Mən də başımı dik tutmuşdum. Ata çərəyi, ana südü kimi halal haqqım olan Xocalı faciəsinə həsr olunan bir tədbiri mənim aparmağıma imkan yaratmamışdılar. Min bir zillətlə, təmənnəsiz, gözlərinin nurunu az qala itirən "Ümid olmasa ölərəm" adlı kitabımı çıxaran tərcüməçi Ədilə xanım Ağabəylinin, xeyirxah insanın, bir dəfə də olsun mətbuatda adı hallanmamışdı. Avropa Şurasına, BMT-yə göndərilən erməni xislətindən bəhs edən kitablardan biri də o olmuşdu. Və bu kitabı çox zəif hesab edən xocalılı millət vəkili E.Məmmədovun xanımı - xatın anası, başını dik tutaraq düşmən qarşısından qaçmayan, ağbirçək Məruzə ananın başdaşındakı gözəl camalından öpərək ananın qəbrinin üstünə səpə bilmədiyim gülləri onun qəbrinin üstünə səpmişdim. Axı o ağbirçək ananı da erməni cəlladları qətlə yetirmişdilər. Gəlin xırda, cılız hisslərdən uzaqdan-uzaq olaq. Böyük dərdlərimizi təmtəraqla, hayla-küylə deyil, səssiz-səmirsiz keçirək. Axı böyük dərdlər dilsiz olur. Faciənin il dönümündən iki gün sonra Müdafiə Nazirliyinin təsis etdiyi Azərbaycan Respublikasında Silahlı Qüvvələrin Formalaşması və Ordu Quruculuğunun Mərhələləri devizi altında keçirilmiş ən yaxşı müəllif yazıları arasında "Şuşaya ilk bayraq sancan əsgərə ərə gedəcəyəm" məqaləm yer tutmuşdu. Həmin tədbirdə də iştirak etmədim. Çünki mənə təqdim edilən gül dəstəsini əlimə almağa utandım. Mükafatımı Ədilə xanıma verib, mənə gətirməyi xahiş etmişdilər. Müdafiə Nazirinin mətbuat xidmətinin rəhbəri Ramiz Məlikov isə evimə zəng edərək, "Qəhrəman xanıma eşq olsun!" deyərək, "Sənin doğulduğun cənnət məkanı, Qa-

rabağı azad edəcəyik" söyləmişdi. Mən də inanıram, çünki Azərbaycanın məğrur, mətin oğul və qızları yaxşı ki, çoxdur.

YİYƏSİZLİK YAMAN DƏRDDİ...

Bir yaz günündə, "niyyət eləmişdim ki, sən ali məktəbə qəbul olasan. Arzum ürəyimdə qalmadı. "Cahan nənə"nin ocağını ziyarətə gedək", - dedi anam. Əsrarəngiz bir yerə çatdıq. İri gövdəli, qollu-budaqlı tut ağaclarının altına sanki rəngbə-rəng güllərdən xalça sərilmişdi. Cəh-cəh vuran quşların səsi adamı valeh edirdi.

Bir vaxtlar ermənilər bu bağın sahibi Allahverdi bəyi "kulak" adı ilə Sibirə sürgünə göndərmişdilər. Tut bağının aşağısında "Cahan nənə"nin ocağı idi. Baxımsız qaldığından ocaq az qala yerini itirirdi. Üstündə yandırılan şamlardan və ərəb əlifbası ilə yazılan kiçik başdaşından ocaq yeri olduğu bəlli olurdu. Böyür-başını kol-kos basmışdı. Bu kol-kosun içindən saysız-hesabsız boynubükük bənövşələr boylanırdı. Əlimi uzadıb, o bənövşələrdən bir neçəsini qoparanda, əllərim cırmaq-cırmaq oldu. "Allah heç kimi yiyəsiz etməsin, bizim yiyəmiz olsaydı, nə bu tut bağımız, nə də müqəddəs ocaq yerimiz yağılara qalardı" - deyərək, dərddli-dərddli dilləndi anam. Əlini uzadaraq, "bax bu yaxınlıqda yerləşən Qışlaq kəndində (yəni köhnə Xocalı) ulu babalarımızın, qohum-əqrabaların dəfn olunduqları qəbiristanlığı ermənilər traktorla şumlayaraq, əkin sahələri edib, donuz fermaları tikdilər. Bütün bunları yazmaq, tarixə çevirmək lazımdır".

Birdən hava qaraldı, iri damcılı yağış yağmağa başladı. Qaçıb, çardağın altına girsək də, yamanca islandım. Əlimdəki cırmaq yerlərindən isə hələ də al-qırmızı qan axırdı. Amma

ağıma da gəlməzdi ki, aradan illər ötcək, bəmbəyaz qarın üstündə doğmalarımın, anamın, həmyerlilərimin qanı axacaqdı. Bunu 366-cı motoatıcı alayı və vəhşi erməni birləşmələri edəcəkdilər. Sən demə, onda da, indi də yiyəsiz imişik...

XOCALIDAN QADINLAR, UŞAQLAR YOX, EV ƏŞYALARI, ŞƏXSİ MAŞINLAR ÇIXARILIRDI

1988-ci ilin məlum hadisələrindən sonra məhsəti türklərinin, Xankəndindən və Ermənistandan qovulan soydaşlarımızın Xocalıda yerləşdirilməsi erməniləri yaman qıcıqlandırır. Onlar silahlanırlar, biz isə "Xocalı böyüyür, Xocalı genişlənir" adı altında tikdikcə tikirdik... Burada aparılan tikintidə külli miqdarda əyintilər olurdu. Tikinti materiallarının çoxu Ağdamda satılır, keyfiyyətsiz materiallardan isə evlər tikilirdi. Ermənilər isə planlı şəkildə 366-cı alayın tərkibində erməni

zabit və praporşiklərini yerləşdirirdilər. Mühəsiyədə qalan Xocalının dinc əhalisi "evakuasiya" olunmur, əvəzinə yerli hakimiyyət orqanlarında və məsul vəzifədə çalışanların ev əşyaları, şəxsi minik maşınları çıxarılırdı, hətta Xocalıda yerləşən fermadakı heyvanların ot-ələfini də vertolyotla gətirmək yaddan çıxmırdı. Amma insanların çıxarılması qadağan olunmuşdu. Xocalı aeroportunda isə xaos baş alıb gedirdi. Vertolyotu idarə edən pilotlar qeyri-millətin nümayəndələri idilər. Südəmər körpələri olan analar, ağbırçək nənələr fəryad etsələr də qurtula bilmirdilər.

Nəhayət, o müthiş gecə - 25 fevral 1992-ci il saat 22:00 radələrində Xocalı üzərində silahlı quldur dəstələrinin, Rusiyanın Xankəndində yerləşən 366-cı motoatıcı alayının şəxsi həyəti və hərbi texnikasının birgə hücumu başlandı.

VAXT GƏLƏCƏK, TAPDALANMIŞ HÜQUQLARIMI GERİ QAYTARACAĞAM

O çovğunlu qış günü heç vaxt yaddaşımdan silinməyəcək. Ermənilərin Məşəli kəndində törətdikləri vəhşiliklər Xocalı sakinlərini təşvişə salmışdı. Mühəsiyədə qalan xocalılar faciənin tezliklə burada törədiləcəyinə əmin idilər. Xocalı kömək-siz qalmışdı. Belə bir vaxtda Bakıdan 21 könüllü gəldi. Onların komandiri, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı rəhmətlik Aqıl Quliyev idi. Döyüşçülər boylu-buxunlu, ilk baxışdan nizam-intizamlı hərbcilər təsiri bağışlayırdı. Onlar çadırlarını Xocalı aeroportundan xeyli aralıda qurub, bir neçə uğurlu əməliyyatlar da apardı. Yanvarın 1-də Milli Ordunun bu kiçik dəstəsi Rusiyanın Xankəndindən çıxarılıb Gəncəyə aparılan hərbi texnikasını və 20-dək sovet əsgərini tərkisilah etmişdi. Aqıl Quliyev nə qədər çalışdısa da Bakıdan generalları

inandıra bilmədi ki, bu texnika ilə Xocalını müdafiə etmək olar. Bakıdakı "başbilənlərin" qətiyyətsizliyi ucbatından hərbi texnika və sursat geri qaytarıldı. Bu dəstənin sağ qalan bir döyüşçüsünün acı taleyindən danışmaq yerinə düşər. Bu, Cabbar Zeynalovdur. O, Xocalı faciəsində neçə-neçə dinc sakini çıxardı. Yaralı Aqıl Quliyevi xərkəmə gətirilənlərdən biri olmuşdu. O, təkcə Xocalıda deyil, Ağdamın müdafiəsində də döyüşdü. Lakin o, layiqli qiymətin almadı.

ƏZƏLİ VƏ ƏBƏDİ DÜŞMƏN

Gülal müəllim məhsəti türküdür. Onun yurd-yuvasını ermənilərin fitvası ilə yandırır külə döndəriblər. Həmin gün Özbəkistanın Fərqanə şəhəri od içində yanırdı. Məsum körpələr oda atılırdı. Qadınlar, qocalar başıpozuq dəstənin ağlasığmaz işgəncələrinə məruz qalırdılar. Əllərində daş, neftlə doldurulmuş butulkalar, dəyənəklər olan bu dəstə hər evə, hər ailəyə soxulur, qırır-çatırdı. Qan dize çıxmışdı. O dəhşətli günlər heç vaxt yaddaşlardan silinməyəcək. Gülal müəllim Xocalıda ev-əşik qurdu.

"Universitet" qəsəbəsində yaşayan Gülal müəllimin ağlına da gəlməzdi ki, canından artıq sevdiyi iki ciyərparasını, oğulları Əlişiri, Cabbarı itirəcək, erməni faşizminin törətdiyi ikinci faciəni yaşayacaq. Gülal müəllimin "günahı" isə yalnız türk olması idi. Ermənilər üçün fərqi yox idi, istər anadolu, istər məhsəti, istərsə də azəri türkü olsun.

366-CI ALAYIN TƏRKİBİNDƏ ÇOXLU ERMƏNİ ZABİT VƏ PRAPORŞİKLƏR VƏR İDİ

Hər gün aldadılan, lakin mühasirədən çıxarılmayan Xocalı şəhərinə hücumda mayor Seyran Ohanyanın komandası al-

tında 2-ci batalyonun, mayor Nabokixin komandası altında 3-cü batalyonun və başqa bölmələrin çoxsaylı tankları, PDM-ləri, D-30 qaubitsaları və sair iştirak etmişdi.

Xocalı şəhərinin cəmi 50 avtomat silah, ov tüfəngləri ilə silahlanmış müdafiəçilərinə qarşı ermənilər 92 ədəd ağır hərbi texnika ilə silahlanmış nizami ordu hissələri yeritmişdilər. Nəticədə Xocalı şəhəri yandırılmış, dinc əhalinin bir hissəsi qırılmış, bir hissəsi girov götürülmüş, mühasirədən çıxıb qaçan əhalini isə yollarda, meşələrdə pusqu quran ermənilər amansızlıqla qətlə yetirmişlər. Ən çox qırğın erməni kəndi Naxçıvanikin yanından Ağdam rayonu ərazisinə keçən yolda olmuşdu.

(Bu hadisələrlə əlaqədar 27.02.92-ci il tarixdə Qarabağ üzrə rayonlararası prokurorluq tərəfindən Azərbaycan Respublikası CM-nin 7-ci maddəsi, 94-cü maddənin 4.6-cı bəndləri, 255-ci maddəsinin "V" bəndi ilə cinayət işi qaldırılıb.)

366-CI MOTOATICI ALAYIN XOCALI SOYQIRIMINDA İŞTİRAK EDƏN ZABİT VƏ PRAPORŞİKLƏRİNİN SIYAHISI

1. Zarviqorov Yuri Yuriyeviç - 02.03.1955-ci ildə Qazaxıstanın Cəmbul vilayətinin Luqovaya stansiyasında anadan olub, 366-cı motoatıcı alayın komandiri;
2. Çitçiyən Valeriy Asaakoviç - 366-cı motoatıcı alayın 1 sayılı batalyonunun qərargah rəisinin müavini, mayor;
3. Ayriyan Vəçaqan Qriqoryeviç - mayor, alayın kəşfiyyat rəisi;
4. Ohanyan Seyran Muşeqoviç - 1961-ci ildə anadan olub, alayın 2-ci batalyonunun komandiri, mayor;

5. Arutyunov Aleksandr Aleksandroviç - mayor, 2-ci batalyonun komandirinin köməkçisi;
6. Akopyan Nerses Qrantoviç - baş leytenant, 1-ci batalyonun 2-ci rotasının komandiri;
7. Arutyunyan Vladislav Vladimiroviç - kapitan, 2-ci batalyonun komandiri;
8. Bəyləryan Armen Volodiyeviç - praporşik, 1-ci rotanın texniki;
9. Ayrapetyan Vaçik Qurgenoviç - 3-cü rotanın starşinası;
10. Mirzoyan Vaçik Qrantoviç - 3-cü rotanın starşinası;
11. Şixanyan Andrey Artyuşeviç - 1-ci batalyonun təşkilat üzrə komandiri;
12. Xaçaturyan - 6-cı rotanın starşinası;
13. Abramyan V.V. - 2-ci batalyonun böyük texniki, praporşik;
14. Bəyləryan Sergey Yurikoviç - 2-ci batalyonun vzvod komandiri, praporşik;
15. Danilyan Armen Barinoviç - 7-ci rotanın starşinası;
16. Avanesyan - 2-ci rotanın böyük texniki;
17. Zaxaryan - zenit vzvodunun komandiri, praporşik;
18. Baqdasaryan Valeri - tank rotasının starşinası;
19. Kisəbəyyan Qriqoriy Akopoviç - rabitə rotasında vzvod komandiri, praporşik;
20. Arustamyan - rabitə rotasında böyük texnik;
21. Amelyan Qarik - yeməxana rəisi, praporşik;
22. Avenesyan Robik - ərzaq anbarının rəisi, böyük praporşik;
23. Arutyunyan Kamo Rafaeloviç - təmir rotasının vzvod komandiri, praporşik;
24. Musaelyan - təmir rotasının vzvod komandiri;

25. Sarkisyan Aleksandr - təmir rotasında böyük texnik, praporşik;
26. Osipov Yuri - raket artilleriya anbarının rəisi;
27. Simonyan Valeri - maddi təchizat rotasının starşinası;
28. Petrosyan Aşot - məxfi hissənin rəisi, praporşik;
29. Nabokix Yevgeniy - mayor, 3-cü batalyonun komandiri (arvadı erməni);
30. Lixodey İqor İvanoviç - artilleriya divizyonunun komandiri, kapitan;
31. Miroşniçenko İqor - maddi təchizat rotasının komandiri, baş leytenant;
32. Smaqin - leytenant, tank divizyonunun komandiri;
33. Kuznetsov Andrey - kimyəvi müdafiə rotasının komandiri, leytenant;
34. Qarmaş Viktor - baş leytenant, tank rotasının komandiri;
35. Belyazin - tank rotasında vzvod komandiri, leytenant;
36. Mirheydərov - 3-cü rotanın komandiri, baş leytenant;
37. Fotimski - 2-ci batalyonunun 3-cü rotasının komandiri, kapitan;
38. Buqayenko - 2-ci batalyonun 4-cü rotasının 3-cü vzvodunun komandiri, leytenant;
39. Potapov - 2-ci batalyonun 4-cü rotasının komandiri, kapitan;
40. Kfut - 2-ci batalyonun 6-cı rotasının komandiri, kapitan;
41. Savintsev - 2-ci batalyonun 4-cü rotasının komandiri, leytenant;
42. Dobranski - 2-ci batalyonun 4-cü rotasının kəşfiyyat vzvodunun komandiri, leytenant;
43. Bobolev - 2-ci batalyonun qərargah rəisi, kapitan;

44. Minin - 2-ci batalyonun komandirinin müavini, kapitan;
 45. Tevosyan - 2-ci batalyonun 5-ci rotasının komandiri, kapitan;
 46. Boqaçev - 3-cü batalyonun zabiti, baş leytenant;
 47. Kurçatov - 3-cü batalyonun zabiti, baş leytenant;
 48. Maftullin - 3-cü batalyonun zabiti, baş leytenant;
 49. Kuzmanoviç - 3-cü batalyonun zabiti, baş leytenant;
 50. İvanov - 3-cü batalyonun zabiti, kapitan;
 51. Matveyev 3-cü batalyonun artilleriya divizionunun komandiri, kapitan.

SONUNCU GEDİŞ...

Bu dünyada oğul həsrəti ilə dünyalarını dəyişən dərddli ata, gözüyaşlı ana vardı. Oğulları Məzahir Yaqub oğlu Əbilov 1991-ci ildə Xüsusi Təyinatlı Polis Dəstəsinə qəbul olunmuş və Xocalı şəhərinə ezam olunmuşdu. Məzahir Əbilov 29 yanvar 1969-cu ildə Ağdam rayonunun Şıxbabalı kəndində anadan olmuşdu. Yaşasaydı, 37 yaşı tamam olasıydı Məzahirin. İşlədiyi müddətdə hamının dərin rəğbətini qazanmışdı. Xocalı faciəci zamanı əsl qəhrəmanlıq göstərmişdi. Xocalı döyüşçülərini silah və sursatla təmin edən bu igid polis işçisi o müthiş gecə neçə-neçə Xocalı sakinini xilas etdi. Axırncı dəfə isə yaralıni gətirib, Şelli postuna təhvil verərək geri qayıdıb və bu, onun sonuncu gedışı olub. Naxçıvanıq ətrafında ermənilər onu əsir götürmüş, Əsgəran həbsxanasına gətirmişlər. Sonrakı tələyindən xəbər yoxdur.

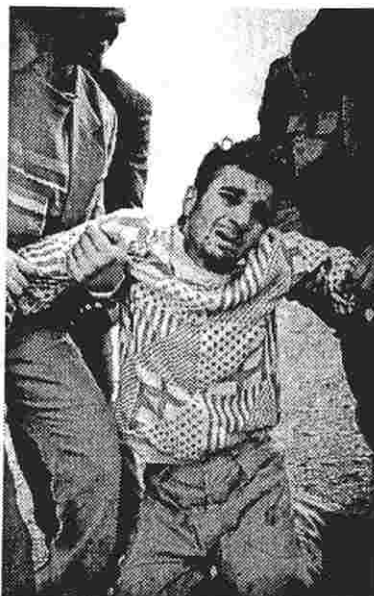
İgid, cəsur oğullarımızdan biri olan Məzahir bu dəhşətli faciənin qurbanlarından biridir.

ERMƏNİ QƏBİRLƏRİNİN ÜZƏRİNDƏ XOCALILARIN BAŞINI KƏSİBLƏR

366-CI ALAYDA XİDMƏT EDƏN ERMƏNİ VƏ RUS ZABİTLƏRİ BEYNƏLXALQ MƏHKƏMƏDƏ CAVAB VERMƏLİDİRLƏR

Gözümü yoldan çəkə bilmirdim. Xəyal məni çox uzaqlara aparırdı. Birdən yolun kənarındakı həyətlərin birində bəmbəyaz çiçək açmış ağac gördüm. Aman Allah, təbiətin nazlı qızı bahar gəlir!.. Fəsilər kimi insanlar da dəyişərmiş...

14 il öncə elə bu yolu gedərək mənzil başına çatana qədər başımı Şərqiyyə xalanın çiyinə qoyaraq xısın-xısın ağlamışdım. Axşamüstü 1 nömrəli Evtikmə Kombinatının tikdiyi pansionata çatdıq. Pansionatın müdiri Saleh müəllim bir-bir açarları bizə paylayıb, "Allah səbr versin", - dedi. Onda bombaz çöllərdəki ağaclar qapqara idi. Budaqlarından tək-tük qurumuş yarpaqlar sallanırdı. Qalacağımız yer yastı-yapalaq evlər idi. Bura yalnız yay mövsümündə istirahətə gələnlərdən ötrü nəzərdə tutulduğu üçün uzun müddət hər tərəf bağlı qaldığına görə divarlardan su axırdı. Meşələrdə əl-ayağını don vuranlarla bərabər güllə yarası almış körpələr də soyuqdan tır-tır titrəyirdilər. Soyuq qılınca kimi kəsə də, qocalar az sonra yuxuya getdilər. Körpələr isə həm üşüyür, həm də aclıqdan zar-zar ağlayırdılar. Pansionatın işçiləri şirinçay düzəldib südəmər körpələri sakitləşdirmək üçün əliuşaqlı analara bir ovuc şəkər tozu verdilər. Körpələr də kəməşirin ilıq çayı içib yuxuya getdilər. Anaların qorxudan südləri də qurumuşdu.

Mən isə axşamdan xeyli keçəndən sonra həmyerlilərimdən ayrılıb otağuma gəldim. Vıyhavıyla əsən külək qumu göyə sovururdu. Külək arabir elə güclənirdi ki, çinqılı, balıqqulağını pəncərəyə çırpırdı. Dəniz isə hayqırırdı. Dalgalar sanki şahə qalxmışdı. Yuxum ərsə çəkilməmişdi. Əlim-ünüm çatmayan anamın meyidi Kətik meşəsində qalmışdı. Ermənilər heç cür imkan vermirdilər ki, heç olmasa meyidlərimizi götürək. Anaları qətlə yetirən çoxsaylı körpələri sakitləşdirmək olmurdu. Onlar “anamız niyə

gəlmədi?” deyər soruşurdular. Ruhları bugünədək o meşədə sərgərdan dolaşan şəhidlərimizi torpağa tapşıra bilmədik.

O uzun, dərddli-ələmli gecədə mənim həmdəməim Külək, bir də Dəniz olmuşdu. Sanki günahsız qurbanlarımıza göz yaş tökürdü. Səhəri-diri gözlə açdım. Allah, bu nə uzun gecə idi! Deyirlər, hər zülmət gecənin bir işıqlı gündüzü var. Amma bu zülmət gecənin səhəri daha dəhşətli xəbərlərlə açıldı. Meyidlərimizi götürmək üçün Kətik meşəsinə gələn əsgərlər, xüsusilə Ağdamdakı “N” sayılı hərbi hissənin komandiri, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Şirin Mirzəyevin əsgərləri atəşə tutulmuş, neçə-neçə əsgərimiz şəhid olmuşdu. Peşəkar vertolyot-

çularımız olmadığından bu iş daha da çətinləşmişdi. Vertolyotu idarə edənlərin çoxu qorxurdu. Qorxmayanlar isə bir o qədər təcrübəyə malik deyildilər. Yüksəklikdə pusquda dayanmış erməni yaraqlıları tərəfindən vertolyotlar atəşə tutulurdu. Həm də vertolyotu elektrik naqillərinin arası ilə sürmək xüsusilə bacarıq və cəsarət tələb edirdi. Bu işin öhdəsindən gələnlərdən biri Xanlar Səttarov oldu. Amma Kətik meşəsində yenə də çoxlu sayda şəhidlərimiz qaldı. Bugünədək də onların qulaqları səsdə, gözləri yoldadır. Gələn o dəhşətli gecədə neçə-neçə günahsız insanı doğrayıb tökən, tankların altında xıncımlayan 366-cı motoatıcı alayın tərkibinə bir daha nəzər salaq.

İSTINTAQ HƏLƏ DƏ DAVAM EDİR...

Ağır Cinayətlərə Dair İstintaq İdarəsindən Azərbaycan Respublikası Xocalı şəhər əhalisinə qarşı Ermənistan silahlı qüvvələri və keçmiş SSRİ-yə məxsus 366-cı motoatıcı alayın komanda heyətinin soyqırım cinayəti etməsi barədə arayışı. 28.10.90-cı ildə ermənilər tərəfindən Dağlıq Qarabağ üzərində Azərbaycan Dövlət Hava Yolları şirkətinə məxsus Mi-8 markalı mülki vertolyot vurulduqdan, vertolyotda 40-dan artıq insan həlak olduqdan sonra Xocalı ilə hava əlaqəsi kəsilmişdi.

25.02.92-ci il saat 22:00 radələrində 366-cı motoatıcı alayın komanda heyəti və hərbi texnikası ilə birgə Xocalı şəhərinə hücum keçib. Hücumda ermənilər tərəfindən mayor Ohanyan Seyran Muşeqoviçin komandası altında 366-cı alayın 2-ci batalyonu, Yevgeni Nabokixin komandası altında 3-cü batalyon, 1 nömrəli batalyonun qərargah rəisi Çitçiyan Valeri İsayeviç, alayda xidmət edən 50-dən artıq erməni-rus millə-

tindən olan zabit və praporşik iştirak edib, tanklar, piyadaların döyüş maşınları, toplar, D-30 qoubitsası və digər vasitələrdən istifadə olunub. Məntəqələrində azərbaycanlılara qarşı soyqırım cinayətində iştirak etmiş erməni və rusların arayı-şı əlavə olunub.

Onlar PDM və zirehli texnika ilə şəhərə daxil olaraq, dinc əhalini vəhşicəsinə məhv etməyə başlamışlar. Meyitlərin müayinəsi, məhkəmə tibb ekspertizalarının rəyləri, mühasirədən çıxmağa müvəffəq olmuş Xocalı sakinlərinin ifadələri əsasında hərbiçilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri aqilasız işgəncə, vəhşilik faktları, qulaq-burun kəsilməsi, erməni qəbirləri üzərində Xocalı sakinlərinin başlarının qurbanlıq kimi kəsilməsi faktları müəyyən olunmuşdu. Silahlı quldurlar qadına, qocaya və uşağa fərq qoymadan hamıya işgəncə vermişdilər. Kərimova Firəngiz Məhəmməd qızının bədənini tam doğranmış, gözlərinin içi yarılmış və döşləri kəsilmişdi. Məmmədova Tamara Səlim qızı, Dadaşova Əslə Bəbir qızı, Əmirova Mahi Bəbir qızı, Hüseynova Ənahət Eldar qızı, Nureliyeva Dilarə Oruc qızı və başqalarının gözləri çıxarılmış, döşləri kəsilmişdi. Xocalı şəhərinin işğalı zamanı dövlət və ictimai idarə, müəssisə və təşkilatların əmlaklarının məhvi nəticəsində 1992-ci ilin dekabr ayı üçün qiymətlər miqyası 4 milyard 199 milyon 668 min 338 rubl məbləğində, Xocalı şəhərinin şəxsi əmlakına isə 1992-ci ilin mart ayı üçün qiymətlər miqyası 229 milyon 861 min 800 rubl ziyan vurulmuşdu. 366-cı alayın bir nömrəli batalyonunda qərargah rəisinin müavini olmuş, Teşov Sergey Daniloviçin ifadəsi ilə müəyyən olunur ki, 1991-ci il sentyabrın axırlarında alay komandiri Zaroviçovun əmri ilə 2 saylı batalyonun komandiri Ohanyan Seyran, 3 saylı batalyonun komandiri Yevgeni Nabokix, artilleriya divizionu komandiri Lixodi İqor maddi təchizat rotası-

nın komandiri Miroşniçenko İqor tank vzvodunun komandiri Smaçin döyüş növbəsinə çıxırdılar. Bu zaman onlar DQ-ın azərbaycanlılara məxsus məntəqələrini atəşə tuturdular. Seyran özü ona danışmış ki, Kərkicahan və Malıbəyli kəndlərinin işğalı zamanı erməni yaraqlılarına şəxsən komandirlik edib. 92-ci il fevralın 26-na keçən gecə Xocalı şəhərinin işğalına 3-cü batalyonun komandiri Yevgeni Nabokix rəhbərlik etmişdi. Hücumdakı ikinci batalyonun komandiri Ohanyan Seyran, II batalyonun qərargah rəisi Çitçiyən Valeri iş üzrə şahid kimi dindirilmiş, 366-cı alayda hərbi xidmətdə olan P.Y. Antininin ifadələri ilə 2 saylı batalyon komandiri S. Ohanyanın erməni yaraqlıları ilə əlbir olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Mayor Ohanyan, leytenant Potanov, kapitan Fotinski, kapitan Krut, baş leytenant Savintse, leytenant Dobranski, kapitan Bobolev, kapitan Minin, baş leytenant Mirxaydarov azərbaycanlı yaşayış məntəqələrinin atəşə tutulmasında iştirak edirdilər. Erməni yaraqlıları Antininə azərbaycanlılara qarşı

döyüşmək üçün 3 min rubl pul təklif etmiş, imtina etdikdə, onu döymüşlər. Alayın erməni milliyətindən olan praporşikləri, özbək mənşəli hərbiçilər Porov və Düşmənovu, həmçinin Ukraynadan olan bir əsgəri döyərək onların qabırğalarını sindirmişlər. Starşına Xaçaturyan Antinin 91-ci ilin dekabrında döyərək onu hərbi əməliyyatlarda iştiraka məcbur etmişdi. Ona görə də Antinin 366-cı alayı tərk edib.

BMT Baş Məclisinin 09.12.48-ci il tarixli 26-A sayılı "soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və ona görə cəza barədə konvensiyanın ikinci maddəsində milli qrupun tam və ya qismən məhvəyə yönəldilmiş hərəkətlər soyqırım hesab olunur. Konvensiyanın 9-cu maddəsinə əsasən bu və ya digər dövlətin soyqırımında məsuliyyəti barədə mübahisələr, mübahisə edən tərəfdən birinin tələbi ilə Beynəlxalq Məhkəməyə verilə bilər.

ŞİRİN RÖYAM QARABAĞ

Yazın ilk nəfəsi duyulanda, baharın ilk müjdəçisi qar çiçəyinin açdığı analar, qadınlar günündə kişilərdən gül yox, Qarabağı istədiyim bir vaxtda bu kitabın ilk səhifəsini yazmağa başladım.

Gözəl Qarabağımızda baharı qarşılamaq ən böyük sevincim olardı. Ancaq hələ də arzum ürəyimdə qalıb. Qarabağı şirin bir rəya tək yuxularımda görürəm. Xocalıda tozlu-torpaqlı yollarda gəzdiyim günlərdən, kol-kosluqda bitən boy-nubükük qan bənövşələrədən ötəri burnumun ucu göynədi. Lap uşaq tək kövrəldim.

Doğulub boya-başa çatdığım bu bapbalaca kəndim mənim üçün dünyanın ən gözəl guşəsidir.

Yağışdan sonra yuyunub gözəlləşən bağ-bağçaları, ağacla-

rı, gülləri, ətirli meyvələri dünyanın ən gözəl neməti idi. Zıqlı-palçıqlı yolları hələ də üzümüə bağlı qalıb. Qollarımız da qırılı. Hələ də üzümü Xocalının daşlı-kəsəkli torpağına sürte bilməmişəm. Həmsəhərlilərimi, doğmaları, ən müqəddəs varlığım olan Anamın qanı tökülmüş kəndimdən ötrü ürəyim nənə yarpağı tək əsir. Atamın vaxtsız ölümündən sonra baba mülkümüzdə, anamın gəlin gəldiyi bu evdə əmimgillə birgə yaşayırdıq. Atamın anası Tamaşa nənəm 1905-1918-ci illərdə ermənilərin törətdiyi vəhşiliklərdən danışar, "ilanın ağına da lənət, qarasına da" - zərb məsəlini tez-tez çəkərdi.

Xocalılar tərəkmə olublar. Qışda arana, yayda isə dağa köçərmişlər. Qırxqız dağına, Kəlbəcərin "Sarı yaylağı"na çıxarmışlar.

Tərəkmələr sadə, zəhmətkeş, halallıqla çörək qazanan, hiylədən, məkrdən uzaq insanlardı.

Mən də ulu babalarımızın tərəkmə olmalarından qürur duyuram. Evimiz qonaqlı-qaralı olardı. Əmim sürücü işləyir-

di. Böyük bir ailənin üzvləri idik. Əmim Mövsümün uşaqları ilə bir yerdə böyüyürdük. Əminin erməni millətindən olan iş yoldaşları, tanışları da bizə qonaq gəlirdilər. Yaxşı yadımdadır, Seror adlı bir kişi arvadı ilə bizə qonaq gəlmişdi. Onlar yedilər, içdilər. Dodaqları qıpqırmızı boya ilə rənglənən, saçları qısa olan bu arvada ilk andan nifrət etdim. O, kişilərlə qədəh-qədəh vurub içki içirdi. Lap sərxoş olanda danışmağa başladı. Guya türklər onların hamilə qadınlarının qarınlarını cırıb, uşaqlarının başını kəsib, süngüyə taxıb. Kişilərin belinə qaynar samovar bağlamalarından qeyzlənə-qeyzlənə danışanda, ağzından köpük daşanırdı. Seron isə arvadından fərqli olaraq hiyləgərcəsinə "Ara torkların bizim adamlarımızı öldürdüyünə baxmayın, biz bunu unutmuşuq. Birdə ki siz türk deyilsiniz, azərbaycanlısınız" deyirdi. Sən demə onda biz bu erməni dığasının dediyi kimi azərbaycanlı imişik...

Nənəm Tamaşa isə enlibalaq tumanını yelləyə-yelləyə əminin qarasına deyir, onu asıb-kəsirdi. Nənəm hirsli-hirsli qapıdan çıxanda mən də onun tumanına yapışib məhləməzdəki böyük bir sal daşın üstündə oturub, kənddə bütün xəbərlərdən məlumat verən arvadların yanına getdik.

Qapı qonşularımız olan sabiq icra başçısı Elman Məmmədovun anası (şəhid olmuş) Məruzə xala, Dilbər xala, rəhmətə gedən Maya xala (Xocalı qırğını zamanı) oğlu Rasifin niyətini şax-şəvəllə basdıran Tamaşa xala burada idi. Məruzə xala yupyumru, ağappaq əllərini bir-birinə vuraraq deyirdi: "Az əmiqızı, o erməni axçıyı yenə gəlib? Nə sırtıqdırlar ey bunlar. Elə bilirlər yadımızdan çıxıb. Nənəm Tamam danışdı ki, yaşadığımız Daş bulağın aşağısındakı Qışlaq kəndində malımızı - heyvanımızı diri-diri yandırdılar. Quruca canımızı götürüb qaçdıq. Qırılan qırıldı". Nənəm də əmisi qızı-

nın dediklərini təsdiq elədi. Qaynanası xalasının beşikdə körpəsini qoyub qaçdığından danışdı. Həmin körpə baldızı Mənzər nənə idi. Mənzər nənə körpəlikdə qurtulsa da, ağbirçək çağında evinin içindəcə ağ saçları al-qana bulandı.

Yenidən evə qayıtdım. Hələ də Serorla, arvadı Sveta süfrəmizdə ləziz xörəklərdən yeyir, içdikcə içkidən içirdilər. Əminin də qanı qaralmışdı, çağrılmamış qonaqlardan zəhləsi getdiyi, açıq-aşkar hiss olunurdu.

Amma onlar qırsaqqız olub yapışmışdılar yaxamızdan, getmək bilmirdilər. Svetanın ənik-kirşanlı sifəti parıldayır, gözləri də ovunun üstünə atılan yırtıcı canavar tək işıldayırdı. Onlara baxdıqca kiçik vücudum titrəyirdi. Otaqdan çıxıb həyətdə düşmək, böyük tut ağacından asılan yelləncəkdə yellənmək istədim. Bəlkə hirsim bir az soyuya. Birdən gözüm bu sərxoş arvadın lap sifəti kimi ağappaq, par-par parıldayan tufillərinə sataşdı. Ayaqqabılarını götürüb, həyətdəki boz köpəyin qabağına atdım. Köpək cəld ayaqqabıları ağzına alıb qaçdı. Şər qovuşanda onlar səndələyə-səndələyə getməyə hazırlaşdılar. Ayaqqabılarını isə tapmadılar. Çünki köpək onu bostanımızın aşağısında torpağa basdırmışdı...

Bu erməni axçıyı bayaqkindən də betər əsəbləşə-əsəbləşə, tövləni, toyuq hinini pilləkənlərin altını axtarmağa başladı. Əlacsız qalıb nənəmin qara qaloşunu geyib, ərinin qoltuğundan sallanaraq getdi. Mən isə divara söykəlib bic-bic gülürdüm. Amma bilmirdim ki, süfrəmizin başında oturan, çörəyimizin qırığını yeyən bu bədxahlar görünməmiş vəhsiliklər törədəcək, mənim kəndimin adı Xatın faciəsi ilə bərabər çəkiləcək.

Elə o faciə zamanı Kətik meşəsində dişləri şaqqıldaya-şaqqıldaya bir-birinə dəyən balaca Aynurənin də bir tayı itən

ayaqqabısı yaddaşında qalacaq. Ailə qurub ev-eşik sahibi ol-
sa da o, ağrını unutmayacaq...

Səhərişi gün, həyat darvazamız bərk-bərk döyüldü. Nənə-
min amiranə səsi eşidildi: "Gedin darvazanı açın". - Anam
cəld pillələri enib həyatə düşdü. Mən də yüyürə-yüyürə onun
ardınca qaçdım. Darvazamız taybatay açıldı. Gələnlər atın
belində oturan qapqara məxməri pencək geyinib, başlarını
şalla, alınlarını da yaylıqla bağlayan kəhrəba muncuqlu qız-
lar və xrom çəkməli kişilər idi. Bunlar vaxtsız dünyasını dəyi-
şən atam Müslümün dostunun anası, bacısı və yaxın qohum-
ları idilər. Anamızın üzü güldü. O, qısqıvrıq atın üstündə otu-
ran ağbirçək Firat (Allah rəhmət eləsin) nənənin atının yəhə-
rindən tutub yerə düşməsinə kömək etdi. Boğazlarına kəhrə-
ba muncuq taxan qızlara maraqla baxırdım. Əvvəlcə Firat
nənə, sonra da qızı, gəlini nənəmi qucaqlayıb öpdülər. Elə bil
nənəmin üstünə gün doğmuşdu. Dünəndən hirsli-hikkəsi so-
yumayan nənəm deyirdi: "Nə yaxşı gəldin, ay Firat, dünən bu
erməni dığası axçısını yanına salıb gətirmişdi. Belə də həyasız
adamlar olarmış. Əlimə ağac alıb onları necə döyərdim. Özü-
mü zorla saxladım. Qonağa hörmət Allaha hörmətdir".
Anam ocaq çatıb plov bişirirdi.

Mən bu tərəkəmə qadınlarının söhbətinə heyranlıqla qulaq
asırdım. O gecə qonaq gələn bu avşar qadınları qollarını çır-
malayıb anama kömək etdilər. Yan-yana döşənmiş yorğan-
döşəkdə bir yerdə yatdım. Səhər tezdən gün doğmamış yuxu-
dan oyanıb, getməyə hazırlaşdılar. Atlarını yəhərləyib cəld
belinə qalxdılar. Mən də Firat nənənin (indi olmasın) atının
yəhərindən tutub yalvarırdım ki, Firat nənə, məni də özünlə
apar. O əyilib məni ehmalca qaldırıb qucağına aldı. Bir xeyli
də atın tərəkində apardı. Sonra "hələlik qal, nənən sənsiz da-

rıxar, gələn dəfə apararam" deyib yerə qoydu. Aradan illər
keçdi. Bir gün eşitdim ki, Firat nənə dünyasını dəyişib, amma
onu heç vaxt yadımdan çıxara bilmədim. Bir şirin xatirə tək
yaddaşında qaldı.

Böyüdüm, Xocalı kənd orta məktəbinin birinci sinfinə get-
dim. İlk müəllimim isə Fizzə müəllimə olacaqdı. Mən də bö-
yüyəcəkdım.. Bapbalaca kəndim də böyüyəcəkdı. Lap böyük
bir dərdi olacaqdı. Azərbaycanın Xocalı dərdi, Xocalı yara-
sı... Türkün Xocalı soyqırımı. Çörəyimizi yeyib, bizə qənim
kəsiləcəklər. Anam qonşularımız Məruzə xala, əmim Mövsü-
mün üç oğlu - Etibar, Həbil, Mobil, Tamaşa xalanın oğlanla-
rı Vəlif, Rəşif, nəvəsi Zəfir, yeznəsi Səlim, (böyük qızı Fita-
tın əri) erməni faşizminin qurbanları olacaqlar. Ölümün gözü-
nün içinə dik baxacaqlar. Gəlin bir daha o illərə nəzər salaq.

...Sovet dövrünə kimi Xocalıda Allahverdi bəy, Abdulla
bəy, Məhəmməd ağa, Qəhrəman bəy, Şükür bəy, Cəfər bəy və
başqa tanınmış hörmətli mülk sahibləri olmuşdur. 24 bəyi və
22 qadın bəyim - yəni 22 bəyim.

Ali məktəbə qəbul olunanda ziyarətgahım sınanmış, ağır
seyidlərdən biri olan "Cahan nənə"nin ocağı olacaq. Onda
anam "Xocalı başdan-başa tarixdi" demişdi. Bax elə bu gör-
düyün Allahverdi bəyin tut bağı, Qəhrəman bəyin torpaqları
sovet dövründə əllərindən alınaraq "Noraguh", yəni "Təzə
kənd" adlandırılan erməni yaşayış məntəqəsi salınıb, ulu ba-
balarımızın qəbirləri dağıdılaraq, şumlanıb donuz fermasına
çevrilib. Bu yerlər bizim dədə-baba yurdumuzdur. Erməni
fitvası ilə kimisi "kulak" adı ilə sürgünə göndərildi, kimisinin
ürəyi partladı. Kimisi də malı-mülkü əlindən alından sonra
təzyiqlərə-təhqirlərə məruz qaldı. Xocalı haqsızlıqlarla dolu
bir diyardır. Səbəbkar isə ermənilərdir. Xocalının erməni bə-

lası. Xocalının 46 bəyi olub. Bəy ləqəbi onlara elə-belə verilməyib. Xanlıqlar dövründə Xocalıda məskunlaşan ailələrin əksəriyyəti sərvətli bəylər olub. Bunu 1893-cü ildə Tiflisdə nəşr edilən "Svod statističeskix dannix o nasilenii Zakafkazskoqo kräya izvleçennix poseleennix spiskov" adlı kitabı da sübut edir.

Qeyd olunan mənbədə göstərilir ki, o dövrün siyahıya alınmasında (əlbəttə erməni əl gəzdirdəndən sonra) Xocalıda 34 evdə yaşayan 192 nəfərdən 46-sı bizim həqiqi mənada başa düşdüyümüz bəy olubdur. Onlardan da 24 kişi bəyi, 22-si qadın bəyidir.

1905-1907-ci illərdə Xocalı həmin bəylərin çörək verib saxladıqları ermənilər tərəfindən tamamilə yandırılıb, var-dövlətləri talan edilib. O vaxt Səfiyar bəy dağıdılmış Xocalının xarabəlikləri yaxınlığında Allahverdi bəyin tut bağının cənubunda məskunlaşmağı tələb edib. Aradan illər ötdü. Səfiyar bəyin oğlu Müseyib Səfiyar oğlu Cəfərov Xocalı soyqırımının qurbanı oldu. Nəvəsi Nüsrət Cəfərov da əsir götürüldü. Onun 17 yaşı var idi, taleyindən hələ də xəbər yoxdur. Anası Tahirə Cəfərova sovxozda briqadir işləyirdi. Yeganə oğlu Nüsrətdən xəbər çıxmıyanda bərk sarsılma da özünü tox tutmuş, iki qızı Cəmilə və Süsəni ərə vermiş, Xocalı həsrəti ilə onların yanında yaşamağa məcbur olmuşdu. Tahirə kimi sinəsi oğul, qız dağlı çox analar var Xocalıda. Xocalı ərazisindəki, Qarabağ silsiləsi ətəklərindəki çay Badara çayının qoludur. Xocalı şəhərinin yaxınlığından axdığı üçün Xocalı çayı adlandırılmışdır (Əvvəllər bu çayın adı Xacə Əlili kimi qeyd olunur). Həmin çayın sahillərində evcik-evcik oynayırdıq. Bir gün palçıqdan özümü də ev tikirdik. İçərisini də rəngbərəng şüşələrlə bəzəyirdik. Amma bilmirdik ki, bizim də yarlı-yaraşlıqlı

evlərimizi ermənilər darmadağın edəcək. Və biz də ev tikmək arzusu ilə yaşayacağıq. Qarış-qarış gəzdiyim çınqıl təpə, Cəfər təpəsi, üzərlikli təpəni ancaq yuxularımda görəcəm...

Şura hökuməti gələndə xocalılara fəlakət, bədbəxtlik gətirəcək. Bəylərin böyük torpaq sahələrində ermənilər həm yeni yaşayış məntəqələri salacaq, eyni zamanda azərbaycanlıların yurdlarının adları ucdantutma dəyişdiriləcək. Onların var-dövlətini talan edəcəklər.

Ermənilər Yuxarı Qarabağda da Ermənistan ərazisində olduğu kimi adları dəyişdirmişlər. Məlumdur ki, DQMV-də coğrafi adların 90%-i Azərbaycan dilindədir. Deməli bu adları sonradan buraya köçürülən ermənilər yox, o torpağın köklü sakinləri olan azərbaycanlılar qoyublar. XIX əsrə qədər Qarabağda əsasən azəri türkləri, qismən isə qriqoryanlaşmış albanlar yaşamışlar. 1978-ci ildə Qarabağ erməniləri buraya köçürülmüş ilk erməni ailələrinin burada məskunlaşmasının 150 illiyini qeyd etmişlər. 1988-ci ildə isə erməni millətçiləri bu tarixi faktı itirmək üçün abidəni uçurub dağıtmış divara hörülmüş 150 il rəqəmini silmişlər.

DQMV yaradılandan, Xankəndinin adını dəyişdirib Stepanakert qoyandan sonra şəhərin lap girəcəyində o qoca erməni kişisi ilə qadının abidəsinin qoyulması isə bu torpağın əsl sahibi bəylərin ruhuna ən böyük hörmətsizlik deyildimi? 1905-1918-ci illərdə Xocalıya od vurulub yandırılanda erməni daşnağı dəli Qəzər Əsgəranda öldürüləndən sonra ara nisbətən sakitləşsə də, Xocalının yaşlı nəslə (nənə və babalarımız) ermənilərin dostluğuna, bizə kirvə demələrinə heç vaxt inanmırdılar.

Yaxşı yadımdadır. 1967-ci ilin isti avqust günlərində Xankəndinin (Stepanakertin) mərkəzində ermənilər günün gü-

norta çağı Ərşadı, Ələmşahı, Zöhrabı odlayıb yandıranda, Xankəndində yaşayan azərbaycanlılar qorxudan ağaqlara dırmaşmışdılar. Xankəndində yaşayan Bəşir dayının oğlanları, dünyalarını dəyişən Rəfil, Rəsul (Xocalı qırğınının qurbanı olan), Rza kəndə gəlib o dəhşətli hadisəni ürək ağrısı ilə kənd camaatına danışdılar. Həmin gün xocalılarda səksəkə içində idilər. Bu insanların iniltili-sızıltılı səsləri mənim qulaqlarımdan getmirdi. Gecə Tamaşa nənəmin qoynuna girib, "Nənə, ermənilər bizi də yandıracaqlar?" soruşanda o, qətiyyətlə, "yox, biz onların gözüni çıxararıq, yat deyirdi". Səhərə kimi yerimdə o üz bu üzə çevrildim. Amma Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərliyi bu işi təşkil edən erməniləri layiqincə cəzalandırdılar. Ermənilərin gözü qırıldı. Amma bu hiyləgər insanlar pis niyyətlərindən əl çəkmirdilər. Gizli surətdə işi görürdülər. DQMV-də məsul vəzifədə çalışan rəhbərlər Qriqoryanlar, Gevorkovlar, Arturyanlar olardı, aşağı vəzifəyə isə azərbaycanlılar təyin edilirdi. Onlar da ya qorxaq, ya da aciz idilər. Güclü, cəsarətli rəhbərləri isə terrorla aradan götürürdülər. O üç nəfər türk balasının vəhşicəsinə yandırılmasından sonra kənd camaatı bir yerə toplaşib qərar qəbul etdi. "Yuxarılara ərizə və məktublarla müraciət edək. Sonra da köhnə Xocalı kəndində cənubda Xocalı çayının sağ sahilində salınmış "Qala dərəsi" Xocalısında olan erməni ailələrinə həmişəki kimi pis münasibətdə olmadılar. Erməni qəbirləri Xocalıda dağıdılmadı. Lakin 366-cı motoatıcı rus alayının köməyi ilə Xocalını işğal edib, bizim müqəddəs məkanımız sayılan qəbiristanlığımızı ekskavatorla dağıdıb Xocalı çayına tökdülər. Hazırda bu yer Xocalının cənub, şimal, şərq, qərb hissəsində xaç şəklində salınan qondarma erməni qəbiristanlığına çevrilib.

Yaxşı yadımdadır, hadisələr başlayanda, özləri köçüb gədən ermənilərin qəbiristanlığı salamat idi. Məhləmin arvadları Məruzə xalagilin darvazasının yaxınlığında sal daşın üstündə oturub, "erməni qəbirlərinin dağıdılması" əleyhinə olmuşdular. "Qəbirlərin nə günahı var, ona toxunmaq olmaz". Çox az danışan rəhmətlik Maya xala da "bıy, qəbri də dağıtmaq olarmı?" - demişdi. Amma bilməmişdi ki, erməni qəbrinin dağıdılmasına razı olmayan Maya xalanın da qəbri dağıdılan qəbirlərdən biri olacaq. Xocalı qırğını zamanı şəhid olan anam Rəfiqənin Ağdamın "Uzundərə"dəki qəbrini Ağdamın işğalından sonra erməni qorşaqları dağıdacaq. Amma onun ruhu, həmçinin Xocalı faciəsində şəhid olan bütün anaların ruhu bizim başımızın üstündə olacaq.

Məsum, məğrur, mübariz Analarımızın ruhu! O vaxtı ermənilər türklərin vəhşiliklərindən, onların düşmən olmasından gizli, açıq təbliğat aparanda şəhid olmuş Məruzə xalanın qızı bağça müəlliməsi Tamella xanım uşaqlara xalqlar dostluğundan danışdı. Bu Azərbaycan qadını, Xocalının ermənilər tərəfindən iki dəfə yandırılıb viran qoyulmasını bilən Xocalı qadını ürəkgenişliyindən övladlarına düşmənçilik aşılamamışdı.

Anası Məruzə xala ilə mənim anamın 23 gündən sonra Kətik meşəsindən gətirilən cəsədini görəndə bu məxluqlara nifrətimiz birə-min artmışdı. Bakının Şəhidlər Xiyabanında uyuyan başını dik tutaraq düşmən qarşısından qaçmayan xanım xatın ağbırçək Məruzə ananın məzarının üstünə anamın qəbrinin üstünə qoya bilmədiyim gülləri səpdim. Amma hər qarışına ağbırçək analarımızın, əlinə gəlirlərimizin, məsum körpələrimizin, ağsaqqal babalarımızın, cavan oğlanlarımızın qanı tökülən Xocalı torpağından diz çöküb öpə bilmə-

dim, Xocalı qəbirstanlığı yaxınlığında yerləşən Ağacan yaylağına qalxa bilmədim. Şəffaf sulu, diş göynədən Əhməd bulağı, Ataş bulağı, Müseyib bulağı, Nəriman bulağı, Rəhim bulağının suyundan içib vətən yangısından cadar-cadar olmuş dodaqlarımın, ürəyimin yangısını söndürə bilmədim.

ADİ ERMƏNİ TERRORİZMİ

AZƏRBAYCAN ƏRAZİSİNDƏ TÖRƏDİLƏN TERROR-TƏXRİBAT FAKTLARI

80-ci illərin sonlarından etibarən Ermənistan dövlətinin və nüfuzlu erməni diasporasının maliyyə və təşkilatı yardımı ilə dünyanın müxtəlif ölkələrində fəaliyyət göstərən erməni terrorçu təşkilatları Azərbaycana qarşı ardıcıl və dəhşətli terror müharibəsinə başlamışlar. Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsi və onun ətrafındakı 7 rayonun işğalı zamanı kütləvi vahimə yaratmaq, çoxlu insan tələfatına nail olmaq məqsədilə Ermənistan xüsusi xidmət orqanları hərbi əməliyyatların getdiyi ərazilərdən xeyli uzaqlarda, dinc azərbaycanlı əhəlinin yaşadığı məntəqələrdə terror aktları təşkil etmiş, nəticədə minlərlə günahsız insan həlak olmuşdur.

- 16 sentyabr 1989-cu il. Tbilisi-Bakı marşrutu ilə hərəkət edən sənişin avtobusu partladılmış, 5 nəfər həlak olmuş, 25 nəfər yaralanmışdır.

- 18 fevral 1990-cı il. Yevlax-Laçın rayonunun 105-ci km-də Şuşa-Bakı reysi ilə hərəkət edən avtobus partladılmış, çoxlu insan tələf olmuşdur.

- 10 avqust 1990-cı il. Tbilisi-Ağdam marşrutu ilə hərəkət edən sənişin avtobusu partladılmış, 20 nəfər həlak olmuş, 30

nəfər yaralanmışdır. Cinayətin təşkilatçıları A. Avanesyan və M. Tatevosyan cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuşlar.

- 30 may 1991-ci il. Rusiya Federasiyası Dağıstan Respublikasının Xasavyurd satansiyası yaxınlığında "Moskva-Bakı" sənişin qatarı partladılmış, nəticədə 11 nəfər həlak olmuş, 22 nəfər yaralanmışdır.

- 31 iyul 1991-ci il. Dağıstan Respublikasının Temirtau stansiyası yaxınlığında "Moskva-Bakı" sənişin qatarı partladılmış, nəticədə 16 nəfər həlak olmuş, 20 nəfər yaralanmışdır.

- 8 sentyabr 1991-ci il. Ağdam-Xocavənd avtobusunun atəşə tutulması nəticəsində 5 nəfər qətlə yetirilmiş, 34 nəfər müxtəlif dərəcəli xəsarət almışdır. Bunun terrorçu qrupun üzvləri - Xaçaturyan Volodya, Yeremyan Saro, Çalyan Saşa, Arus-tamyan Armo tərəfindən törədildiyi sübuta yetirilmişdir.

- 8 sentyabr 1991-ci il. Ağdam-Qarabağ marşrutu ilə işləyən avtobus erməni quldurları tərəfindən atəşə tutulmuş, 8 nəfər həlak olmuş, 42 nəfər müxtəlif dərəcədə xəsarət almışdır.

- 20 noyabr 1991-ci il. Xocavənd rayonunun Qarakənd kəndi yaxınlığında erməni terrorçularının "Mİ-8" vertolyotunun atəşə tutulması nəticəsində vertolyot heyəti və sənişinlər - Azərbaycanın görkəmli dövlət və hökumət nümayəndələri, Rusiya və Qazaxıstandan olan müşahidəçilər - 19 nəfər həlak olmuşdur.

- 8 yanvar 1992-ci il. Türkmənistandan Krasnovodsk (indiki Türkmənbaşı şəhəri) - Bakı marşrutu ilə sənişin daşıyan dəniz bərəsində törədilən terror aktı nəticəsində 25 nəfər həlak olmuş 88 nəfər yaralanmışdır.

- 20 yanvar 1992-ci il. Şuşa şəhəri yaxınlığında Ağdam-Şu-

şa marşrutu ilə uçan "Mİ-8" mülki vertolyotu erməni terrorçuları tərəfindən vurulmuşdur. Nəticədə əsasən qadın və uşaqlardan ibarət 44 insan həlak olmuşdur.

- 28 fevral 1992-ci il. Rusiyanın Şimali Qafqaz ərazisində Qudermes stansiyası yaxınlığında "Kislovodsk-Bakı" sərnişin qatarı partladılmış, 11 nəfər həlak olmuş, 18 nəfər yaralanmışdır.

- 2 iyul 1993-cü il. Bakı dəmir yolu vağzalında sərnişin qatarının vaqonunun partladılması nəticəsində dövlətə külli miqdarda maddi ziyan dəymişdir. Partlayışın icraçısı Rusiya vətəndaşı İqor Xatkovski Ermənistan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Baş İdarəsi kəşfiyyat şöbəsinin rəisi polkovnik Can Ohanesyan tərəfindən məxfi əməkdaşlığa cəlb edilərək, cəsusluq və terrorçuluq məqsədilə Azərbaycana göndərildiyini, böyük insan tələfatı ilə nəticələnəcək partlayışlar törətmək tapşırığını aldığını etiraf etmişdir. İstintaq zamanı sübuta yetirilmişdir ki, həmin qrup 1991-1994-cü illərdə Rusiya ərazisindən Bakıya gələn dəmir yol sərnişin qatarlarının partladılmasını təşkil etmiş, nəticədə 47 adam həlak olmuş, 83 nəfər yaralanmışdır.

- 1 fevral 1994-cü il. Bakı dəmir yol vağzalında Kislovodsk-Bakı sərnişin qatarlarında terror aktı törədilmiş, 3 nəfər həlak olmuş, 20 nəfər yaralanmışdır.

- 19 mart 1994-cü il. Bakı metropolitenin "20 Yanvar" stansiyasında törədilmiş partlayış nəticəsində 14 nəfər həlak olmuş, 49 nəfər yaralanmışdır.

QISA ARAYIŞ: Məhkəmə sübut etmişdir ki, terror aksiyası Ermənistan xüsusi xidmət orqanları tərəfindən hazırlanmış, separatçı "Sadval" ləzgi təşkilatının üzvləri tərəfindən həyata keçirilmişdir.

Müəyyən olunmuşdur ki, "Sadval" separatçı təşkilatının fəalları 1992-ci ildən etibarən dəfələrlə Ermənistanda olmuş, bu ölkənin Milli Təhlükəsizlik Baş İdarəsi təşkilatın formalaşmasında, maliyyələşməsində və silahlanmasında yaxından iştirak etmişdir. 1992-ci ilin aprel-may aylarında miliyyətə ləzgi olan 17 nəfər Azərbaycan vətəndaşı Ermənistanın Nairi rayonunun Lusaker qəsəbəsində yerləşən təlim-məşq bazasında xüsusi terror-təxribat hazırlığı keçmişdir. İstintaq zamanı müəyyənləşdirilmişdir ki, təxribatçılar təlimata uyğun olaraq, "20 Yanvar" stansiyası ilə yanaşı Bakının "Nizami" kinoteatrında, Respublika Sarayında və Bakı Elektrik Lampa zavodunda da partlayışlar törətməyi planlaşdırmışlar.

"20 Yanvar" metro stansiyasında partlayışın törədilməsində ittiham olunan və Ermənistanda xüsusi terror-təxribat hazırlığı keçmiş 30 sadvalçı cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir.

- 13 aprel 1994-cü il. Dağıstan Respublikasının "Daqestanskie Oqni" stansiyası yaxınlığında Moskva-Bakı sərnişin qatarı partladılmış, 6 nəfər həlak olmuş və 3 nəfər yaralanmışdır.

- 3 iyul 1994-cü il. Bakı metropoliteninin "28 May" və "Gənclik" stansiyaları arasında elektrik qatarlarındakı partlayış nəticəsində 14 nəfər həlak olmuş, 54 nəfər müxtəlif dərəcəli bədən xəsarəti almışdır. Terror aksiyası Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı, Dağlıq Qarabağ uğrunda gedən döyüşlər zamanı 13 yanvar 1994-cü ildə əsir düşmüş və Ermənistan xüsusi xidmət orqanları tərəfindən məxfi əməkdaşlığa cəlb edilmiş Aslanov Azər Salman oğlu tərəfindən törədilmişdir.

QISA ARAYIŞ: Məhkəmə araşdırmaları zamanı müəyyən

olmuşdur ki, 14 yanvar 1994-cü ildə erməni separatçılarının ideoloqlarından biri, yazıçı Zori Balayan milliyyətə ləzgi hərbi əsir, Azər Aslanovla görüşmüş, azərbaycanlılara qarşı mübarizədə bütün azsaylı xalqların birgə fəaliyyət göstərmələrinin vacibliyini bildirmişdir. 9 iyun 1994-cü ildə Ermənistan xüsusi xidmət orqanlarının Artur adlı əməkdaşı A. Aslanovun Bakıdakı mənzilinə zəng vuraraq onun sağ olduğunu bildirmiş və azad olması üçün yaxın qohumlarından birinin Yerevan şəhərinə gəlməsinin zəruriliyini qeyd etmişdir. 16 iyun 1994-cü il tarixində A. Aslanovun anası Tacibat Aslanova Yerevana gəlmişdir. Azər Aslanov anasının həyatının təhlükə altında olduğunu bildirmiş, bu təzyiqlər altında o, Ermənistan xüsusi xidmət orqanları ilə "Ömər-75" təxəllüsü ilə daimi əməkdaşlığa cəlb edilmişdir. Azərbaycana maneəsiz gəlməsi üçün Azər Aslanovun adına saxta sənədlər hazırlanmış, partlayıcı maddə isə müvafiq qaydada peçenye-şokolad və dezodorant qutularında gizlədilmişdir.

A. Aslanov Yerevan-Minvodı-Bakı marşrutu ilə Azərbaycana gələrək, 3 iyul 1994-cü ildə Bakı metrosunun "28 May" və "Gənclik" stansiyası arasında qatarda terror aktını həyata keçirmiş və yenidən Ermənistana qayıtmışdır. Bu müddət ərzində Yerevanda girov saxlanılan anası yalnız bundan sonra azad olunmuşdur.

ERMƏNİ TERROR TƏŞKİLATLARI

Dünyanın müxtəlif məntəqələrində qanlı aksiyalar törətmiş Erməni terror təşkilatlarının adları:

"Armenikan" partiyası: 1885-ci ildə yaradılıb. Türkiyənin Van, Muş, Bitlis, Trabzon bölgələrində və İstanbulda silahlı toqquşmalar və terror aktları törədən bu partiya İran və Ru-

siyada yaşayan ermənilərlə əməkdaşlıqda olub.

"Hınçak" partiyası: 1887-ci ildə Cenevrədə yaradılıb. Qurumun əsas məqsədi Türkiyənin Anadolu bölgəsini, "Rus" və "İran" Ermənistanları adlandırdıqları əraziləri birləşdirməklə Böyük Ermənistan dövləti yaratmaqdır. Partiyanın proqramının dördüncü bəndində göstərilir; "Qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün təbliğat, təşviqat, terrorizm və dağıdıcı təşkilat yaradılması metodu seçilməlidir".

"Daşnaksütun" erməni federativ inqilab partiyası: 1890-cı ildə Tiflisdə yaradılıb. Əsas qayəsi Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ və Naxçıvan, Türkiyənin Anadolu torpaqlarında "Böyük Ermənistan" dövləti qurmaqdır. 1892-ci ildə Tiflisdə ilk qurultayını keçirən "Daşnaksütun" türklərə qarşı sui-qəsdlərin təşkil olunması barədə qərar çıxarmışdır. Məhz bu qurultaydan sonra "Daşnaksütun" "türkü, kürdü hər yerdə hər bir şəraitdə öldür, sözümdən dönənləri, erməni xainlərini öldür, intiqam al!" əmrini vermişdir.

"Daşnaksütun" partiyası tərəfindən yaradılan bir sıra terror qrupları mövcuddur: 1973-cü ildə fəaliyyətə başlamış "Erməni "soyqırımının" intiqamçıları" qrupu 1980-82-ci illər ərzində Avstriya, Danimarka və Portuqaliyada türk diplomatlarını qətlə yetirib; müxtəlif terror qrupları DRO və onun bölmələri: DRO-8, DRO-88, DRO-888, DRO-8888 yaradılıb. Daşnakların hazırda bu istiqamətdə fəaliyyəti davam edir.

"Erməni gizli azadlıq ordusu" (ASOA): 1975-ci ildə Beyrutda yaradılıb. Mənzil-qərargahı Dəməşqdə yerləşir. Fələstin bazalarında hazırlıq keçən mindən artıq döyüşçüsü vardır. Fəaliyyətinin ilk 6 ilində dünyanın müxtəlif ölkəsində 19 türk diplomatının ölümünə səbəb olan terror aktları keçirib.

"Ermənistanın azadlığı uğrunda erməni gizli ordusu" (ASALA): 1975-ci ildə yaradılan təşkilatın qərargahı Beyrut-

da, təlim-məşq bazaları isə Suriyada yerləşir. Təşkilatın məqsədi Şərqi Türkiyə, Şimali İran və Azərbaycanın Naxçıvan və Dağlıq Qarabağ əraziləri üzərində "Böyük Ermənistan" qurmaqdır. ASALA əsasən Türkiyə və Azərbaycan vətəndaşlarına qarşı terror aktları həyata keçirir. Təşkilatın "Əbu Nidal", "Qara sentyabr" kimi terror qrupları ilə əməkdaşlıq etməsində əsas fiqurlardan biri ASALA-nın lideri Akop Akopyan olmuşdur. Afinada 1980-ci ildə qətlə yetirilmiş türk səfirinin ölümünə görə məsuliyyəti öz üzərinə götürmüş A.Akopyan 01.08.80-ci ildə "Nyu-York Tayms" qəzetinə verdiyi müsahibədə bildirmişdir: "Bizim düşmənimiz türk rejimi, NATO və bizlə əməkdaşlıq etməyən ermənilərdir".

ASALA 1980-ci ilin aprelində birgə terror aksiyalarının keçirilməsinə dair PKK ilə razılığa gəlmiş və bu niyyətlərini Livanda rəsmiləşdirmişlər. 28.08.1993-cü ildə Beyrut şəhərində açıqlanan bəyanatında ASALA "pantürkist neft borusu" (Bakı-Tbilisi-Ceyhan) ilə bağlı layihələrin həyata keçirilməsinə imkan verməyəcəyini bildirmişdir.

"Geqaron": 2001-ci ilin fevralında ASALA tərəfindən yaradılmışdır. Məqsəd - Cənubi Qafqaz və Orta Asiya ərazilərində türk mənşəli siyasi lider, diplomat və biznesmenlərə qarşı terror aktlarının keçirilməsidir.

"Erməni azadlıq hərəkatı" (AOD): 1991-ci ildə Fransada yaradılıb. Terror fəaliyyətini ASALA ilə sıx əlaqədə həyata keçirir.

"Erməni azadlıq cəbhəsi": 1979-cu ildə yaradılan bu terror təşkilatı ASALA-nın tərkib hissəsi sayılır. Türkiyə və Azərbaycan əleyhinə terrorçular hazırlayır.

"Orli qrupu": 1981-ci ildə Fransada yaşayan erməni gəncləri tərəfindən yaradılıb. Təşkilat 1987-ci ilədək dünyanın hava limanlarında 10-dan artıq terror aktı həyata keçirib.

"Erməni soyqırımı ədalət komandosları": 1972-ildə Vyana "Daşnaksütun" partiyasının qurultayında yaradılıb. "Erməni soyqırımı ədalət komandosları"nın məqsədi erməni əsilli gənc Livan vətəndaşlarını hərbi birləşmələrdə cəmləşdirmək, türk və azərbaycanlılara qarşı terror aksiyaları təşkil etməkdir.

"Erməni birliyi": 1988-ci ildə Moskvada yaradılmışdır. "ASALA" ilə sıx əlaqələri vardır, keçmiş sovet məkanında terrorçuların fəaliyyəti üçün onları saxta sənədlərlə təmin edir. Dağlıq Qarabağa silah və muzzdların ötürülməsində iştirak edir.

"Demokratik cəbhə": ABŞ, Kanada və Qərbi Avropada fəaliyyət göstərir. Başlıca məqsədi türk dövlətinin parçalanmasıdır.

"Apostol": 2001-ci il aprel ayının 29-da əsasən Ermənistan, Suriya və Livan vətəndaşlarından ibarət olan Ermənistan Müdafiə Birliyi tərəfindən yaradılmışdır. Təşkilatın məqsədi Türkiyə və Azərbaycan ərazilərində terror aktları həyata keçirməkdir.

TƏQVİMİN QARA GÜNÜ: 26 FEVRAL

QAN ÜSTÜNDƏ XANIMAN

...Bəmbəyaz qarın üstündə qətlə yetirilən bu solğun bənizli maral balamızın, sinəsindən axan qanın qarla qarışığına düşən günəş şüaları bərq vurduqca işım-ışım işıdayırdı. O məsum gecə əlifbası yarımçıq, gəlincikləri sinələrində qalmış neçə-neçə fidan balanın al-qırmızı qanı qarın üstündə axdıqca axmışdı. Gecənin də bağı qanla yoğrulmuşdu. Sən demə, tə-

biət də öz hökmünü dəyişərmiş... Qar üstünə qar yox, qan yağarmış...

Kollarda quşların da civiltisi kəsilmişdi. Koldan-kola ürkək-ürkək uçaraq səslərini öz içlərinə çəkmişdilər. Qarlı meşələrdə səssiz-səmirsiz meyidlərin üst-başını axtaran gərəşən ermənilərdən başqa ins-cins yox idi.

Amma sən demə, bu qanlar üstündə qurulan xanımınların, yaz, yay, payız villalarının divarındakı suvağa düşən günəş şüaları da işim-işim ışıdayacaqmış...

Daxili orqanları, ilikləri belə varlı erməni balalarına köçürülən əsir uşaqlarımızın səs-səmiri eşidilməz olacaqmış... Erməni digərlərinin əlində nəşələndirilən qız-gəlinlərimizin fər-yadı, hayqırtısı kar qulaqlarımızı dəlib keçməyəcəkdi. Sınə-lərini bayraqlar, medallar bəzəyən "igid"lərimizin bu ışıltıdan gözləri qamaşacaqdı...

Düz 14 il bundan əvvəl bir qatar ötdü. O ötən qatardan, o itən qatardan bizə acı xatirələr qaldı.

14 minə yaxın Xocalı əhalisini vadidən çıxarmaq istəmədilər.

Xocalının başbilənləri, yerli hakimiyyət orqanları, bir söz-lə, ixtiyar sahibləri aeroportda meydan sulayırdılar. Hər şey çıxarılırdı. Bircə imkansız, kasıb insanlardan başqa. Maraqlıdır ki, qarət zamanı götürdüləri "QAZ-24"lər, "Jiquli"lər, hətta ev əşyaları hərbcilərin BTR-ində daşınır. Bircə hər şey-dən vacib olan Xocalı əhalisinin qeydiyyat kitabları yaddan çıxır. Elə saxtakarlıq da bundan başlayır. Qeydiyyat kitabçası çıxmayan Xocalının soyqırımı tarixə soyqırım kimi həkk olunmur. 1000-1500 nəfərin şəhid olması 613 nəfər kimi sax-talaşdırılır. Eləcə də əsir və əlillərin sayı 2000 nəfərdən çox oldu. Əsirlikdə qalanların sayı da bilinmədi. (1275 nəfər saxta

rəqəmi demirəm). Ermənistanda hər il 700-dən çox əsir azalır. Geri qaytarılmır, xəstəlikdən, aclıqdan, daxili orqanları-nın köçürülməsindən dünyalarını dəyişir.

Hər il ursuz-urvatsız keçirilən Xocalı faciəsi. Şəhərin göz-dən uzaq, könlüdən iraq olan bir yerində, "Xətai" metrosu-nun yaxınlığında ucaldılan Xocalı faciəsinə həsr olunan "Ana" abidəsinə baxanda adam xəcalət hissi keçirməyə bil-mir. Qucağında "gəlincik" tutmuş bu qadın elə dəhşətli faci-əni nəinki tərənnüm edə bilir, hətta adamda acı gülüş, təəssüf hissi oyadır. 14 il Naftalanda sanatoriyaların künc-bucağın-da qalanların çoxusu ömrünü başa vurdu. Yerdə qalanlarını isə inilti-sızıltını eşitməmək üçün ermənilərin düz beş addım-lığında olan rütubətli bir yerə, Goranboy rayonunun Ağca kəndinə köçürmək planlaşdırıldı. Qışın bu oğlan çağında xo-calılıların xeyli hissəsi köçürüldü. Adını da könüllü qoydular. Lap 1948-50-ci illərdə olduğu kimi, Ermənistanda vaqonlar-da gözüyaşlı soydaşlarımızın əllərinə gül-çiçək də verirdilər. Şəhid ailələrinin, əlillərin Prezident Aparatına vurduqları te-leqramlar, ərizələr cavabsız qaldı. Çünki bu köçürmə Prezi-dent Aparatından verilmişdi.

14 illik zaman kəsiyinə gəlin bir daha nəzər salaq.

Fevralın 24-dən 25-ə keçən gecə Xocalıda şura iclası keçirildi. Hərbcilərin, yerli hakimiyyət orqanlarının heç biri orta-q məxrəcə gələ bilmir. Əhalini çıxarmaq üçün heç kim düşün-mür. Hamı öz canının hayındadır.

Haşiyə: Fevralın 15-i Malıbəyli kəndin işğal zamanı az itki verərək Kətik meşəsi ilə Ağdama gəlib çıxır. Onların az itki verməsinin səbəbi postda dayanan rus hərbcilərinə qızıl əşya-larını və pullarını verərək, erməni yaraqlılarının əhatəsindən qadınları, qocaları, uşaqları çıxarırlar. Bizdə isə pərakəndə-

lik, başsızlıq, hərc-mərclik nəticəsində ölənlərin sayı çox olub. Xatırladım ki, əhalinin təhlükəsizliyinə təminat verənlər (halbuki onların əhalinin təhlükəsizliyinə təminat verməsi absurd idi) camaatda "inam" yaratmışdılar. Düz 13 il keçəndən sonra Milli Məclisdə Xocalı soyqırımına hüquqi-siyasi qiymət verilməsi üçün lahiyə hazırlanıb(?!)

Ötən il "28 nəfər qohum-əqrəbam faciə zamanı qətlə yetirilib" deyən millət vəkili E.Məmmədov 18 səhifəlik qərar layihəsini hazırladı. Həmin 18 səhifəlik lahiyədə günah Azərbaycan dövlətinin və müxalifətin üstünə atılır. Onda belə çıxır ki, köçəryanlar, quqasyanlar, qorbaçovlar günahkar deyil. Ter-Petrasyanın adı çəkilmir. Səbəbi nədir? Bəs onda 1846-cı ilin statistik məlumatına görə Xocalıda yaşayanların hamısı Azərbaycan türkləri olub. Azərbaycan türkləri yaşayan bir diyarda keçmiş SSRİ-nin 366-cı alayının və erməni birləşmələrinin nə işi vardı?

Avropa Şurasına çıxarılacaq bu layihədən belə təsəvvür yarandır ki, Xocalı soyqırımında ermənilərin günahı yoxdur.

Arif Rəhimzadə Xocalı soyqırımı ilə bağlı sənədi beş dəfə səsləndirsə də, qəbul edə bilmədi. Səbr kasası daşan millət vəkili Sabir Rüstəmxanlı isə "bura erməni parlamentidir" deməkdən çəkinmədi. Yəni sabiq icra başçısı E.Məmmədov Xocalı soyqırımı ilə bağlı layihə hazırladığını, soyqırımı hüquqi-siyasi qiymət veriləcəyini bildirir. 14 ildən sonra soyqırımı hüquqi-siyasi qiymət veriləcəkmi? Yoxsa ötən dəfəki dramatik səhnə təkrar olunacaq? Kim bilir?

366-cı alayın komandiri Yefim Zavriqarov kimyəvi silahla öldürülən dinc əhalinin cəsədlərini yandıraraq izi ört-basdır edir. Həmin yanmış cəsədləri gətirən adamlar bu gün yenə də AzTV1-də "Əsrin faciəsi" adı altında veriliş hazırlayıb, tarım

əsəbləri daha da gərginləşdirəcəklər. Həmin verilişlərdə o qədr gülünc, mənasız, çeynənmiş sözləri təkrar edəcəklər ki, orada əyləşənlərin hüquqşünas, ziyalı olduqları adamda şübhə oyadacaq. Hüquqşünasın sözünü adicə rəbitəçi qadın deyəcək. Bir sözlə, faciəyə siyasi don geyindirəcəklər. Belə olan halda faciəni faciə kimi beynəlxalq aləmə çatdırıb bilirikmi? Əsla yox. Faciənin üstündə biznes quran, xanımanlar ucaldan insanlar bir şeyi unudurlar ki, günahsız tökülən bu qanların qisasını almaq lazımdır.

Telekanallar bir-biri ilə bəhsə girəcəklər. Faciəni faciə janrında vermək əvəzinə, qəhrəmanlardan dəm vuracaqlar. Torpağı, qız gəlini əsir düşən bir millətin vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirənlərdən qəhrəmanlıq simvolu yaratmağı çox yersizdir.

Daşaltı əməliyyatı zamanı sağ qalmış bir döyüşçü də snayperçi qadınların onların batalyonunu atəşə tutduğunu deyirdi. Xatırladım ki, həmin snayperçilər Fransadan gətirilən qızlardan ibarət qrup idi. Atəşlərinin isə biri də hədəfdən yan keçmirdi. Deyirlər döyüşkən oğul və qızlar olan hun tayfaları var imiş. Qaban dərisindən kobud paltarları olan bu insanlar döyüşlərdə xüsusilə fərqlənmişlər. Sönrədən həmin insanların qaban dərisindən olan paltarları yox, zərif Çin ipəkləri bəzəyən bədənəri tosqunlaşır, boyunlarını isə piy basır. Elə o anda da həmin insanların döyüşkənliyi yox olur. Bu hun tayfaları kimi eyni yaşayış tərzində olan xocalıların hamısı zəhmətə alışmışdılar Əkinçilik və maldarlıqla məşğul olan bizlər çox dəyişdik. Bir sözlə, təbəqələşdik. Vəzifə sahibləri və imkanlı xocalılar kasıb həmyerlilərinə yuxarıdan aşağı baxırlar. Halbuki, zəhmətkeş balaları həyatlarının təhlükə qarşısında olduğunu bilib-bilə vuruşanda, bu vəzifə sahibləri-

nin özləri uşaqları çoxdan Xocalıdan çıxmışdılar. Qəribədir ki, Xocalıda döyüşməyən həmin adamların hamısına vəzifə verildi. Vəzifələrində saxlanıldı. Hər il fevralın 26-sı, yəni faciə günü "Qızıl Aypara" və İcra Hakimiyyəti tərəfindən şəhid ailələrinə yardım paylanır. Alüminium ləyən, aşırsız, qırmızı rəngli çarpayı örtüyü verilir. Bayrağımıza isə qara lent bağlanır. Alman xalqı faşizmin vurduğu yaraları hələ də unutmayıb. Ona görə də müharibə istəmirlər. Amerikaya qarşı çıxıb İraqı müdafiə edirlər. Sağ olsunlar, Xocalı balalarına da bu yaxınlarda çoxlu sovqat göndərmişdilər. Rəngbərəng bahalı paltarları "Qızıl Aypara" Cəmiyyətinə verəndə elə zənn etmişdilər ki, bu paltarlar yetimlərin əyinlərini bəzəyəcək, dərdəndən-ələmdən titrək vücutlarını isidəcək. Təəssüf ki, həmin paltarlar yetimlərə yox, bazarlardakı, "tolkuçka"lardakı alverçilərə verildi. Yetimin nə qarnı doydu, nə də bədənini isindirdi. Acdan yalavaca pay düşdü.

Ötən il Dünya Azərbaycanlılarının həmrəylik günü münasibətilə "Zövq" MTV Açıq tipli Səhmdar Cəmiyyətinin İdarə Heyətinin sədri Rza Əhmədov Xocalı soyqırımında valideynlərini itirən məktəbli uşaqlara 50-100 ABŞ dolları məbləğində pul paylayıb. Sağ olsun. Amma Xocalıda həmin Rza müəllimdən də qat-qat imkanlı şəxslər var ki, həmin yetimlərə əl tutmaq onun borcudur.

Yenə Şəhidlər Xiyabanı. Nanə xanım tək-tənha dayanıb, ciyər-parası Gülmiranın soyuq başdaşını qucaqlayıb göz yaşları axıdır. Qəhrəmanların qəbirlərini ziyarət edənlərin isə sayı-hesabı yoxdur. Bəzək-düzəkli xanımlar sanki qəbir üstünə yox, toya gəliblər. Əsl şou göstərilir. Erməni cəlladları isə nə körpəyə, nə də hamilə qadınlara fərq qoymamış, hamısını qəddarlıqla qətlə yetirmişdilər.

Milliyyətə erməni olan bir jurnalistin yazdığına görə, "Kaplan", yəni baş kəsən terror qrupu Xocalıda qətlə yetirdikləri yüz nəfərin cəsədini yan-yana düzüb "körpü" düzəldirlər. "Mən də bu körpüdən cəsədlərin üstü ilə keçəndə ayağımı körpə bir uşağın sinəsinə qoyduğumu görəndə elə titrədim ki, fotoaparatom, bloknotum, qələmim yerə düşərək körpənin al qanına boyandı. Özümü tamamilə itirdim. Bədənim tir-tir titrədi". Körpənin qətlə erməni jurnalistini də titrədərmiş. Məncə, fevralın 26-da Şəhidlər Xiyabanına kimsəyə yarımaq xatirinə gələnlər bilmədilər ki, hərbi müharibədə ya şəhid olmalı, ya da qalib gəlməlidir. Körpələrin, qadınların şəhid olması isə əsl faciədir. Xatırladım ki, "Haydad" terror qrupuna başçılıq edən Suren Paşayan da "canavar" ləqəbi ilə tanınmış türklərə qarşı qəddar və amansız olmuşdu.

1992-ci il fevralın 9-da Rusiya MN-ə Yefim Zavriqarovun adına telefonqram gəlir. Həmin telefonqramda alayda xidmət edən əsgərlərin mükafatlandırılacağı və yeni mənzillərlə təmin ediləcəyi bildirilir. Guya əsgərlər arasında həm də vərəm xəstəliyi yayılıb. "Sibir yazması" və vərəm əleyhinə peyvənd vurulmalıdır. Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən həkim briqadası gəlir. Sonradan, yəni Xocalı faciəsində "Sibir yazması" və vərəm əleyhinə vaksinlərdən xocalılara qarşı istifadə olunur. Həmin alayın ikinci batalyonunun komandiri Seyran Ohanyan silah, hərbi texnika və sursatı götürərək alaydan ayrılır. Xocalı faciəsi zamanı isə bu "igid" misilsiz xidmətlər göstərmiş. Hazırda S. Ohanyan qondarma Dağlıq Qarabağ Muxtar vilayətinin müdafiə naziridir. Onu da qeyd edim ki, sonralar alaydakı bütün hərbi texnika və sursat Xankəndində qoyulur, yalnız əsgərlər çıxarılır. 366-cı alay ləğv olunur. Elə faciə günü özbək, tacik, bir sözlə müsəlmanlar alaydan qovularaq,

meşə yolu ilə Ağdama gəldilər.

Fevralın 21-də YAP, fevralın 22-də QAT mitinq keçirdi. ATƏT-ə, BMT-yə ünvanladığı müraciətdə Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş soyqırımı törədənlərin beynəlxalq məhkəmələrdə cəzalandırılmalarını, erməni təcavüzünə məruz qalmış Azərbaycan dövlətinin haqq səsinə eşitməyi tələb etdilər. Düz 14 il bundan öncə dünya susmuşdu. Çünki biz özümüz də susmuşduq. Görəsən, susan dünyanın biz qarşı fikirləri dəyişə biləcəkmi? İraqa barmaq silkələyib müharibəyə sürükləyən, İsraildə "gözün üstə qaşın var" deməyən ABŞ Ermənistanı təcavüzkar dövlət kimi yerində oturdacaqmı?

11 sentyabrda ABŞ-ın Nyu-York və Vaşinqton şəhərlərində törədilmiş terror aktına görə Əfqanıstan bombardman edildi, yüzlərlə günahsız insan düzgün hədəfə alınmayan bombardmanların qurbanı oldu. Amma Azərbaycanda 32 terror aktı törətmiş Ermənistanın hələ də başına sığal çəkilir. Ermənilər Xocalı faciəsində fərqlənmiş komandirlərinə yüksək rütbə, maaş verdiyi halda Xocalıda döyüşən əsl oğullarımız layiqli qiymətlərini almadılar. Bir tikə çörək pulu qazanmaq ucbatından Rusiyaya üz tutdular. Ordan isə meyidləri gəldi. Yatdılar ayılmadılar, ağır xəstəliyə düşər oldular. Ən acınacaqlısı isə budur ki, bir vaxtlar əlinə silah alıb düşməne qarşı vuruşan oğullar bu gün ən acınacaqlı vəziyyətdə yaşayırlar. Adıca çörək pulunu qazanmaqdan belə məhrum olublar. Ali təhsilli xocalılılara, şəhid ailələrinə iş tapılmadı. Başqa bölgələrdən olub, Xocalıda ancaq adı qeydiyyatda düşən nə faciələrdən əvvəl, nə də sonra orada heç bir çöpü də qalmayanlar ən yaxşı vəzifələri tutdular, daha doğrusu verildi. Kөрpəmizi, qocamızı istər məhsəti türk olsun, istər azəri türk olsun, hamısını ucdantutma vəhşiliklə qətlə yetirdilər. Çünki

onların dediyinə görə, dədə-baba düşmənləri - türk idilər. Bizimkilər isə qəhrəmanın həyat yoldaşıdır deyər, Bakının Sabunçu rayonunun pasport şöbəsinin rəisi vəzifəsinə milliyyət-cə belarus olan xanımı təyin etdilər. İçimizdəki erməni gəlinlərimizin "azərbaycanlı" edildiyi bir vaxtda görün nə böyük səhvə yol verilir? Onun Azəri türklərinə şəxsiyyət vəsiqəsi təqdim etməsi də Xocalıda qətlə yetirilənlərin ruhuna ən böyük təhqirdir. Son damla qanlarına kimi döyüşərək bu xanımın həyat yoldaşının rəis olduğu Xocalı aeroportundakı polis işçilərinin həyat yoldaşları isə ərlərinin qan pulu ilə yetimlərini bir qarın ac, bir qarın tox saxlamağa məcburdular.

Bu günə kimi şəhid olmuş üç övladı ilə əsirlikdə qalan Mehriban bacımızın övladının birini əsirlikdə öldürdülər. Oğlu, nəvəsi, yeznəsi ilə əsir düşən Tamaşa xalanın gözləri qarşısında oğlunu, nəvəsini görünməmiş vəhşiliklə öldürdülər. Yeznəsinin damarlarına mil saldılar. Faciədən sağ qalanlarımız isə bu yaşantıdan infarkt keçirdir, beyinlərinə qan sızır. Ötən 14 il ərzində faciədə qətlə yetirilənlərimizin sayının yarısından çoxu qədər həmyerlimiz dünyasını dəyişdi. Bu yaşantılardan, keçirdikləri stresslərdən gənc oğul və qızlarımız özlərini intihar etmək həddinə çatdılar. Tələbəlik illərinin şirinliyini dadmayan Afaq balamız, iki övladını yetim qoyan Rizvan qardaşımız və başqaları. İnanıram ki, vaxt gələcək, Xocalı faciəsini törədənlər Beynəlxalq Məhkəmələrə çəkiləcəklər. Əliyalın insanlardan çəpər çəkənlər, onları ölüm vadisində saxlayanlar isə ibtidaisindən tutmuş, alisinə qədər haqqın divanı qarşısında cavab verəcəklər. Xocalılıların birinin villası, şəxsi mağazası, ofisi, restoranı olduğu halda, o birisinin heç ucuq daxması da olmadı. Bu isə yerli əhali arasında məcburi köçkünlərə qarşı nifrət hissi yaratdı. Bir sözle, qanlar üstündə xanımanlar quruldu. Amma bir şeyi də unutmamaq olmaz ki, tarixdə qanlar üstündə qurulan çox sarayların, qəsrlərin divarları

uçub-dağıldığının şahidi olmuşuq. Xarici avtomobillərdə gəzşələr də, divarları işim-ışım işildasa da, yataqxanada çürüyən xocalıların da, onların da dədə-baba yurdundakı doğmalarının, atalarının, analarının məzarları ermənilərin tapdağı altındadır. Rəsmi rəqəmə görə, Qarabağ savaşında iqtisadiyyatımıza 60 milyard ABŞ dolları dəyərində zərər dəyib. Amma mənəvi zərərin ölçüsünü müəyyən etmək mümkün deyil. Xocalılar istər kasıb, istər zəngin unutmamalıdırlar ki, sərgərdan ruhlarımız əzizlərimizin mənəvi cəhətdən ölçüyə gəlməyən məbədlərini əsirlikdən qurtarmağı tələb edir. Bir neçə gün əvvəl Rusiyanın sabiq prezidenti Boris Yeltsinin göstərişi ilə Dağlıq Qarabağ Muxtar vilayətinə, Xankəndinə ölüm və fəlakət saçan "Mİ-8" hərbi vertolyotlar faciədən əvvəl uçmuşdu. Həmin vertolyotların yanacağını isə Azərbaycan vermişdi. Bu gün yataqxanalarda, sanatoriyalarda əzab-əziyyət içində yaşayan xocalılara Azərbaycan dövlətinin qayğısı gərəkdir.

XOCALI QAÇQINI STAVROPOLDA QƏTLƏ YETİRİLİB

QATİLLƏR ERMƏNİLƏRDİR

Mən ora çatanda yarpaqları tökülmüş qapqara ağaclar gördüm. Ağacların böyründə dolama-dolama yol...

Bu yol mani Stavropol vilayətinin Kaçbi rayonunun İvanovka kəndində ermənilərin qətlə yetirdiyi daha bir Xocalı balamızın yas məclisinə aparırdı...

Sən demə, Xocalı faicəsi zamanı gül qoxulu uşaqlarımızdan tutmuş əlsiz-ayaqsız qocalarımıza kimi hamını işgəncə ilə qətlə yetirən bu vəhşilər türk qanından doymayıb.

Biz isə susuruq. Ermənilər də Xocalı faciəsini dünyaya tər-

sinə çatdırırlar. Mərhumun anası Elmira bacı ilə görüşmək mənə çətinədən də çətin oldu. Ümidi, pənahı, qol-qanadı olan yeganə balasını qətlə yetirən düşməndən intiqam almadığına görə yanıb qovruldu. Bu əzəmətli ana balasının yolunda canını ja qurban verməyə hazır idi. Neçə-neçə erməni diğasını öldürsəydi də ürəyi soyumazdı. Özü kimi adından da doymadığı Rövşənin yoxluğuna inana bilmirdi... Düz on il bundan əvvəlki kimi analarımız yenə də fəryad edirdilər.

Nədənsə bu anaların fəryadları Naftalanda bu yana - Bakıya gəlib çatmır ki, çatmır.

Xocalı faciəsi baş verəndə Ulu Tanrı Rövşənlə anasını özü qorudu. Naftalanda məskunlaşdılar. Bir tikə çörək qazanmaq üçün Rövşən neçə-neçə ünvanlara yollansa da, nəticəsi olmadı. Həyat yoldaşının müalicəsi və 4 körpə balanı saxlamaq üçün Rusiyaya üz tutdu. Ehtiyac burulğanında çabalayan ailəyə pul göndərə bildi. "Anamın mənim üstümdə əməyi çox olub" deyə gecə-gündüz işlədi.

Bacısı Sürəyyənin dediklərindən: "Ailəmlə neçə ildir burada yaşayıram. Bir gün qardaşım evə döndü. Səbəbini soruşanda "kəndin mərkəzində bir neçə erməni var idi. Onların yanından ötüb keçmək isdəyirdim ki, ermənəcə söyüş söydülər. Qarabağ bizimdir dedilər. Onlar, deyəsən mənim oralı olduğumu bilirdilər. Kənd kiçik olduğundan hamı bir-birini tanıyır. Öyrəndim ki, bu narkoman kimi tanınan Slovin və onun dost-taşıları imiş..." - dedi.

Aradan bir neçə gün keçməmiş qardaşım gecə ikən evə gələndə onlar Rövşənin qabağını kəsib dalaşırlar. Qəfildən biri əlindəki bizlə qardaşımın qarın nahiyəsinə zərbələr endirib qaçır. Sən demə, daxili orqanlar deşildiyindən qan içəriyə, daxilə axırmış... Biz kəndin mərkəzində bazarda ermənilərlə azərbaycanlıların davasından xəbər tutanda, özümüzü ora ye-

tirdik. Dava getdikcə qızışırdı. Mən isə qardaşımı nə qədər axtarsam da tapa bilmədim. Qayınlarım Rəsul, Bəxtiyar, Atamoğlanla Rövşəni çox axtardıq. Soydaşlarımızın pıstaxtasının üstündəki meyvə və tərəvəzlərini dağıdıb ayaqlayan rusları da köməyə çağırırdılar. Samir adlı bir həmyerlimizin həyat yoldaşım Aqilə nə dedisə məşinlara doluşub yola düşdük. Sən demə, qardaşım xəstəxanada son anlarını yaşayırmış... Mən özümü qardaşımın üstünə atdım. Həkimə yalvaranda, bacısı oğlumu bilməyən özbək həkimini onun artıq hə-

yatda olmadığını söylədi.

Qayınlarım Rövşənin qisasını almalıyıq deyərək getdikdə, onların qabağını kəsib yalvardım ki, Rövşəni anama çatdırmalıyam. Özbək həkiminə qardaşımın gözlərini qapayın söylədim. O isə yox dedi. Bu əllərimlə qardaşımın gözünü qapadım. Rövşənin cənəzəsini Azərbaycana, Naftalanda məskun-

laşan anamın yanına apardım".

Xocalı faciəsindən sonra yaxınlarını, qohum əqrabasını itirən Rövşən ən çox sevdiyi, qərqlikdə uyuyan Talehin "yanına" qayıtdı. Vədinə əməl etdi. "Xocalıya Talehsiz necə qayıdacam" deyən Rövşənlə Talehin qəbri də sağlıqlarında olduğu kimi yanaşıdı. Babası ilə nənəsi də bu qərrib torpaqda uyuyur.

Xocalının ləyaqətli oğlu Yasit dayı yaşasaydı yəqin ki, böyük bir vəzifə sahibi idi. İman dayının çırağı vaxtsız söndü. Amansız əcəl yenə də ailənin son ümidini qırdı. Yasitin çırağı yandıranı apardı.

YUXUSU ƏRŞƏ ÇƏKİLƏN, VİRAN OLMUŞ DİYAR

ÖTƏN İLİN KƏDƏRİ

Ən böyük kədərimiz Qarabağdır. Ölkənin bir nömrəli siyasi işi də budur. Hər sayımızda da müharibənin yaratdığı dəhşətlər, üzüntülər, möhnətlər, dərd-kədər barəcində imkanımız çatana dərc etmişik. Bu dəfə də sözümlərin arasında bir yazar gəlib yazı təqdim etdi. Yazdıqlarını oxuduq, təsirləndik və...

...Səriyyə Müslümqızı bizləri bu kədər notu ilə "kökləyir".

O il qızmar günəş aləmi yandırır. Çöllərdəki, düzlərdəki ot-ələf də yanıb külə dönmüşdü. Min bir zəhmətlə becərilən bostanlar isə gündən-günə solub payız yarpağına dönürdülər.

Cadar-cadar olmuş torpaqda, dilləri ağızlarında qabar olmuş heyvanlar da susuzluqdan inildəyirdilər. Ulu Tanrı Xo-

calı camaatını su ilə imtahana çəkmişdi. Onsuz da yoxsulluq girdabında çapalayan camaatımız ümidlərini hər şeydən üz-müşdülər. Arabir göy guruldasa da, bir damcı yağışın yağma-ması adamların əl-qolunu yanına salmış, iş-gücdən soyut-muşdu.

Su gələn arxımız isə qurumuşdu. Dəhnəmin başında erməni yaşayış məntəqəsi olduğundan dəhnəni dağıdıb, viran qoymuşdular. Bax, belə bir məqamda Ağdamın Seyidli kəndindən tale toxmağının Xocalıya atdığı rəhmətlik Salman dayı camaatın dadına çatdı, insanların qəlbində ümid çırağı yandırdı. Hamını haylayıb kəndin başına topladı. Sərt və amirənə səslə başpapaqlılara dəhrə, yaba, bel götürüb dəhnə-mizi basmağı tələb etdi.

Uşaqlıqdan bir ayağı şikəst olan Salman dayı çəliyinə söy-kənə-söykənə adamlarla birgə dəhnənin başına getdi.

O gün Salman dayının gur səsi kəndi başına götürmüşdü: "Ay kişilər, sabah ac-yalavac qalan uşaqların üzünə necə baxacağıq?" - deyirdi. "Ölsək də kişi kimi ölməliyik!"

Axşamüstü quruyub qaxaca dönmüş arxlarımızda köpük-lünə-köpüklənə qapqara su aşib-daşırdı. Qoca qarıların qırış-qırış olmuş sifətlərindən göz yaşları sırımlar açmışdı. Rəh-mətlik Asya xala, Mədinə xala, Sona xala, mənim Tamaşa nənəm də ağlayırdılar. Mən onda uşaq idim. Kəndimizin uşaqlarına qoşulub ayaqlarımızı soyunub arxa girərdik. Sula-şar, atılıb düşərdik. Üst-başımız tamam islanardı. Cumculuq olsaq da sudan ayrılmırdıq. Axırda analarımız bizi kötəklə-yib sudan güclə, ağlaya-ağlaya içindən çıxarardılar.

Bostanlarımız bolhabol su içərdi. Saralmış yarpaqlara san-ki həyat verirlərdi...

Donmuş həyat canlanmışdı. O il Xocalı camaatının bos-tanlarında bol məhsul yetişdi. Həmin il bostanlardan gələn

gəlir hesabına yaraşlıq paltarlar geyinib məktəbə yollandıq. Salman dayı indi də məsuliyyətli bir işin qulpundan yapışdı - poçtalyon oldu. Qərblərdə yaşayanlardan, əsgərlikdə olan-lardan xoş müjdəli məktublar gətirdi. Yeni ildə mən də gözle-yirdim ki, Salman dayı mənə açıqca gətirəcək. Arzuma çatır-dım. Salman dayı ürəyitəmiz, hamıya kömək əli uzadan adam idi. Salman dayıgilnən qapıbir qonşu idik. Çil toyuqlarımız bir çəpərdə yumurtlayırdı. Salman dayının arvadı Tamaşa xala çox əliaçıq qadın idi. Çörək bişirən qonşuya toyuğun fa-lını da diləyə gələn verərdi. Çəpərin başından pay alıb, pay verərdik. Anam xəstə yatanda Tamaşa xala bizi tənha qoy-madı. Təndirdə çörəyimizi də o bişirərdi.

Bax, beləcə bir ömür yaşayırdıq. Amma sən demə, həyatı-mızın təlatümlü gününə lap az qalır... Sən demə, əlçatmaz günlərə boylanıb, gözümüzün qorasını axıdacağıq. Göyüm-göyüm göynəyəcəyik. Baharda göy otların iyindən ötrü bur-numuzun ucu göynəcək. Qara sacın üstündə bişirilən lavaş-dan, Novruz bayramında qovrulan qovurğadan istəyəcəyik. Tamaşa xalanın gözümüzü acıdan tüstüdə bizi qovaladığı günü xatırlayıb kədərlənəcəyik. Qara sacda qovurğalar necə partapartla qovrulurdular. Biz bu mənzərəyə yaman həvəslə baxardıq. Qovurğanı elə isti-isti, kirli bayram torbalarımıza doldurub ləzzətlə yeyərdik. Uzunsov kösövləri ocağın altına doldurmaq üçün bir-birimizdən qabağa düşmək istəyirdik. Amma ağlımıza də gəlməzdi ki, o qarabəxtli gecəməzdə ermə-ni cəlladları Xocalı camaatını çərthə-çərtlə yanan ocağa atıb yandıracaqlar. Səkkiz yaşlı Xəzəngülün ata-anasının gözü qarşısında yandırdıqları kimi...

O gecə Tamaşa xalanın də qəlbinə çalın-çarpaz dağ çəkildi. Oğlanları Vasif və Rəsiflə Xocalıda idi Tamaşa xala. Salman

dayının hər iki ayağı tutulduğundan onu vertolyotla Ağdama - qohumları ilə göndərmişdilər. Rasif postda idi. Ermənilərin Xocalını işğal etdiyini də postda bilir. Qayıdır ki, anamı evdə tək qoymuşam. Yolda erməni və rus əsgərlərinə rast gəlir. Onlarla rus dilində danışmaq ilə özünü təhlükədən sovuşdurur. Evə gəlib Tamaşa xalanı götürür, qonşu çəpərlərdən aşaraq, məktəbə gəlirlər. Tamaşa xala o günü belə xatırlayır:

- Məktəbin həyatına çatanda gördüm ki, hənirti gəldi. Dedim, yaqın ermənilərdir. Yaxınlaşanda Afilə müəlliməni və uşaqlarını gördüm. Afilə müəllimə dedi ki, xərəkətdə bir təhərlə həyat yoldaşım Vəqifi sürüyüb gətirmişik. Vəqif nə qədər təkid etsə də, Afiləylə uşaqları, yəni oğulları - Azər, Ceyhunı onu qoyub getmədilər. Bu günə kimi də onlardan səs-sorag çıxmadı.

Rasiflə körpüyə çatanda Xocalı camaatı Kətik meşəsinin başında dayanmışdı. Oğlumun ayağında əsgər çəkməsi olduğundan məni kürəyinə alıb, çaydan keçirdi ki, biz çox yol gedəcəyik ayaqlarım islanmasın. Torbada isə bişirdiyim iki tən-dir çörəyi var idi. Şaxta adamı qılınc kimi kəsirdi. Biz yıxılır, çox vaxt da yumalanıb dərəyə düşürdük. Ancaq ölüm bizi necə vahimələndirmişdisə, qaçırdıq. Yorulub əldən düşsək də, sürünürdük. Güllə isə dolu kimi yağırı. Yan-yörəməzdə ölənlərin sayı-hesabı yox idi. Ölənlərin ağızlarından, yaralarından fişiltı ilə püskürən qanlarına bulanırdıq. Amma qaçırdıq. Naxçıvanıq yaxınlığında BTR-lə bizim dəstənin qabağını kəsdi. Bu vaxt snayperdən atılan güllə balamın alından dəyib, boynundan çıxdı. Vasiflə köməkləşib, balamın meyidi-ni götürüb daldə yerdə gizləmək istəyirdim ki, qurda-quşə yem olmasın. Balamın meyidinə baş tərəfindən mən yapışmışdım. Qaldırmaq istəyirdim ki, boynundan püskürən qan

üst-başımı bürüdü. Al-qan içində idim. Birtəhər balamı qaldırıb gizlətdim. Üstünü şax-şəvəllə örttdüm. Düşməni bizə macal vermədi, dəstəməz əsir düşdü. Bizi Naxçıvanıq kəndindəkdə donuz fermasına doldurdular.

Körpələrin qışqırtısı göylərə bülənd olmuşdu. Torbamdakı çörəkləri tikə-tikə edib uşaqlara verdim. Körpələr acından ağlayırdılar. Anaların döşlərindəki süd də qurumuşdu. O gün ömrümün ən ağır günüdür.

Səhərişi bizi Əsgərana - KPZ-yə gətirdilər /yəni Əsgərən rayon Daxili İşlər Şöbəsinin binasına/. Orada bildim ki, yez-nəm - qızım Fitatın həyat yoldaşı Səlim və böyük oğlum Ramizin oğlu, nəvəm Zahir də əsir düşüblər. Bizimlə yanaşı kaməradadırlar. Sən demə meşədə yaralanan Zahirin vəziyyəti lap ağır imiş...

Bizim gözlərimiz qarşısında balalarımıza işgəncələr verirdilər.

Oğlum Vasif və yeznəm Səlim Milli Ordunun əsgərləri idi. Xocalıda özünümüdafiə batalyonu yaradılanda birinci yazılmışdı. Əsirlərin qollarını, qılçalarını daşla, dəmirlə qırıq-qırıq edirdilər.

Şaxtada soyundurub, onları güllələyirdilər. Sonra isə me-yidlərə paltarlarını geyindirirdilər. Bunu da əsirlərə etdirir-mişlər. Cəlladlar daha da azgınlaşır, arvad-uşaqlara amansız işgəncələr verirmişlər. "Xocalıda alazanı kimin atdığını" deməyi tələb edirmişlər.

Vasiflə Səlim onlara deyirlər ki, arvad-uşağı azad edin, biz deyəcəyik. Onlar qadınları, uşaqları buraxırlar. Səlimlə Vasif deyirlər ki, alazanı biz atırdıq. Azgınlaşmış cəlladlar bu iki gənci daha amansızlıqla qətlə yetirirlər. Boyunlarından isti mil salır, əllərini dağlayırlar. Görünməmiş vəhşilik edirlər.

Son ana kimi Səlim "Qarabağ bizimdir" söyləyir. Bu iki ərəndən yadigar qalan əməlləri, vətənə sonsuz məhəbbətləri, bir də Səlimdən yeganə qalan qızı, fidan balası Nişanə oldu. Və sifin iki övladı, iki ciyərparası - Asif, Rəvan. Rasifin isə intizarda qalan İntizar balası qaldı.

Elə-obaya arxa, dayaq olan Salman dayının böyütdüyü övladları vətəni dar məqamda qoyub qaçmadılar. Vətən yolunda canlarını qurban verdilər. Salman dayı da Naftalanda "Qarabağ" sanatoriyasında didərginlik həyatı yaşayır. Ailəsinin, dörd igid balasının dağını gəzdirə-gəzdirə... Səlimdən nişanə qalan Nişanə balanın da, intizarda qalan İntizarın da, Asif və Rəvanın da ata həsrəti ilə qəlbləri çırpınır. Haylı-küylü, bir yerdə qərar tutmayan Salman dayı Naftalanda əlil arabasında kirmişçə oturmuşdu. Əyilib alınından öpdüm. Başını köksümə sıxdım. Göz yaşlarım qəlbimə axdı. Ömrünün ixtiyar çağını yaşayan bu nurlu qocanın məni tanımağa da həl qalmamışdı. Övladları Məzahir, Valeh, Ayaz, Ramiz, Fitat, Pərvanə atalarının başına pərvanə kimi dolansalar da, onu ovuda bilmirlər. Salman dayı əllərini üzümə sürtüb: "Kimsən, a bala? Yaman doğma gəlirsən", - söylədi. Özümü nişan vərəndə Salman dayının göz yaşları üzümü yandırdı. Hər ikimiz ağlayırdıq. Ən ağır dərdimiz idi bizi ağladan. Bu, yurdsuzluq dərdi idi. Görəsən, yuxusu ərşə çəkilən, viran olmuş diyarımız da ağlayırdımı? Salman dayının göz yaşları selə-suya dönmüşdü. Salman dayını sakitləşdirmək olmurdu: "Bala, yurduмуza qayıdacağımı? Mən qərqlikdə yox, Xocalıda öləydim kaş", - söyləyirdi Salman dayı. Nədənə dörd igid övladından danışmırdı. Bircə kəlmə: "Onlar vətən üçün borcları-

nı verdilər", - söylədi.

Mən isə düşünürdüm: "İlahi, quruyan arxlarımıza su gətirən Salman dayı kimi yüzrlə insana həyat verən tapılacaqmı? Ey ulu Tanrı, qurtar mənim el-obamı bu dərdlərin əlinədən".

P.S. Salman dayının arzusu gözündə qaldı. Xocalıda yox, Naftalanda dünyasını dəyişdi.

AÇIQ QAPIMDAN GİRƏN YOX, ƏHVALIMI SORAN YOX

Xocalıda ixtiyar yaşlı Minarə nənə qızı Şuxəddinin üç oğul balasını başına yığb saxlayar, qızı da sovxozun üzüm bağlarında fəhləlik edib balalarını dolandırardı. Tale yolları ayrılan ata da balalarını korluq çəkməyə qoymurdu.

Qırğın zamanı bu evin çıraqı söndü - üç oğul bala şəhid oldu. Nənənin taleyindən isə xəbər tutan olmadı. Ana kəndin camaatına qoşulub Kətik meşəsinə üz tutanda böyük oğlu Etibar postda idi, kiçik oğlu Mobil isə Xocalı çörəkxanasında çörək bişirirdi ki, adamlar ac qalmasın. Amma o gün kü-rəklərdə bişən çörəklər də yanb külə döndü. Mobil Xocalıda Milli Ordunun əsgəri olsa da eyni zamanda digər işləri də icra edirdi.

Yer-göy lərzəyə gəlmişdi. Elə qarışıqlıq idi ki, ana balanı, bala da ananı itirmişdi. Balalarından xəbərsiz olan ana ev xalatında, ev başmağında qaçırdı. Şaxta isə adamı qılınc kimi kəsirdi. Ana öz hayında deyildi. Elə hey pıçıldayırdı. "Allah sən balalarımə kömək ol". Başının üstündən saysız-hesabsız

güllər vıyıldayırdı. Özünü unutmuşdu. Hamıdan balalarını soruşurdu. Kimisi deyir: "Filankəsin dəstəsi ilə gəlir, kimisi də deyirdi ki, kənddə gördüyümdü. Ana nə gedə, nə də qala bilirdi. Məşədən görünürdü ki, Xocalı yanır..."

Getməkdən başqa əlacı yox idi. Onun kimi analar çox idi. Ana indi də sürünürdü. Sağ qalmaq, balalarını görmək istəyirdi. Ümitsizləşən ana ayağa qalxıb sürünməyəcəyəm, balalarım düşmənlə gülləsinə tuş gələrsə qoy mənə dəysin - deyib qeyzlə ayağa qalxdı. Güllələr başının üstündən viyhavıyla keçirdi. Ana indi də dümdüz gedirdi. Nə əyilir, nə də sürünürdü. "Balalarımın əlləri əlimə çatmayanadək düz gedəcəyəm. Bəlkə ulu Tanrım balalarımı mənə bağışlayar, səsimi eşidər" deyirdi. Pulemyotların şaqqıltısından qulaq tutulurdu.

Ağdama gəlib çatanda onun əllərindən balaları yox, tezliklə dünyaya körpə gətirəcək Etibarın həyat yoldaşı Aida və dil açmayan nəvəsi Həbibə tutdu. Balalarının əlləri anaya, analarının da əlləri balaya uzanıqlı qaldı. Xocalı da isə bir nənə əllərini uzatdı ki, çəliyini götürüb qalxa bilsin. O, qızından və nəvələrindən nigaran idi. Hər tərəf qaranlıq olduğundan uzanıqlı əlləri çəliyini tapa bilmədi. Həyətdən qarışıq səslər gəlir. Əsgər çəkmələrinin tıppıltısı eşidilirdi. Bir anlığa nənənin gözləri önünə nəvəsi Həbil gəldi. Həbil o vaxt Azərbaycan KP MK-nin ikinci katibi, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti Qarabağ Təşkilat Komitəsinin sədri Viktor Polyanuskonun sürücüsü idi. Hadisələrin ən qızgın çağında Ağdərə, Xocavənd və digər erməni yaşayış məntəqələrinə gedirdi. Deyirdi ki, ermənilər mənə öldürə bilməz. Onlar qorxaq millətdir. Həmişə bağ-bağcadakı meyvələrdən yığıb aparardı. Sən demə həmin meyvələri səkinin kənarında oturan tənha bir erməni qocasına verirmiş. Deyirdi ki, bazardan mer-meyvə ilə dolu

zənbillərlə qayıdan adamlara onun yazıq-yazıq baxmasına ürəyi yanırdı. Yanından ötəndə həmişə onun qucağına atıb gedərmiş. Amma Həbil bilmədi ki, qorxaq bildiyi Qaro adlı erməni onu Əsgəranın içində xalası ilə bir qətlə yetirəcək. Öz övladı isə atasının üzünü görmədən dünyaya gələcək. O dəhşətli gün, yəni 1991-ci il noyabrın 17-də bu evin ilk şəhidi olur Həbil. Yenidən dünyaya gələn övladına atasının vəsiyyət etdiyi adı qoyublar - Ülkar. Ülkar da elə körpə ikən Xocalı faciəsindən sonra başqa bir faciənin qurbanı olur. Nənə dumanlı şəkildə olsa da, Həbilin ölümünü xatırladı. Deməli, həyətdən gələn hənirti onun ola bilməz. Bunlar erməni və rus əsgərləridir. Əlsiz, ayaqsız qocalara aman vermədən vəhşicəsinə qətlə yetirməyə gəlmişdilər. Bir ata isə balasının ölüm xəbərini Ağdamda eşidir. Özünü Əsgərana çatdırır. Bütün bunlar rus əsgərlərinin gözü qarşısında baş verir. Ağdam Mərkəzi Xəstəxanasına çatdırılan Həbilə nə qədər qan köçürülsə də, bədən qəbul etmir. Vurulan qan yerə tökülür. Bir ata hönkürür, həkimlərə yalvarırdı: "Balamı qurtarın". Heyhat! Həbil qurtula bilmir. Son nəfəsində - Ağlama ata - deyərək su istəyir. Ata balasına içməyə doyunca su verir. Bu onun son istəyi olur. Həmin gün ata balasının meyidini qolları üstünə alaraq öz maşınında Xocalıya gətirir. O gün yer-göy qan ağlayırdı. Bir an dayanmadan yağış yağırdı. Zil qaranlıq bir gecədə Həbili Xocalı qəbristanlığında çadır tutaraq qəbrə qoyurlar. Qardaşlar isə "Həbildən sonra yaşaya bilmərik", - deyirlər. Anam Həbilin uşaqlıqda ən çox sevdiyi xərəkdən ehsan qazanı asmışdı. Qazanın altındakı kösövlər yanıb-alışdı. Önlüyünün ucu ilə göz yaşlarını silən anam Allah axırından saxlasın" deyirdi. Sən demə hələ ən böyük faciələr qabaqda imiş...

Aylardan bəri Xocalı zülmət gecələrini yaşayırdı. Xocalı

faciəsi uzaq keçmişdən başlayıb. Amma 1991-ci il noyabrın 1-də Əsgəran qalasının yolu betonla hörüləndən sonra Xocalı ilə quru əlaqəsi kəsildi. Ancaq hava yoluna ümid qalırdı. O gecə Etibar anasını çox axtardı. Bilmədi nənəni qurtarsın, yoxsa ananı axtarsın. Səhərə yaxın ələcsiz qalan Etibar meşəyə yollanır ki, heç olmasa anasını tapsın. Çünki nənəni aparmaq müşkül idi. Xocalıdakı magistral yolu keçib yanacaqdoldurma məntəqəsinə çatanda düşmən gülləsinə tuş gəlib şəhid olur. Onun cəsədini Qırmızı Xaç Cəmiyyəti tapıb Ağdama gətirmişdi. Mobil isə Xocalıda Bakı 1 N-li evtikmə kombinatının inşa etdiyi beşmərtəbəli binada soydaşları ilə birgə döyüşmüş, səhərə yaxın meşəyə üz tutmuşlar. Əsgəran rayonunun yaxınlığında əsir götürülmüş, bu günə qədər də taleyindən xəbər tutan olmamışdır. O vaxt əsir düşən milli ordunun əsgərlərinin heç biri geri qaytarılmamışdı. Əsirlikdən qayıdanlar onların işgəncə ilə öldürüldüyünü söyləyirdilər. Ana isə bütün bunlardan xəbərsiz idi. Bütün günü Ağdam Xalq Cəbhəsinin qabağında Ağdam XC sədri, Azərbaycanın milli qəhrəmanı rəhmətlik Allahverdi Bağirova yalvarırdı ki, heç olmasa əsir düşən balasını qurtara bilsin. Amma heyhat! Allahverdi Bağirovla görüşəndə o, bildirdi ki, əsirlərin qaytarılmasına bizim tərəfdən maneçilik törədənlər var. O vaxtkı rəhbərlər əsirlərin geri qaytarılmasını dövlət səviyyəsində aparmadı. Belə olsaydı bəlkə də Şuxəddin ananın son ümidi olan balası geri qaytarıla bilər, anaya təsəlli olardı. İntizarda qalan ana yenidən dünyaya gələn nəvəsinə İntizar adını qoydu. İndi İntizarın Xocalı faciəsi ilə yaşlı olan Xocalı balasının 14 yaşı var. Bu yollar məni Xocalıya yox, xocalılıların məskunlaşdığı Bakının Pırşağı qəsəbəsindəki Qızılqum sanatoriyasına aparır. Sanatoriya suyu sovurulmuş dəyirmanə bənzəyirdi. Di-

varlar çatlamış, bir vaxtlar yaşılıqlara qərq olmuş gül-çiçəkli həyətdən əsər-ələmət qalmamışdı. Hər tərəf zir-zibil içində idi. Cırıq-cırıq olan xalça qırıqları döşənmiş döşəmə ilə addımlayaraq pillələri qalxıram. İkinci mərtəbədə yerləşən bəpbalaca otağın qapısını taqqıldatdım. Otaqdan batıq bir səs gəldi: "Açıqdır, gəl". İçəridə iki kətil, balaca bir masa, ortası batmış bir divan vardı. Divanın küncündə saçları dümağ bir ana oturmuşdu. Yanında siqaret kötökləri ilə dolu olan bir külqabı, böyrünə isə siqaret qutusu və alışqan qoyulmuşdu. O, siqareti azgözlüklə çəkir və mənə gələn tüstünü əli ilə qovurdu. Araya ağır bir sükut çökmüşdü. Təsəlliverici bir söz tapmaq istədim, amma söz tapa bilmədim. Axı Böyük Dərdlər Dilsiz Olur... Nəhayət, kötüyünə qədər çəkdiyi siqareti külqabıya basaraq xıncımladı. 366-cı rus alayı da xocalılıların ağbircək analarını bax beləcə xıncımlamışdı. Ana üzünü mənə tutub "Nə yaxşı ki, gəlib bu tifilləri yada saldın, indi açıq qapımdan girənim yox, halımı da soranım yox. Novruz bayramı tonqal qalamışdılar. Hamı əhd edirdi ki, bu tonqalı gələn Novruzda yurdumuzda qalayaq. Mən isə alovlanan tonqala baxaraq balalarımı yadıma saldım. Neyləyirəm onlarsız Xocalını. Elə bil heç doğmamışdım balalarımı. Yazıq anamdan xəbərim də olmadı. Oğulsuz anam oğul çiyində heç qəbir evinə də getmədi. Ağlamaqdan gözümlün yaşı da quruyub. Anam deyirdi ki, şükür sənə xudaya, mənə oğul verməsən də qızlarıma oğul vermişən. Oğul nəvələrimin çiyində qəbir evinə gedəcəyəm. Arzusu gözündə qaldı". Nəvələri Həbibə və İntizar böyrünə qısılib onun saçlarına sığal çəkirdilər. "Martın 8-də nəvələrim mənə nə hədiyyə alsalar yaxşıdır - siqaret və alışqan. Amma bir vaxtlar oğlanlarım o gün hərəsi mənə bir hədiyyə alardılar. İntizar Xocalı faciəsi-

nin qurbanı olan atasının ölümünə heç cür inanmırdı: "Yox, onu axtaracam. Harda olsa, tapacağam atamı. Özü də jurnalist olacağam. Bəs nə üçün məhz jurnalist? Jurnalistlər hər yerdən xəbər toplaya bilirlər". Bəlkə də ata həsrəti ilə ata üzünü görməyən, onu yazdığı şerlərində yaşadan, balaca vücudunda böyük dərd gəzdiren İntizar bala Xocalıdan ən təsirli bir kitab yazacaq.

O gün yəni fevralın 26-da Xətai metrosunun yaxınlığında Xocalı faciəsinə həsr olunmuş bapbalaca "Ana harayı" abidəsinin önündən dövlət rəhbərləri, cəmiyyət sədrləri, rəsmi şəxslər daha kimlər, kimlər keçdi. Hətta bapbalaca heykəlin önünə özündən də böyük əkilillər qoydular. Amma nə bu dərdli ana, nə nakam gəlin heç kimin yadına düşmədi. Maşınına qara lent bağlayıb Bakının küçələrini ayaq-baş edən dərdli ataya da təsəlli verən olmadı. Axırda ata Pırşaqı qəsəbəsinə yollanıb nəvələrini bağrına basdı. Göz yaşları selə-suya döndü. Bir vaxtlar balalarını doyunca öpüb oxşaya bilməyən ata indi nəvələrini böyük dərdlə, ələmlə öpüb oxşayır. Böyük dərdli ana da bapbalaca otağında dərdləri ilə baş-başa qaldı. Respublikada 60 qadın təşkilatı, 3000-ə yaxın cəmiyyət, təşkilat və birlik, Xocalı faciəsindən bəhrələnən Xocalı Qızıl Aypara Cəmiyyəti vardı...

Ana ölümdən qaçdı. Amma böyük dərddən qaça bilmədi... Kəsilən bu ağacın iki pöhrəsi var. Onlar pöhrələncəklər. Onlar üç igidin sönən çırağını yandıracaqlar. Amin!

Ayaz Mütəllibov:

**"Mən prezident kimi bütün tapşırıqları vermişdim.
Sonda hər şey boynumda qaldı"**

Xocalı soyqırımının onuncu ildönümündə o zamankı prezident Ayaz Mütəllibovun adı yenidən bu faciənin əsas səbəbkarları sırasında çəkildi. Hakimiyyət təmsilçiləri onun hətta beynəlxalq tribunala verilməsi təklifini irəli sürdülər. Bütün bunlara onun münasibətini öyrənmək, on il bundan əvvəl baş verən faciə ilə bağlı bəzi məqamlara aydınlıq gətirmək üçün eks-prezidentlə əlaqə saxladım.

- Xocalı hadisələri ilə bağlı barənizdə söylənilən ittihamlara, adınızın yenidən döndə-döndə hallandırılmasına münasibətiniz necədir?

- Bu, iqtidar tərəfindən siyasi məqsəd daşıyan bir hərəkətdir, mənasız cəhddir. Bu, həm də xalqı çaşdıran məsələdir. İndi biz bu məsələni beynəlxalq təşkilatlar səviyyəsinə qaldırdığımız bir məqamda daxildə bunu yenidən qabartmaq düzgün deyil. Mən qətiyyənlə söylənilən iradları qəbul edə bilmərəm, çünki bu hadisələrdə günahım olmayıb. Əgər söhbət Xocalının itgisindən gedirsə, onda məndən sonra çoxlu rayonlar itirilib, niyə bu haqda da heç kim danışmır?

- Milli Məclisdə müzakirələr aparılan zaman sizin bu hadisələrə görə beynəlxalq tribunala veriləcəyinizlə bağlı təkliflər də səsləndi...

- Bu ittihamların heç bir hüququ əsası yoxdur, heç burada məntiq də yoxdur. Bu, siyasi oyunbazlıqdır, edəcəkləri öz vicdanlarına bağlasınlar, şəxsən mən onların əvəzinə xələt çəkirəm.

- Xocalının ermənilər tərəfindən işğalı Sizin istefanızın tə-

ləb edilməsi üçün əsas oldu. O zaman hansı səhvlər nəticəsində bu faciə baş verdi, burada daxili qüvvələrin, o cümlədən sizin günahınız nədən ibarət idi?

- Vəzifədən getməyimi rəqiblərim çoxdan arzulayırdılar. Şübhəsiz, bu faciənin baş verməsi Azərbaycanda narazılığa böyük səbəb olacaqdı və bütün ittihamlar mənim ünvanıma yönəldiləcəkdi. Bu soyqırımı təşkil edən erməni qüvvələri birinci növbədə Azərbaycanda siyasi vəziyyəti qeyri-stabilləşdirmək və hakimiyyət dəyişikliyi etmək məqsədi güdürdülər ki, bu da oldu. Digər tərəfdən, 1992-ci ilin fevralında MDV çərçivəsində hərbi qərargahla bağlı sazişə imza atmalıydıq. Həmin hərbi qərargahın tərkibinə biz rus qoşunlarını da daxil etməliydik. Ancaq mən Milli Məclisin rəyini almadan bu sazişə qol çəkə bilmədim, bununla da biz siyasi səhvə yol verdik. Yəni o zaman həm müxalifət, həm də cəmiyyətin əksər hissəsi deyəcəkdilər ki, biz müstəqil dövlət yaradan bir ərafədə prezident ordumuzu Moskvanın tabeliyinə verdi. Ona görə mən imza atmaqdan imtina etdim, bu da MDV-də olan qüvvələrin narazılığının yaranmasına səbəb oldu. Bizim strateji və yaxud taktiki səhvimizdən ermənilər dərhal istifadə etdi və hücumu keçdilər, nəticəsi də belə oldu.

- Deyilənə görə, Xocalının o zamankı İcra Hakimiyyəti başçısı Elman Məmmədov bir neçə dəfə, hətta faciə baş verməzdən bir neçə gün əvvəl Naxçıvana gedərək, Heydər Əliyevlə görüşüb. sizin bundan xəbəriniz varmı?

- Xeyr, o qədər qəsəbə vardı ki, mən onların rəhbərlərini izləyə bilməzdim ki. Ancaq bu xəbərləri mən eşitməmişəm. O özü 1993-cü ildə parlamentin iclaslarından birində üzünü Heydər Əliyevə tutub dedi ki, yadınızdadırsa, mən sizin yanınızda olmuşdum, Xocalı ilə bağlı müəyyən məsləhətləşmələr aparmışdıq. Yəqin ki, belə bir hadisə olub.

- Ermənilərin Xocalını işğal etməsində onların da marağı ola bilərdimi? Yəni onlar sonradan bu faktıdan Sizə qarşı istifadə etmək üçün gizlədə sövdələşə bilərdilərmə? Çünki siz istefa verəndən sonra Heydər Əliyevin də hakimiyyətə gəlməsi məsələsi ortaya çıxmışdı...

- Yox, mən indi bu barədə dəqiq heç bir fikir söyləyə bilmərəm. Bir də indi məsələnin tək-

cə mənim hakimiyyətdən getməyimə yönələn fakt kimi dəyərləndirmək düzgün deyil. Ona görə də mən bu suala dəqiq cavab verə bilmərəm.

- Bu məqama həmişə xüsusi diqqət yetirilir. Faciə baş verəndən sonra Prezident Aparatının mətbuat xidmətinin məlumatında Xocalıda iki nəfərin öldürüldüyü bildirildi. O zaman yalnız informasiyanı kim vermişdi?

- Mənə bu məlumatı heç kim verməmişdi, mən də heç zaman öz çıxışlarımda bu məlumata istinad etməmişəm. Sadə-

cə, fevralın 25-də axşam rəhmətlik Tofiq Kərimov mənə məruzə edəndə o, dəqiq rəqəmi demədi, ancaq bildirdi ki, bir neçə yüz adamı məhv ediblər. Məni dəhşət bürüdü, bunu eşidən kimi Qarabağın icraiyyə komitəsinin sədrinə, soyadı Mkırtçıyan idi, zəng elədim. Onunla heç zaman danışmamışdım, ancaq o qədər həyəcanlandım ki, zəng elədim, dedim, bu nə hərəkətdir eləmişən? Ona irad tutanda mənə dedi ki, Xocalı bomboş olub, orda əhali olmayıb.

- Bəs mətbuat xidməti məlumatı haradan almışdı?

- Bunu mənimlə bağlamaq lazım deyil, nə televiziya, nə də informasiya kanallarına nəzarət etməmişəm. İndiki zamanə deyildi ki, kütləvi informasiya vasitələri Prezident Aparatından idarə olunsunlar. Mən o zaman elə bilirdim ki, soyqırım Xocalının özündə olub, ona görə də axşam Moskvaya, Şapoşnikova zəng edib, iki hərbi vertolyot xahiş edirəm. Sonra rəhmətlik Çingiz Ağdamdan mənə zəng eləyəndə ki, biz bunu çəkməliyik, mən də dedim ki, tamamilə düzgün addımdır, çünki biz bunu beynəlxalq ictimaiyyətin nəzərinə çatdırmalıyıq. Ona söz vermişdim ki, sabah iki vertolyot göndərəcəyik. Elə də oldu, Çingiz baş verənləri çəkmişdi. Rəhmətlik mən istefa verəndən sonra gəlib, məndən üzr istədi, dedi ki, mən bil-məzdim çəkilişim bilavasitə istefanıza səbəb olacaq. Mən də dedim, heç üzr istəmək lazım deyil, çünki mən özüm sənə tapşırıq vermişdim, bir də ki, bu, sənin jurnalist kimi vəzifə borcudur.

- Çingiz Mustafayevin çəkiliş aparmasına kim icazə verməsi ilə bağlı mübahisəli məqam yaranıb. Baş nazirin birinci müavini Abbas Abbasov bildirib ki, bu icazəni o verib...

- Abbas Abbasovun heç xəbəri də olmayıb. O, o zaman Ağdama getməmişdi, orda Musa Məmmədov olmuşdu. O,

mənimlə danışib, xahiş eləmişdi ki, bura mütləq vertolyot gəlməlidir ki, müxbir göndərək. Abbas Abbasov o vaxt heç bu məsələlərlə məşğul olmayıb.

- On ildən sonra deyə bilərsinizmi, Xocalı hadisələrinin baş verməsinə görə kimin daha çox günahı var?

- Mən heç kimin adını çəkmək istəmirəm, hər kəs öz hərəkətinə qiymət versin, mən prezident kimi bütün tapşırıqları vermişdim, məsul vəzifəli adamları ora göndərmişdim, xahiş eləmişdim ki, Qarabağın ətrafında olan batalyonlar səfərbərliyə alınıb Xocalıya kömək etsinlər, qəsəbənin sakinlərini Ağdama gətirsinlər. Əfsuslar ki, o zaman hərc-mərclik olub, müxtəlif qüvvələr toqquşub. O təlatümlü dövrdə müəyyən məqsədlər vardı, xaricdən də, daxildən də. Bunlar hamısı bir yerə toplaşmışdı. Sonda hər şey mənim boynumda qaldı. İndi də heç kimin adını çəkmək istəmirəm, onları öz vicdanları ilə baş-başa buraxıram.

- Rusiyada yaxın münasibətlərdə olduğunuz siyasi qüvvələr var, heç onların vasitəsi ilə Xocalı hadisəsinin Dövlət Dumasında müzakirə olunması, onun soyqırım kimi tanınması ilə bağlı təşəbbüs göstərmisiniz?

- Xeyr, eləməmişəm. Mənim burada qalmağımın şərtləri var. Bu müddət ərzində Rusiyanın rəsmi dairələri ilə təmasda olmamışam. Axı burda elə bir statusum yoxdur ki, dövlətin adından bu cür məsələləri qaldırım.

- Azərbaycan tərəfindən bununla bağlı məsələ qaldırılsa, Rusiya parlamenti soyqırımı tanıya bilərmi?

- Vallah, bir şey deyə bilmərəm. Ancaq Rusiyada insan hüquqlarını müdafiə edən "Memorial" Mərkəzinin sənədlərində göstərilib ki, Xocalı soyqırımının baiskarları erməni hərbi qüvvələridir.

ERMƏNİ OLDUĞUNU SÜBUT ETMƏLİSƏN

- Parlamentdə Xocalı soyqırımı ilə bağlı aparılın müzakirələrdə Yeni Azərbaycan Partiyasını təmsil edən Şahlar Əsgərov hakimiyyətdə mütəllibovçuların təmsil olunduğunu bildirib. Bu, nə dərəcədə dəqiq məlumatdır?

- Bu, cəfəngiyyatdan başqa bir şey deyil. Mən bu sözlərə heç bir izahat verə bilmərəm.

- İstəmirsiniz ki, hakimiyyətdə Sizin tərəfdarlarınız olsun?

- Bu barədə bir söz deyə bilmərəm, bəlkə də var, indi axı orada da vicdanlı adamlar az deyil. Deyə bilmərəm ki, iqtidardakıların hamısı eyni cür düşünür. Məncə, hər kəs daxilində öz fikrində qalır. Belə adamlar yəqin ki, var. Rəsmi şəkildə adlarını çəkə bilmərəm, tərəfdarlarım olmamış deyil, çünki mən vətənimə pislik etməmişəm.

- Son günlər Azərbaycan DTK-nın keçmiş sədri Vəqif Hüseynovun Bakıda olması ilə bağlı məlumatlar verilir. Sizin bu haqda məlumatınız varmı?

- Bu haqda heç nə deyə bilmərəm. Çünki mənim onunla heç bir ünsiyyətim yoxdur.

- Azərbaycanda növbədənəkar prezidət seçkilərinin keçiriləcəyi ilə bağlı məlumatlar verilir. Deyilənə görə, İlham Əliyevin varis gətirilməsi planı baş tutmadığına görə dövlət başçısı bu dəfə başqasına stavka edəcək. Sizcə, hakimiyyətin varisi kim ola bilər?

- Bu haqda nəse deyə bilmərəm, ancaq bir şeyi bilirəm, iqtidarın kimin namizədliyini dəstəkləməsindən asılı olmayaraq prezidenti xalq seçəcək. Təbii ki, seçki tam demokratik keçirilsə.

- Son zamanlar müxalifət liderləri ilə məsləhətləşmələr aparmısınız?

- Hələ ki, yox. Sizin verdiyiniz məlumatı nəzərimdə saxlayaram, lazım olsa, məsləhətləşmələr aparacağım.

Payızda üzüm, alma bağlarında bol məhsul olardı. Orta məktəb şagirdləri də fəhlələrə kömək edərdilər. Sarı, qırmızı, gömgöy almalar göz oxşayırdı. Xocalının Həsənbad kəndindən yığıdığımız meyvələri Dağlıq Qarabağ Muxtar vilayətinin rayonlarına çox ucuz qiymətə satırdılar (həmin rayonlarda yaşayanlar milliliyyətcə ermənilər idilər). Həmin rayonlarda azərbaycanlıları sıxışdırmışdılar ki, orada yaşayan əhalinin əksəriyyətini ermənilər təşkil edirdi. Azərbaycanlılar baxımsız, şəraiti olmayan kəndlərdə yaşayırdı. Bir sözlə, harada asfalt yol yox, torpaq yol başlayırdısa, orada azərbaycanlılar yaşayırdı.

Həmin Həsənbad kəndindəki alma bağlarında gözetçi işləyən rəhmətlik Həsən dayı idi. Məsul vəzifələrdə ermənilər çalışırdılar. Həsən dayının arvadı milliliyyətcə erməni idi. Həsən dayı ilə Ritanın altı qız övladı vardı. Onların qızları erməni və rus dillərində orta və ali məktəblərdə təhsil almışdılar. Xankəndindəki Pedaqoji İnstitutun dil-ədəbiyyat fakültəsini Şəfiqə və Gülarə erməni dilində bitirmişdi. Onların həyat yoldaşları da milliliyyətcə erməni idilər. Şəfiqə ailəsi ilə Yerevanda yaşayırdı. İki övladları da vardı. Hadisələr başlayandan belə qarışıq ailələrin vəziyyəti acınacaqlı olurdu. Şəfiqə danışırdı ki, bir gecə ermənilər evimizə basqın edir, həyat yoldaşını döyürlər və tələb edirlər ki, qanında türk qanı olan arvadını boşamalısən. Əks təqdirdə biz səni öldürəcəyik. Şəfiqə iki uşağı ilə Yerevandan qovularaq ata evinə gəldi. Onun bacısı Asiya isə Xocalıda azərbaycanlı ilə ailə qurmuşdu. O da ba-

cısının yanına gələrək Xocalı orta məktəbində rus dili müəllimi işləyirdi. Baxmayaraq ki, o, erməni dilində dil-ədəbiyyat fakültəsini bitirmişdi. O gecə Həsən dayını rus və erməni birləşmələrinin əsgərləri qətlə yetirdilər. Həsənbaddan qovulan Xocalıya pənah gətirən Həsən dayının arvadı və qızları isə əsir düşdülər. Xatırladım ki, Xocalı nəinki Ermənistandan, Özbəkistandan və Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətindən qovulan azərbaycanlılara - məhsəti türklərinə, eyni zamanda belə qarışıq ailələrə də qucaq açmışdı. Əsgəran rayonu daxili işlər şöbəsinə saxlanılan əsirlərə çox işgəncələr verirdilər, amma onlara belə əziyyət verilməyib. Əsirlikdən azad olunanlardan sonra onlar DQMV-yə və Azərbaycanın müxtəlif rayon və şəhərlərində yaşayırlar.

ZABİLƏ AĞAYEVA:

Uzun qış gecələrində xurmayı saçlı qızlar hana arxasında rəngbərəng iplərdən xalçalar toxuyardılar. Xalçaların üzərindəki təbiət mənzərələri, dağlar, dərələr, ceyranı ovlayan ovçu və s. rəsmlərə heyranlıqla baxardım. Kəndimizdə hamı xalça toxumağı bacarmazdı. Zabilə xala nəinki gözəl xalçalar toxuyurdu, həm də göz oxşayan rəsmlər çəkirdi. Toxuduğu xalçaların üzərindəki rəsmləri özü çəkirdi. Zabilə xala həm də ağrıyan çürük dişləri bir andaca çəkib yerə qoyardı. Kənd camaatı da Allah balalarını gözüne çıraq eləsin. Ağrı görməyəsen. Keçən dəfə diş həkimi erməni Suren bir dişimi necə çəkdisə kötüyü də ağzımda qaldı. Zabilə xala həm də kəndimizin qəhrəman analarından biridir. On övlad dünyaya gətirib. Qızlarını gəlin köçürmüş, oğlunu da yenicə evləndirmişdi. Qarabağ hadisələri başlayanda kəndimizin müdafiəsində dayananlardan biri də Zabilə xalanın həyat yoldaşı Səttar dayı, oğlu Za-

hid olmuşdu. O müthiş gecədə Səttar dayı meşədə oğlu 10 yaşlı Allahverdi ilə birgə gəlirdi. Şaxtaya, sazağa dözməyən yaralı Allahverdi donub atasının qucağındaca dünyasını dəyişmişdi. Səttar dayı isə huşunu itirmişdi. Ayılıanda başının üstündə dayananları milli ordumuzun əsgərləri bilir. Onlardan kömək istəyəndə donub ölən uşağı qucağından alıb yerə tulladılar, özünü isə təpiklədilər. Ələcsiz qalan Səttar dayı dilidodağı təpiməş halda onlara yalvarır ki, yaxınlıqda olan azərbaycanlılar yaşayan kəndlərin birində qoyun uşağını dəfn edim. Söz ağzımdan çıxar-çıxmaz Səttar dayını təpikləyümruqla o qədər döyürlər ki, ağzından qan fışqırır. Eləcə də sürüyüb aparırlar. Dəhraz kəndindəki əlaqaranlıq tövlədə Səttar dayı əvvəlcə heç nə görmür, amma adamların səindən həmyerlilərini tanıyır. Tövləyə lampa gətirirlər, lampanı ortaya qoyanda Səttar dayı oğlu Zahidin meyidini görüb başına, dizinə döyüb ağlayır. Zahid Xocalıda özünümüdafiə batalyonunun əsgəri idi. Səttar dayını bir yumaq tək götürüb bir tərəfə tullayırlar. Harada olduğunu belə bilmir. Kəlbətinlə ikinci dişimi çəkənə qədər ağrı hiss etdim. Sonra bayıldım. Ayılıanda ağzımdan bütün dişlərimin çəkildiyini bildim. Səttar dayı ilə birlikdə 19 nəfəri Xankəndinə aparırlar. Xocalının içindən keçəndə erməni yaraqlıları yolumuzu kəsib, əsirləri yerə töküüb, üstündən maşının keçirilməsini tələb edirlər. Lakin onlara rəhbərlik edən qoymur. Xankəndində daha dəhşətli günləri başlayır Səttar dayının. Yanında milli ordunun gənc bir əsgərini o qədər döydülər ki, başını qucağıma alanda, son nəfəsində - "dayı mən ölürəm" - dedi. Səttar dayının yaralı ayağında qanqrena başlayır. O, gecələri diri gözləri ilə açır, zariyır, qışqırır. İçəri girən ermənilərə yalvarır ki, mənə öldürün. Onlar qəhqəhə çəkib gülür, "sən onsuz da oləcəksən, amma istəyirik əzabla öləsən" - deyirlər.

Bir gün təkliklə qapını döyüb onu saxlandıqları polis idarəsinin rəisinin yanına aparmağı xahiş edir. Rəisin yanına aparırlar. Artıq ayağı həm şişmiş, həm də qapqara qaralıb kötüyə dönmüşdü. Rəis bir həkim çağırırdı. O, yaraya yod töküüb bağladı. Başına gələnləri rəisə danışdı. Elə həmin gün Səttar dayını bir erməni ilə dəyişirlər. Uzun müddət xəstəxanada yatdı. İndi də sağalmayan yaraları qövrədir. Zabilə xala, Səttar dayı elə sarsıntılar keçirirlər ki, axırda bu ailənin dağılmasına gətirib çıxarır. Zabilə xala ağır, məşəqqətli bir yol keçir. Elə vaxtlar olur ki, bir tikə çörəyə möhtac olur, amma dözürlər Zabilə xala. Amma Xocalıda heç nəyi itirməyən, özünü xocalılı kimi qələmə verib, xarici təşkilatlardan şəhid balalarının adına pal-paltar alıb bazarlarda, mağazalarda satdıran insanlar görəsən ulu Tanrının qəzəbinə gəlməkdən qorxmurlarmı? Zabilə xala indi təskinliyi bir şeydə tapır - balalarına Quran oxuyur. Onların sərgərdan ruhlarının rahat olmasını Allahdan diləyir...

...Sonuncu dayanacaqda təxminən 10-12 yaşlı balaca oğlan "Xocalıya çatdıq", - deyərək yol haqqını yığmağa başladı. Xocalı deyilən yer Pirsəği qəsəbəsindəki 1 nömrəli evtikmə kombinatının pansionatıdır. Belə bir sazaqlı, şaxtılı gündə gəlmişdik. Amma ümidimizi üzüməmişdik. Elə bildirdik ki, Xocalıya tezliklə qayıdacağıq. Amma aradan 14 il ötdü. Görüşünə getdiyim, Xocalıda doğulmayan bir gənc ailənin qapısını döydüm. İçəridən batıq bir səs gəldi: Gəlirəm! Qapı açıldı. Qapının önündə cavan bir gəlin, qucağında körpə bir uşaq, yanında isə iki azyaşlı oğlan vardı.

Şiltaq, yupyumru, qarayanız bir qız olan Zənurəni az qala tanımadım. Zənurə xeyli dəyişmişdi. Yaşlı bir qadına çevrilmişdi. Bura gələndə yenidən ailə qurmuşdular. Qırğın zamanı Zənurə dayısı Hüseyni, bibisi Zərif, əmisi Təvəkkülü, əmisi

oğlu 10 yaşlı Səxavəti itirmişdi. İndi isə bu dərdlərə dözməyən gənc anası Sahibə, nənəsi Məiş dünyalarını dəyişmişdi. Yaşından çox dərdi olan bu qadın sanki çiyinlərində ağır yük daşıyan adama bənzəyirdi. Hər ikimiz susmuşduq. Gözlərim bulud tək dolmuşdu. Bir himə bənd idi ki, ağlasın. Mənə hey-rətlə baxan uşaqların başını sıgallayıram. Uşaqların adlarını soruşuram. Böyük oğlanın adı Rinatdır. Onun 12 yaşı var. Aradan 12 il, 12 ay, 12 gün, 12 saat, 12 dəqiqə, 12 saniyə, 12 an keçib. İçəriyə keçirik. Rinat sanki yaşından böyük bir oğlan kimi hərəkət edir. Şiltaqlıqdan, dəcəllikdən əsər-ələmət yoxdur. Özünü yaşlı-başlı bir adam kimi aparır.

- Haralısan Rinat?

- Xocalıdan.

- Bayaq təxminən elə sən yaşda, marşrutda çörək pulu qazanan bir uşaq - Bura Xolacısı - dedi. Bura Xocalısı?

- Yox, atam, anam deyir ki, ermənilər oranı işğal ediblər. Burada yaşayanlar xocalılılar olduğuna görə elə Xocalısı deyirlər.

- Bu nə vaxt olub?

- 1992-ci il, fevralın 25-dən 26-na keçən gecə ermənilər qocaları, qadınları, uşaqları öldürüblər.

- Özün yaşda bir erməni uşağı görsən neylərsən?

- Üstünə atılıb boğaram.

- Bəlkə gücün çatmadı?

- Gücüm çatır.

- Xocalı necə yer olub?

- Atam, anam deyir ki, bağı, meşəsi, çayı, dərəsi olan gözəl bir yerdir.

- O yer işğaldan azad olsa gedərsənmi?

- Niyə getmirəm, gedərəm.

Sonra alnını ovuşdurub dərin fikrə getdi. Xatırladım ki,

Rinatın ulu babası Allahverdi bəy Xocalının bəylərindən olub. Nənəsi Adilənin isə qırğın zamanı taleyi məlum olmayıb. Allahverdi bəyi şura hökuməti gələndə kulak adı ilə sürgün edirlər. Nə atanın, nə də qızının qəbir evi də olmadı.

- Sən böyümüsən və instituta daxil olmusan. Bu məqamda müharibə başlasa, hansını seçərsən. Oxuyarsan, yoxsa könüllü müharibəyə gedərsən?

- Müharibəyə gedərəm, oxumaq sonra da olar.

- Yay tətilinin tez gəlməsini istəyirsənmi?

- Yox. Onsuz da yayı, qışı elə buradaca keçirəcəyəm. Dənizin suyu həm çirkəlidir, həm də anam qoymayıb ki, çimməyin batarsınız. Dənizdə batanlar çox olur.

Rinat yaşda olan Xocalı balaları səhərdən axşama kimi Xocalı, İlisu çaylarının mavi sularında çimər, qumun üstündə uzanıb bədənələrini qaraldardılar. Çayın kənarındakı dum-duru bulaq suyunu ovuclayıb ləzzətlə içərdilər. Bulağın böyür-başında bitən yarpızdan yığıb yeyərdilər. Sübh tezdən oyanan kənd uşaqları şalvarlarının balaqlarını çırmayıb bir-başına çay kənarına çıxardılar. Böyük oğlanlara balıq tutmağa kömək edib, mağar qurardılar. Axşama kimi oynamaqdan yorulmazdılar. Bədənləri idmançı görkəmində olardı. Rinat isə yorğun görünür. Qəzəb, nifrət hissləri yorub əldən salıb onu. O, nə nehrə yağı ilə, nə də Xocalının bulaq suyu ilə böyüyüb. Mən o yaşda olanda Xocalıdakı nənələri, xalaları, elə Rinatın qoca nənəsi Asya xalanı, Adilə xalanı tanıyırdım. Rinat isə nə mənə, nə də Xocalıdan olan çoxlu-xoxlu xalaları tanımır. Yəqin ki, bir 12 il də ötsə, Xocalı balaları nəinki bizləri, heç öz yaşdlarını da tanımayacaq. Bu faciə deyilmi? Deməli, faciələrimiz davam edir.

DAĞLIQ QARABAĞIN ERMƏNİSTANLA BİRLƏŞMƏYİNİ YOX, BALALARIMLA BİRLƏŞMƏK İSTƏYİRDİM

Kəndimizin yuxarısında bir dirəyin başına bağlanan radio-da müğənni oxuyurdu.

Kür-Araz-Ararat

Gözəldir bu həyat.

Qardaş olur Hayastan,

Azərbaycan.

Orta məktəbdə oxuduğum illərdə qonşu məktəblərlə dostluq görüşləri keçirilirdi. Onda ermənilər qarışıq ailələrə, yəni erməni ananın övladlarına daha çox doğmaıq göstərirdilər. Onların bircə kəlmə "Barıvyeq" sözündən xoşhal olurdular, yəni xoş gəlmisiniz. Mənim rus dili müəlliməm Esmira da milliyyətə erməni idi. Amma qırğın zamanı heç bu qarışıq ailələrin nə övladlarına, nə də özlərinə aman verməyib qətlə yetirdilər. Belə görüşlərdə onların Qarabağa aid səslənən şerləri, mahnıları bizdən oğurladıqları Azərbaycan musiqiləri, rəqsləri idi. Biz həmin məktəblilərə rus dilində kitab hədiyyə verəndə onlar bizə oxuya bilmədiyimiz erməni dilində yazılan kitabı vermişdilər. Qarabağı elə o vaxtdan erməniləşdirib özünüküləşdirmişdilər. Onda biz onun mənasını o qədər dərinədən dərk etmədik. Çünki beynimizi beynəlmiləçilik, xalqlar dostluğu ideyaları ilə doldurmuşdular. Məktəbimizdə rus dilini tədris edən müəllimlər də erməni qadınları idi. Lesmomiya, Esmira, Svetlana, Elmira, Susanna və s. Bunlardan

biri, yəni mənim qonşum Esmira müəllimə bir yerdə işlədiyi biologiya müəllimi İbiş müəllimlə ailə həyatı qurur. Üç övladı dünyaya gəlir. Hadisələr başlayanda belə ailələrin çəkdiyi iztirabların çox şahidi olmuşam. Onlar çıxılmaz vəziyyətdə qalmışdılar. Sumqayıt hadisələrindən sonra Xankəndində yaşayan bu qadının atası, qardaşı, qohumları daha Xocalıya gəlmədilər. Esmira müəllimə anasını uşaq ikən itirmişdi. Atasısı isə ikinci dəfə evlənməmişdi. Bütün məhəbbətini övladlarına bağlamışdı. O, qızına tez-tez baş çəkərdi. Hadisələr başlayanda Esmira müəllimə "Mən həyat yoldaşımdan, balalarım-dan ayrılı bilmərəm", - deyərək ailəsini üstün tutmuşdu. Kənd camaatı da onlarla pis rəftar etmirdi. İbiş müəllim məktəbdə çox nüfuzlu idi. Onun çoxlu yetirməsi vardı. Həkim, bioloq ixtisasına yiyələnənlərin hamısında onun əməyini unutmaq olmazdı. Hadisələr getdikcə gərginləşirdi. İbiş müəllim ürək xəstəliyinə tutularaq bu xəstəlikdən əziyyət çəkirdi. Özünün bir "06-Jiquli"si də vardı. Qırğın zamanı İbiş müəllim infarkt keçirərək Xocalıdaca dünyasını dəyişir. Ortancıl oğlu anasının üz-gözünü yaylıqla bağlayaraq Ağdama gətirir. Amma övladları onu Türkmənistanə göndərməyə məcbur olurlar. Böyük itgilər verən, yəni üç oğul itirən anaların üzünə baxa bilmərik deyirlər. Ana həyat yoldaşının ölümündən çox sarsılmışdı. Balalarından da ayrı düşməyə məcbur idi. Bu ağır dərdlərə tab gətirə bilməmişdi. Onunla birlikdə Türkmənistanə gedən milliyyətçə erməni olan Valya günlərini ağlamaqla keçirir, ağı deyib ağlayırdılar. "Özümüzü atılmış hesab edirdik. Qohumlarımızın yanına da getmədik. Çünki ermənilər bizim qohumlarımızı da bizi qəbul etdiyinə görə incidəcəkdilər. Erməni yaraqlılar belə ailələri ölümə hədələyirdilər" Vayla danışır ki, son vaxtlar gecələrin birində Esmira müəllimə keçirdiyi sarsıntılardan əsəbləri lap tarıma çəkilir. Mənim də dərdim çəkiləsi deyildi. Gözünün ilk ovu olan Nuridənin

övladı böyük nəvəmi Səxavət atası ilə birgə şəhid olmuşdu. Qızım balasının meyidini belinə şəlləyib Ağdam məscidinə gətirmişdi. Nəvəmin 10 yaşı olardı. "Allah mənim millətimin üzünü qara eləsin" deyirdi. Son gecə isə Esmira müəllimə ağlaya-ağlaya qızı ilə son dəfə telefonla danışır. Amma qızının ağlına gəlmir ki, bu, anası ilə son danışığıdır. Bir daha onun səsinə eşitməyəcək. Dəstəyi yerə qoyub uksus içərək intihar edir. Üç övlad taleyin sərt sınaqlarına dözməyə məcbur olur. Böyük oğul Eldar ixtisasca diş həkimidir. Onun qazancı ilə yalnız kirayə pulunu verirlər. Onlar hələ də ailə qura bilmirlər. İllər isə ötür. Qızının dediklərindən: "anam axırıncı dəfə erməniləri lənətləyərək, Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşməyi nəyimə gərəkdir, mən balalarım ilə birgə olmaq istəyirəm" - deyib. Bir ananın əli yad ölkələrdə balalarına uzanmış qaldı. Ana balaları, bala isə anaları ilə birləşə bilmədilər. Amma o gecə yer-göy lərzəyə gələndə, həyat yoldaşı İbiş müəllim postda olanda Esmira müəllimə özünü Dilbər xalagilə çatdırır. Hamısı mənim anamla tövlədə gizlənilir. Onda Esmira müəlliməyə də qadınlarımız rəhm edirlər. Öz milləti isə onlara rəhm etmədi.

AZƏRİ TÜRKÜ MƏNİ XOŞBƏXT, MİLLƏTİMİ İSƏ BƏDBƏXT ETDİ

Bəşir dayı Xocalıda Sovet sədri olanda kənd sakinləri çox çətin dolanırmışlar. Kənd sakinləri gecəni-gündüzə qatib işləyir, tütün düzür, bağ-bostanlarda tərəvəz becərirmişlər. Nəvəm deyərki ki, biz soyuq qarın üstündə belə ayaqyalın gəzərdik. Ayaqqabılarımız yox idi. Hərəminizin bircə dəst sətindən paltarları olardı. Axşamlar yuyar, səhər isə qurudub geyinərdik. Sutka ərzində cəmi 3-4 saat yuxu yatardıq. Belə bir vaxtda

kənddə rəhbər olmaq heç də asan deyilmiş. Amma Bəşir dayı zabitəli, sözükeçən bir rəhbər olur. Dörd oğul, üç qız atası idi Bəşir. Həyat yoldaşı rəhmətlik Bəyaz xaladan 6 övladı var. Bəyaz xala vaxtsız dünyasını dəyişəndə ikinci dəfə Kubra xala ilə ailə qurmuşdu. Ondən da bir övladı var. Onların ögey-döğmə övladlar olduğunu heç kim ayırd edə bilməzdi, çox mehriban idilər. Kubra xalaya bu 7 uşağın hamısı bacı deyərki. Hətta yeganə döğmə qızı da. Oğlanlarından 2-si Rəsul və Rza Xankəndində olan Jülya və Aznif adlı erməli qızları ilə evlənmişdilər. Bu izdivacdən Bəşir dayı narazı olsa da, onları bu yoldan çəkəndirə bilməmişdi. Oğlanlarının erməni qızları ilə evlənməsi Bəşir dayıya çox ağır gəlirdi. Amma balanı atmaq da olmurmuş. Bəşir dayını da Kubra xala yola gətirir, ata ilə oğlanları arasında körpü olur. Rəsulun 4 övladı - üç qızı, bir oğlu, Rzanın isə 3 övladı - iki qızı, bir oğlu vardı. Yaxşı yadımdadır. Rzanın arvadı 3-cü övladını dünyaya gətirəndə səbəb xəstəliyinə tutulur. Ağır xəstə yatanda Kubra xala ona döğmə ana olur. Bütün əzab-əziyyətlərinə dözüür, gecə səhərə kimi yuxusuz qalıb körpəsini saxlayır. Hətta sındırıp-dağıtdığı əşyaları da yığıb-yığışdıranda hövsələsinə basır. Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşməsinə istəyən ermənilərdən biri kimi Aznifin anası da erməni bayrağı götürüb mitinqə gedir. Qayıdanda qızı anasının bu hərəkətindən hiddətlənir. "Bəs bundan sonra mən ərimin üzünə necə baxacağam", deyər o biri otağa keçib uksus içərək intihar edir. Aznifin qardaşı bacısının ölüm xəbərini eşidəndə, o da özünü öldürür. Faciə faciə ardınca gəlir. Ana tutduğu işdən çox peşman olur. "Mən millətimin yolunda balalarımı qurban verdim" deyir. Hadisələr get-gedə gərginləşir. Ermənilər Xankəndində yaşayan soydaşlarımızla birlikdə bu qarışıq ailələri də qovurlar. Onlar öz ata yurdlarına - Xocalıya pənah gətirirlər. Rza ikin-

ci dəfə Bənövşə adlı bir qadınla evlənir. Qırğın zamanı Rza şəhid oldu. Bənövşə ilə azyaşlı qızı əsir düşdü. Ermənilər onlara olmazın əzab-əziyyət verdilər. Qadının bədənində 78 ədəd yanan siqaretin kötüyünü söndürdülər. Uşağa da işgəncələr verdilər. Aldığı yaralar isə bu günə kimi sağalmayıb. Jül-ya da əsir düşür. Əsirlikdə onu elə incitmirlər. Əsirlikdən sonra o, həyat yoldaşı Rəsulla birlikdə Rusiyaya üz tutur. Orada da Rəsul dünyasını dəyişərək dəfn olunur. Hər iki Xocalı balasının taleyi çox acı olur. Bəşir dayının ata qəlbi onları bağışladı. Həyatda bağışlanılmaz səhvlər edən isə həyat bağışlamır. Bənövşə Rzanın övladlarına əsl ana oldu, qayğısını çəkdi. Kubra xala tək onları ev-əşik sahibi etdi. Ögey balalarını öz doğma balası kimi sevdi. Kubra xalanın da qırğın zamanı bacısı, atası, anası, doğmaları şəhid oldular. Kubra xala indi görmə qabiliyyətini itirib. Onu yeganə oğlu Şahin saxlayır. Rzanın qəbri isə Ağdamın Uzundərə qəbiristanlığında idi. Onun da qəbri orada dəfn olunan xocalılilar tək tapdaq altında qaldı. Erməni qadını ilə evlənməyi günah saymayan günahsız qurbanlarımızı qoy Ulu Tanrı bağışlasın.

BÖYÜK VƏTƏN MÜHARİBƏSİNİN İŞTİRAKÇISI: CANIŞ QULİYEV

"Sağ qalsaq, qızımı oğluna verəcəyəm"

Böyük Vətən müharibəsi başlayanda Xocalıdan cəbhəyə yollanan rəhmətlik Canış dayı heybəsini çiyninə atıb övladlarını bağrına basaraq öpmüş, arvadına da ürək-dirək verərək qapıdan çıxmışdı. Rəhmətlik Məleykə xala da ərinin yanında özünü tox tutmuş, o gedəndən sonra balalarını sinəsinə basa-

raq xısın-xısın ağlamışdı. "Müharibə salanın tifaqı dağılsın", - deyər qarğımışdı. Onda Xocalıdan cəbhəyə yola düşənlərin arvadları Məleykə xala kimi Hitleri lənətləyirmişlər. Mənim Tamaşa nənəm də ömür-gün yoldaşı Müseyib babamı yola salanda "urusun arvad-uşağını qıran Hitler köpəyoğlunu öldürərsən", - demişdi. Sonra isə qəlbi qan ağlaya-ağlaya dağırcığının dibində qalan bir ovuc yarmanı qaynadıb balalarının qabağına qoymuşdu. Aclığını isə uşaqlarından gizlətməmişdi. Hitleri öldürməyə gedən babamı isə Hitlerin əsgərləri öldürmüşdü. Nənəmin müharibə illərində dörd övladından ikisi xəstəlik və aclıqdan tələf olub. Müharibədən danışanda nənəmin tüstüsü təpəsindən çıxardı. Babamı soruşanda da "Hitler babanızı udub", - deyirdi. "Allah sizə elə müharibə göstərməsin, balalarım". Amma nə Məleykə xala, nə də nənəmin ağlına gəlməzdi ki, biz daha dəhşətli müharibə görəcəyik. Canış dayı o odlı-alovlu yollardan keçəndə "sağ qalmaq Allahın işidir", demişdi. Ağır döyüşlərin birində tankların-topların gurultusundan yer-göy lərzəyə gələndə döyüşdüyü səngərdə rus, tatar, ləzgi, erməni və başqa millətlərin nümayəndələri olub. O döyüşdə çoxlu cəbhə yoldaşını itirir. Döyüş qurtaranda əsgərlərdən biri ona yaxınlaşıb "tənbəkindən birini ver odlayım", - deyir. Canış dayı qoltuğundan bütün kisəsini çıxarıb ona verir. O, acgözlüklə papirosu çəkib dərinə köks ötürür. Milliyyətə erməni olan Şəmil aramla arvadı Arşalüzdən və azyaşlı uşaqlarından danışmağa başlayır. Sonra da əllərini göyə qaldırır: "Vay Astuvas (Allah deməkdir), sən hamımıza kömək ol", - dedi. Canış dayı da öz ömür-gün yoldaşından, uşaqlarından söhbət açır. Şəmil sən demə Qarakötükdən, yəni Dağlıq Qarabağın kəndindən imiş. Bir yerdə olmaqlarından sevinirlər. Bir-birinə daha da doğmalaşırlar. Elə oradaca əhd ediblər ki, əgər sağ qalsaq, müharibə qələbə ilə

qurtarsa, qızımı oğluna verəcəyəm. İllər ötür, müharibə qələbə ilə qurtarır. Canış dayı müharibədən qayıdır. Onda kəndimizdə cəbhəyə yola düşənlərdən çox az adam qayıtmışdı. Məleykə xalanın sevincdən gözləri yaşarır. Onu mustuluqlayanların qoltuğuna çil toyuqları da verir. Əhd elədiyi kimi gəlinlik boğçasında əzizlədiyi tirmə şalını da müjdə gətirənə bağışlayır. Sonra isə plov dəmləyib qonum-qonşuya süfrə açır, şadyanlıq edir. Canış dayı əhdinə sadıq çıxır. Şəmilin 13 yaşlı qızı Şuriki "gəlin gətirir". Kəbinə də yaşı düşməyən bu balaca qızıcağı Məleykə xala özü ilə bir yataqda yatırır. Onu öz qızı kimi böyüdür. Yaşı çatanda böyük oğlu Zəkəra ilə toyunu edir. Zəkəra dayı kəndimizin sayılıb-seçilən kişilərindən idi. Onların dünyaya 7 övladı gəldi. Xatırladım ki, Zəkəra dayının yaşadığı Xocalının Qala dərəsi kəndində 15-ə yaxın erməni ailəsi vardı. Onlar Azərbaycan dilində təhsil alırdılar. Xocalı işğal olunana kimi həmin kənddə ermənilərin dəfn olunduqları qəbiristanlıq da vardı. Hətta erməni Raçik müəlim də Azərbaycan dilində dərs deyirmiş. 1967-ci ildə ermənilər Ərşadla birlikdə üç azərbaycanlıyı yandıranda xocalılılar həmin ailələrə toxunmadılar. Özləri evlərini satıb Xankəndinə köçdülər. Hər il may ayı gələndə onlar ata-babalarının dəfn olunduqları qəbiristanlığa gəlib ziyarət edərdilər. Kənd camaatı da onlara qoşulardı. Amma nə xocalılıların, nə Məleykə xalanın, nə də nənəmin ağlına da gəlməzdi ki, toylarında, yaslarında birgə olduqları ermənilər görünməmiş vəhşiliklər törədəcək... Rusun arvad-uşağının qırılmasına dözməyən nənəmin üç oğul nəvəsini rus əsgərləri ermənilərlə birlikdə qanına qəltan edəcəklər. Məleykə xalanın yatsa yuxusuna da girməzdi ki, dağ cüssəli Zəkəra dayının böyük ailəsindən dörd qızı sağ qalacaq. Zəkəra dayının arvadı Şurik, qızı Zərifə, yeznəsi Tahir, oğlanları Əkbər, Taleh, nəvələri Lalə, Se-

vinc, Samir, Mahir, yeznəsi Novruz şəhid olacaqlar. Oğlu Taleh son nəfəsinə kimi erməni yaraqlıları ilə qəhrəmancasına döyüşdü. Hamilə olan arvadı Ramilə ərinin və körpə balası Samirin dəhşətli qətlinin şahidi olacaqdı. Taleyinə yazılan qara taledən sonra yaşamaq istəməyəcək Ramilə. Fəciə zamanı şəhid olan baldızı Zərifənin adını dünyaya gələn qızı Zərifəyə qoyacaq. İndi Zərifənin 14 yaşı var. Əkbərin də öz adını yaşadan oğlu dünyaya gəldi - balaca Əkbər. Saçlarına vaxtsız dən düşən, dərddə-qəmlə yüklənən bu qızlar ata, qardaş səsi eşitmək istəyirlər. Bəs bu qızların günahı nədir? Erməni adət-ənənələrini çoxdan unudan Məleykə xala kimi Azərbaycan xorəklərini toylarda belə bişirən gəlini Şurikin heç vaxt ucadan danışdığını eşitməmişdik. O, hətta ağsaqqalların yanında kəndimizin qadınları kimi ağzına yaşmaq vururdu. Onu da Ağdam məscidində müsəlman qaydaları ilə kəfənləyib Quran oxudaraq dəfn etdilər. Xocalıdan çox-çox uzaqlarda bu ailənin üzvləri uyuyurlar. O gecə quduz ermənilər öz millətlərinə belə rəhm etmədilər. Amma bir vaxtlar Xocalı kənd məktəbinin şagirdləri qonşu erməni məktəblərinin şagirdləri ilə keçirdikləri dostluq görüşündə ermənilər belə beynəlmiləl ailələrin olmasından fərəhlə danışar, "dostluğumuza onlar bir körpüdülər", - deyərdilər.

DÜNYAYA XRİSTİAN KİMİ GƏLİB, DÜNYADAN MÜSƏLMAN TƏK KÖÇÜRDÜ

Xocalıda neçə-neçə yaraşıqlı evləri rəhmətlik Seydi dayı tikmişdi. Sübh tezdən yuxudan oyanar, malasını, çəkicini torbaya yığıb iş başına gedərdi. Önlüyünü yaxasına taxıb, yayın

cırhacırında, qışın adamın iliyini donduran çağlarında aramla işə başlayardı. Başqa bənnalar tək ev yiyəsindən ləzzət xərəkətlər də tələb etməzdi. Yağlı-yavan nə qoysaydılar yeyər, sonra da işləyirdi.

Seydi dayının arvadı milliyyətə erməni idi. Amma kəndimizdə onu öz adı ilə Vera yox, Sona deyər çağırardılar. Kənd qadınları tək o da büzməli paltar geyinər, başına da şal bağlayardı. Azərbaycan dilində də elə sərbəst danışdı ki, başqa millət olduğu seçilmirdi. Bu sözləri deməkdə heç də məqsədim Veranı mədhə etmək deyil. İlk övladına Sevda adını qoymuşdu. Altı övlad dünyaya gətirmişdi - beş qız, bir oğul. Oğul övladı tək olduğu üçün qohum-qardaş onun üstündə əsım-əsım əsirdi. Oğlu da çox istiqanlı idi. Heç kim ondan zərrəcə inciməmişdi. Bacılarından 2-si ailə qurmuşdu. Üç bacı isə hələ subay idi. Yazın gəlməsini kəndimizdəki hər bir ailə tək onlar da həsrətlə gözləyirdilər. Yazda yeni evlər tikdirənlər çox olardı. Seydi dayı yeni ailə quranlara ev tikər, işığını yanan görəndə ürəyi fərəhlə dolardı. Özünə də ikimərtəbəli geniş, yaraşıqlı böyük evyanı olan bir ev tikmişdi. Həyatda, evin ətrafında çoxlu gül-çiçək əkilmişdi. Baxdıqca adamın ruhu təzələnirdi. Oğlu Tofiq də rəngbərəng quşlar saxlayar, onlara qulluq etməkdən ləzzət alardı. Ailə zəhmətlə ev-eşik qurmuşdu. Firavan bir həyat yaşayırdılar. Amma sən saydığını say... Qarabağ hadisələri başlayanda hamıdan çox sarsılan ailələrdən biri də Seydi dayının ailəsi oldu. Arvadı əllərini göyə qaldırıb öz millətinə qarşı edirdi: "Ay Allah, mən başıma haranın külünü töküm" - deyərək göz yaşları selə-suya dönür. Belə ailələr ata-analarının yanına getmədi, balaları həyat yoldaşlarının yanında qaldılar. Lənətə gəlsin belə millət, uşağımızı qəbul etməyən millət bizim millətdən deyil. Biz

daha qocalmışıq. Nəvə yiyəsiyik. İndən belə nə edə bilərik.

Hadisələr gərginləşir. Xocalı faciəsinə isə az qalırdı. Onlar başqa Azərbaycan rayonlarına da getmədilər. "Nəçə illərdir qonum-qonşu olmuşuq. Bizi nə ermənilər qəbul edər, nə də başqa rayonda yaşayan azərbaycanlılar". O gecə erməni birleşmələri və 366-cı rus alayı Seydi dayının ailəsini məhv etdilər. Oğlu Tofiq, Sevdanın həyat yoldaşı Taleh, Seydi dayının qardaşı Bahadır, onun üç oğlu Fəxrəddin, Araz, Mikayıl, Sevdanın azyaşlı uşağı güllə yarası aldı. Seydi dayını da qətlə yetirdilər. O uşağın yarası hələ indiyədək sağalmayıb. Böyük bir ailədən bir başı papaqlı qalmadı. Beş bacının ürəyinə çalın-çarpaz dağ çəkildilər. Sevda bacı bilmədi ata, həyat yoldaşı, qardaş deyib ağlasın, yoxsa yaralı balasını sakitləşdirsin, ya atasını, qardaşını dəlicəsinə sevən, onlara vəfasız çıxmayan Vəfa bacısını ovutsun. İpə-sapa yatmayan Vəfa keçirdiyi sarsıntılardan qaradınmaz olmuşdu. Çörək yemir, danışmır, bu ölümə heç cür barışmırdı. Bütün bu ağrıları böyük bacı dözməli idi. Onun zərif çiynlərinə daşınılası olmayan yük düşmüşdü. Ananın milliyyəti olmur. Ana isə belə ağır, çətin anlarda balaları ilə birgə ola bilmir. Ağlaya-ağlaya qatarla uzaq bir diyara - Özbəkistana üz tutur. Xocalıda üç oğul itirən anaların, yerli-dibli kökü kəsilən ailələrin qohumlarının üzünə çıxma bilmərik - deyirdi qızları. Aradan illər ötdü. Telefonda bir qadın ağlayır, qızına yalvarırdı. Sən də anasan, mənə başa düşərsən. Onsuz da ömrümün son günlərini yaşayıram. Qoyun gəlim sizi axırıncı dəfə görüm. Amma qızları iki yol ayırıcında qalmışdılar. Ana, yoxsa Vətən - Vətən - yoxsa Ana!

İllər ötdü. Vəfa ağır yataq xəstəliyinə tutuldu. Yaşadıqları yer nəmişlik və rütubətli olduğundan Vəfa vərəm xəstəliyinə

yoluxdu. İmkansızlıq bir yana, inadkarlığı da qoymur ki, onu bu xəstəlikdən qurtulsun. Bütün gücünü toplayıb məscidə gedib Quransız ölən atasına, qardaşına Quran oxutdurur. Son dəfə namazını qılıb, 2 doğmasının şəkillərini sinəsinə basıb üzünü qibləyə çevirərək yatağına uzanır. Və bir neçə saatdan sonra dünyasını dəyişir. Vəfa dərzi idi. Neçə-neçə qıza gəlinlik paltarı tikmişdi. Özünə də bir gəlinlik paltarı tikmək arzusunda idi. Amma onun gəlinlik paltarı kəfəndən biçildi. Bir ana isə uzaq diyarda yuxusunu qarışdırmışdı. Balası onu görmək istəyirdi. Sevincdən az qalırdı bayılsın. Səhər tezdən telefonla balalarına zəng etdi. Amma evdən qızlarının ağlaşma səsi gəlirdi. Molla Quran oxuyurdu. Telefonun dəstəyi ananın əlindən düşərək çilik-çilik oldu. Nə sağlığında, nə də uzun sürən xəstəlikdən yatdığı vaxtlarda ana balasını görmədi. Azərbaycanca bir qatar gəlirdi... O qatarda dərddən-ələmdən cavan yaşlarında qoca qarıya döən, saçları bəmbəyaz, yumaq kimi yumrulan bir ana gəlirdi. Göz yaşları da əvvəlki kimi yanaqlarından yuvarlanmırdı. Qurumuşdu göz yaşları, Xocalıda quruyan bulaqlar kimi. Gecə aparan qatar aradan illər ötəndən sonra elə gecə də qayıtmışdı. Balaları isə ananı qucaqlayıb ağlamırdılar. Sanki günahkar o idi. Ana içindən ovulub tökülən qurumuş bir ağaca bənzəyirdi. Dili topuq çala-çala "Allah, mənim millətimi yer üzündən sil, balalarımı əlimdən aldılar" - dedi. Sonra dolabcanın üstündəki çərçivəyə salınmış mərhum Vəfa balasının şəklini bağrına basdı. Öpdü, öpdü. "Sən məndən vəfali çıxdın. Atanın, qardaşının yanına getdin. Mən hələ yaşayıram". Nə bayıra, nə bacaya çıxdı. 4 divar arasında hər gün balalarına, ərinə ağ deyib ağladı. Bir gecə isə balalarının şəklini sinəsinə basıb əbədi yuxuya getdi. O gün molla cənəzin önündə daha gür səsle Quran oxuyurdu. Dinindən dönüb

İslam dinimizi qəbul edənlər şəriətimizə görə müsəlmandırlar. Onlar da müsəlman qayda-qanunları ilə dəfn edilməlidirlər. O, dünyaya xristian kimi gəlmişdi, amma dünyadan müsəlman tərk köçdü. Sən demə, bu ailənin faciəsi hələ bitməmişdi. Ortancıl bacı gərginliyi çox olan elektrik cərəyanını mənbəyə taxanda ayağı yaş olduğundan onu cərəyan vurur və dünyasını dəyişir. Onun da 2 balası anasız qaldı. Xocalı faciəsində əzizlərini, doğmalarını itirən Sevdə bacı burada, yəni Pırçağı qəsəbəsinin 1 nömrəli evtikmə pansionatında 2 bacısını və anasını itirir. Görəsən, qəbləri çilik-çilik olan, dərddi-ələmli bu qızların könlünü kim oxşaya bilər? Bu subay bacıların ailə qurmaq haqqı yox idimi? Sevdə bacının xoşbəxt olmağa haqqı yox idimi? Mühəribə başlayanda ermənilər təkcə azəri türkü, Anadolu türkü, Axısqa türklərinin qanına susamadılar. Eləcə də qarışıq ailələri məhv etdilər. Xocalıdan sonra yaşadığım boz qumluqlu, ancaq yovşan bitirən bu yastı-yapalaq evlərdə onlarla qonşu olmuşdum. Onların nəmli gözlərini, sarı bənizlərini heç unuda bilmirəm. Xocalıda faciə yaşayan ailələr çoxdur. Onlardan biri də Seydi dayının ailəsidir.

TAMAM XALANIN TƏQAÜDÜ

Köçəri dayı: "Xocalıda da yiyəsiz olmuşuq, burada da..."

Qapını döyəndə içəridən batıq bir kişi səsi gəldi: "Ay qadan alım, otağı su basıb. Qoy təmizləyim sonra gəlersən". Ensiz dəhlizdə bir xeyli gözlədim. Nəhayət kişi qapını açıb məni içəri dəvət elədi. Çarpayıda böyür-başına döşəkçə yastıqlar düzülmüş bir qarı da gözünü pəncərəyə zilləmişdi. Hal-əhval tutuqdan sonra kişi dərddi-dərddi danışmağa başladı: "Ay bala,

hamamdakı su turbalarından tez-tez su axıb otağı basır. Düz 14 ildir ki, bu turbaları dəyişdirən olmayıb. Allahın bir ucuz ölümü də yoxdur ki, canımız qurtarsın. Televizorda elə danışır ki, elə bil qaçqınlar bəy kimi yaşayır. Amma bura gələndən hələ bir dəfə də olsun nə kanalizasiyalar, nə də su turbaları dəyişilməyib. Yiyəsiz adamlarıq. Elə Xocalıda da yiyəmiz olmadı, burada da". Sonra üzünü qarısına tutub: "Tamam xalan da qəhrəman anadır, 9 uşaq dünyaya gətirib, amma ən aşağı təqaüd alır. Heç o aldığı təqaüd dava-dərmanına çatmır" dedi.

Tamam xala kəndimizdə yeganə üç əkiz qızı dünyaya gətirən ana idi. O vaxtı bu ailəyə bir ənək də bağışlamışdılar ki, uşaqlar süddən korluq çəkməsinlər. Tibb bacıları Hürü xala ilə Ayulduz xala tez-tez bu körpələri yoxlayardılar. Həmin körpələr böyüdü. İndi anadırlar. Ataları Köçəri dayının yeganə oğlu Tahirdən sonra beş qız dünyaya gəlmişdi. Yeni doğulan bu körpələrin üçü yenə də qız övladı olmuşdu. Yəni qardaşa qardaş olmamışdı. Köçəri dayı əllərini göyə qaldıraraq: "Xudaya, verdiyin paya min şükür" - demişdi. Qızlara isə Rəhilə, Rübabə, o birisinə də lap qız həsrətində olan atalar tək Arzu adını qoymuşdu. Onların məktəbə getdiyi gün ayaqlarının altında bir qoyun kəsib qonum-qonşuya paylamışdı. Qızlarının hərəsi mənim üçün bir oğuldur" demişdi. Hətta qollarını çırmalayaraq qızlarına bir güllü don da tikmişdi. Əhd eləmişdi ki, qızları məktəbə gedəndə öz əlləri ilə onlara paltar tıksın. Arzusu gözündə qalmamışdı Köçəri dayının. Üçü də bir sinifdə oxudu. Məktəbi bitirəndə də Köçəri dayının sevincindən gözləri yaşarmışdı. Köçəri dayı da, Tamam xala da sovxozun üzüm bağında işləyər, balalarını dolandırardı. Amma bir çətin qız külfətini saxlamaq da asan deyildi. Köçəri dayı qızlarını yalnız orta məktəbdə oxuda bildi. Tamam xa-

lanın heç bir cəna də olsun bahalı paltarı olmadı. Geyindiyi ayaqqabı da yalnız qara qaloş olardı. Qaloşun təzəsini toya-düyünə, köhnəsini də zığa-palçığa bata-bata üzüm bağlarında işləməyə geyinərdi.

Allah Köçəri dayının ruzusunu verərdi. Əkdirdi bitkilərdən bol məhsul götürərdi. "Allah bu ruzunu mənə yox, qızlarıma verir" deyərdi. Balalarını çox istəyərdi. Lap uşaq tək onların saçlarını oxşayar, sıgal çəkərdi. Hamısını da gəlin köçürəndə göz yaşları selə-suya dönərdi: "Allah, illər nə tez ötdü. Elə bilirəm ki, bu gəlinlik libasına bürünən qızlarım lap uşaqdırılar". Yeganə oğlunu evləndirəndə sevincdən ürəyi köksünə sığmadı. İndi o ağlamırdı, balasının boyuna baxıb sevinirdi. Bəyin tərifində də bəzənən xonçaya cibindən şax bir əlli rubl çıxarıb xanəndəyə nəmər göndərdi. Yeniyetməlik dövrü müharibə illərinə düşmüşdü Köçəri dayının. Anası Şamma xala balalarını yarıac-yarıtox dolandırardı. Arpa çörəyi tapanda çox sevinirdilər. Hətta jımx yedikləri günlər də çox olub. Yaz-yay olanda sevinirdilər. Yazda pəncər qaynadıb yeyər, yayda da bağ-bostandakı tərəvəzlər dadlarına çatarmış, ən çətin günlər qışda olarmış. Soyuq, aclıq, xəstəlik insanların əhədini kəsərmiş. O illərdə aclıqdan, xəstəlikdən nə qədər ölənlər oldu. O vaxtı kəndimizdə (Yəni, Xocalının Qala dərəsi kəndində) 15-ə yaxın erməni evi var idi. Yaxşı yadımdadır, kəndimizin uşaqları ilə birgə Kətik meşəsindən bu qocalara - Astxey, Mariya, Ambarsum, Şuraya o qədər odun gətirmişik ki...

- Köçəri dayı o vaxtı Xocalıya kimlər rəhbərlik edirdi?

- Ermənilər cəmi 15 ev olmağına baxmayaraq onlar rəhbərlik edəblər. Sovet sədri vəzifəsində əvvəlcə Baxşı Sarkisyan, sonra isə Usub adlı bir erməni çalışırdı. 1967-ci ildə ermənilər kənddən köçüb getdilər.

- Nəyə görə köçüb getdilər?
- Onlar öz ana dillərində məktəbləri olmadıqlarına görə getdilər.

- Bəs əvvəllər necə?

- Ermənilər də bizim məktəbdə Azərbaycan dilində oxuyurdular, hətta erməni Raçik müəllim də Azərbaycan dilində dərs deyirdi. Ermənilər Xankəndində üç azərbaycanlı - Ərşadgili yandıranda biz o ailələrə toxunmadıq. Hətta onların doğmalarının dəfn olunduqları qəbirstanlığı da dağılmağa qoymadıq. Xatırladım ki, düz Xocalının işğalına qədər həmin qəbirstanlıq dağıdılmadı. Məftildən hasara alınmış qəbirstanlıq da qorundu. Amma ermənilər Xocalı işğal olunan tək qəbirstanlığımızı buldozərlə darmadağın etdilər.

Köçəri dayının yeganə oğlu polis işçisi idi. Xocalının ən ağır günlərində onun müdafiəsində dayanır, keşiyini çəkirdi. O gecə də öz vəzifə borcunu yerinə yetirdi. Neçə-neçə qadını-uşağı ölümün pəncəsindən qurtardı. Köçəri dayı oğlunun 2 gündən sonra sağ-salamat qayıdıb gəldiyini eşidəndə əllərini göyə qaldırıb Allaha min dəfə dua etdi: "Şükür sənə, Ulu Tanrı, balamızı biz qocalara bağışladın".

Aradan illər ötdü. Tahir keçirdiyi sarsıntılardan sonra beyninə qan sızaraq dünyasını dəyişdi. Köçəri dayı o ağır anlarında da yenə ümidini Tanrıdan üzmədi: "Alan da Ulu Tanrıdır, verən də. Şükür ki, balamın 4 balası qaldı. Qəbrini ziyarət edə bilirəm heç olmasa. Bəs meşələrdə, dağlarda, düzlərdə, elə Xocalının içində nə qədər oğullarımız torpağa tapşırılmış qaldı. Yaman işgəncələrlə öldürdülər" - deyərək ah çəkdi - "Ay bala kaş biz qocalar öləydik. O mənim çiyində yox, mən onun çiyində qəbr evinə gedərdim. Ürəyimizdə oğul yarası, yurd yarası qalıb. Neçə illərdi belə sürünə-sürünə yaşamaqdansa ölmək yaxşıdır..."

Köçəri dayı ağır-ağır ayağa qalxdı. Balalarının-Tahirə-Tahirənin şəklini götürüb arasına da pul qoydu... Gedim yaxınlıqdakı məsciddə onlara bir yasin oxudum".

Köçəri dayı vaxtsız dünyasını dəyişən qızı Tahirədən danışanda gözləri doldu. "Balam 16 yaşına təzəcə qədəm qoymuşdu. O payız mənim ömrümün ən ağır bir fəslidir. Üzüm yığımı vaxtı idi. O da məktəbdən üzüm yığmağa gedirdi. Xocalının içindəki magistral yoldan keçəndə tələbələr Xankəndindən üzüm yığmağa aparən bir erməni sürücüsü onu avtobusla vurub-öldürmüşdü. Həmin erməni mənim qapıma gələndə onu bağışladım. Dedim ki, bu da Allahın qəzasıdır. Bizim onlara bir pisliyimiz keçməmişdi. Amma sən demə, bizim insan adlandırdığımız bu məxluqlar vəhşi imişlər. İnsan insanı elə parçalayıb, didib-dağıtmaz. Onlar lap vəhşi heyvanlar kimi hərəkət etdilər. Tamam xala da dedi ki, durum lap sürünə-sürünə olsa da bir qazan asım, axı bu gün cümə axşamıdır. Qoy dünyadan köçənlərin ruhları şad olsun. Amma bu gün sərgərdan ruqlar şad deyillər. Çünki Xocalı hələ də düşmən tapdağı altındadır.

"OĞLUMU GÖRMƏMİŞ ÖLMƏRƏM!"

Mehmanın qaytarılması Ermənistanın prezidenti Robert Köçəryanın süqutu deməkdir.

Kəndimizdə ali təhsilli gəncləri də barmaqla saymaq olardı. Onlardan biri də dəyirmançı Cümşüd babanın oğlu Qüdrət müəllim idi. Qüdrət müəllim ali məktəbə qəbul olanda Cümşüd baba sevincdən gözləri dolmuşdu. Allah dəyirmançı oğlu da "Böyük məktəb"də oxuyarmış. Qüdrət müəllim ilk pedaqoji fəaliyyətinə Kərkicahan qəsəbəsindəki təhsil oca-

ğından başlamışdı. Orada Şükufə adlı bir qızla evlənmiş, beş övladları dünyaya gəlmişdi. Qüdrət müəllim uzun illər mənim də oxuduğum Xocalı kənd orta məktəbində direktor işlədi. O, ixtisasca coğrafiya müəllimi idi. Məktəb illərini xatırlayanda Qüdrət müəllimin nəm-nazik bir çubuqla xəritə üzərində ölkələri, okeanları, çayları, gölləri göstərərək aramla dərs danışmağı gözlerim önünə gəlir. Qüdrət müəllim direktor olduğu dövrlərdə məktəbimiz fənlər üzrə olimpiadalarda, idman-da, "Qartal", "Şahinlər" kimi hərbi oyunlarda kubok, fəxri fərmanlar aldığımız çox olmuşdur. Xocalıda qızlardan, oğlanlardan ibarət voleybol, həndbol komandalarımız birinci, ikinci yerlərə çıxardılar. Bu isə Əsgəran rayon orta məktəb komandalarının qışqançlığına gətirib çıxarırdı. Onlar Xocalı məktəbini özlərinə ən güclü rəqib sayırdılar.

Qüdrət müəllim qızlarını gəlin köçürmüş, oğlanlarını da evləndirmişdi. Nəvələri də vardı. Şux görkəmli Qüdrət müəllim yaşından xeyli cavan və gümrah görünürdü.

Hadisələr başlayanda Qüdrət müəllimin oğlanları Xocalının müdafiəsində dayananlardan oldular. Gündüzlər işləyir, axşamlar isə posta dayanardılar. Ortancıl oğlu Mehman həm cəsarətli, həm də qorxmaz idi. O, Xocalıdan əsir götürülən bir nəfərin alınması üçün bir erməni yaraqlısını tutub həmin əsir-lə dəyişirdi.

O gecə Qüdrət müəllim Əsgəranın yaxınlığında partlayan qaz borusunun yanında donan əl-ayağını isitmək istəyəndə bir neçə həmyerlimizlə əsir götürülüb Əsgəran rayonundakı Daxili İşlər İdarəsinə aparılır. Mənim əmim oğlu Mobil də onların yanında olur. Bir gecə qonşu kamerada ortancıl oğlu Mehmana o qədər işgəncə verirlər ki, o, səhərə kimi qışqırır. Qüdrət müəllim oğlunun bir daha səsinə eşitməyəndə onun artıq öldüyünü zənn edir. Qüdrət müəllim danışdı ki, o gecə

ürəyim az qalırdı yerindən qopsun. Bir dəfə infakt keçirdən Qüdrət müəllim o gecə ikinci dəfə infakt keçirir. Qüdrət müəllimin süfrəsində rəhbər vəzifələrdə işləyən ermənilər çox çörək kəsmişlər. Həmişə də ilk bədələri dostluğumuz şərəfinə qaldırıraq deyirmişlər. O gecə lap yaxından tanıdığım onun evinə gəlib-gedən Balasanyan soyadlı bir həkim həmin kəməraya gəlir. Qüdrət müəllim isə meşədə kürəyindən güllə yarası almış, əsirlikdə isə tufəngin qundağı ilə vurub sağ gözünü tökmüşlər.

Qüdrət müəllim elə zənn edir ki, belə ağır vəziyyətdə Balasanyan öz həkimlik borcunu yerinə yetirəcək. Axı o da həkim kimi Hippokrat andı içmişdir. Balasanyan isə heç Qüdrət müəllimə gözünün ucu ilə də baxmırdı. Qüdrət müəllim ona xatırlatdı ki, bir vaxtlar bizimlə duz-çörək kəsəndə dostluqdan danışardım. O, isə laqeydcəsinə "ara Kudrat, onu unut get-sin" - deyir. Qüdrət müəllim o gecəni ağrılar içində qıvrıla-qıvrıla diri gözlü açdı. Hər gün erməni yaraqlıları kameralara girir, əsirləri ölümcül hala düşənə qədər döyür, təhqir edib alçaldırdılar. Qüdrət müəllim əsirlikdən qurtuldu, amma çox az yaşayıb dünyasını dəyişdi. Əsirlikdən qayıdanlar söyləyirdilər ki, vəhşilər Mehmanın ağzındakı dilini kəsirlər, bütün dişlərini kəlbətinlə çəkib çıxardılar, qollarını qırdılar.

Qüdrət müəllim dünyasını dəyişəndə son sözü Mehman olmuşdur. "Can bala, qəbir evində də rahat yata bilmərəm. Sənin səsin orada da qulağımı dəlib keçəcək."

Sən demə erməni cəlladları Mehmanı öldürməmişlər. Bu yaxınlarda "Space" müstəqil telekanalında Mehmandan hazırlanan veriliş bizi də çox sarsıtdı. Mehmanın bir vaxtlar dostluğu, beynəlmil sözləri deyən dilini doğrudan da kəsiblər. Onu uzun müddət zəncirləyib, it kimi qapıda saxlayıblar.

Onun qəddi-qaməti əyilmiş, lap qoca kişiye oxşayan görkəmi adamın qəlbinə göynətdi. Mehmanın cəmi 46 yaşı var. Bir gün onu sərhəddə qədər azad etməyə gətirib, dəyişmədən geri qaytarırlar. "Mehmanı azad etsək, bu, Ermənistanın prezidenti Robert Köçəryanın süqutu deməkdir" - deyiblər.

Mehman dəhşətli bir əsirlik həyatı yaşayır. Bu verilişdən sonra hamımızın sinəmizə bir daha dağ çəkildi. Mehman kimi əsirlikdə qalan Xocalının oğul və qızlarının azad olunması səlahiyyətli orqanların ən öndə vəzifəsidir. Təəssüf ki, bu günə qədər Xocalı əsirlərinin hamısı azad olunmadı. O vaxt əsir götürülən azyaşlı qızlarımız artıq gəncdir. Onlar yağdan övlad doğur. Bu qızlarımızın yağdan doğduqları övladları isə gələcəkdə üstümüzdə od-alov yağdıracaqlar. Onlardan kamikadzelər, terror qruplarının üzvləri, daha nələr hazırlanmışdır. Xocalı qaysaq bağlamayan bir yaradır. Hazırda Mehmanın ağır xəstə yatan anasının vəziyyəti daha da pisləşib. Bir ana oğlunun əsirlikdən azad olunmasını intizarla gözləyir. "Oğlumu görməmiş ölə bilmərəm" - deyir.

UNUTMAĞA HAQQIMIZ YOX

(İllüstrasiyalı səhifə)

...1988-ci ilin fevralın 28-də (ermənilər törətdiyi) Sumqayıt hadisəsi baş verəndə Xankəndində yaşayan ermənilər onlara abidə ucaltmış, erməni qadınları qara libasda həmin abidənin önünə gül qoyaraq, hər birisi and içərək bu qanı yerdə qoymayacağına söz verməsinin şahidi olmuşdu Xankəndində yaşayan azərbaycanlılar. Mən də həmin gün Xankəndinə getmişdim. Bu izdihamı görəndə bütün vücudum titrəmişdi.

Xankəndindən Xocalıya kimi olan 14 km yolu gələnə nədə böyük həyəcan keçirmişdim.

Xocalıda isə zəhmətkeş kənd qadınları bağ-bostanlarında kartof əkirdilər... Xocalı qırğını zamanı şəhid olaraq ixtiyar yaşlı Yaxşı xala ocağın qırağındakı qara maşa ilə milliyyətə erməni olan gəlini Valyanın başını yarıb, qanını axıdırdı. Bu sadə erməni qadını da zar-zar ağlayaraq "Qarabağın ya erməninin, ya da azərbaycanlının olmasının nə fərqi var? Erməninin olsa kartof əkib, becərə bilməyəcəyik" - deyirdi. Amma o, böyük faciələrdən xəbərsiz idi. Bilmirdi ki, qızı Nuridənin əri Təvəkkülü öldürəcəklər, qızının 12 yaşlı oğlu Səxavəti gül-lələyəcəklər, o da oğlunun meyidini belinə bağlayıb Ağdam məscidinə gətirəcək və ermənilərə lənətlər yağdıracaqdı. Yaxşı xala da elə Xocalıda öləcək. Cəsədini də dəfn edə bilməyəcəklər.

...Bu isə gənc ikən həyat yoldaşı, milis işçisi Yasiti itirmiş Elmira bacıdır. Yeganə oğlunun ölümündən sonra qoca qaynatası, qaynanasına həm oğul, həm də qız olan Elmira bacı bu qocaları belinə alıb, vertolyota mindirərək Ağdama yola salıb, özü kənddə qalacaq: "Qoy, oğulsuz olduqlarını daad etməsinlər". Amma bilmirdi ki, dolanışıq ucbatından Rusiyaya üz tutan Rövşəni oada eaməniləə öldürəcəkdir. Onun 4 balasına həm nənə, həm də ana olacaq. Gəlini Qətibənin isə Xocalıdakı həyətləinə atılan "Alazan"ların gurultusundan qoxub gözləi tutulacaq.

BUNLAR MƏĞRUR, MƏTİN XOCALI QADINLARIDIR

Hadisələə gəginləşia. 1991-ci il noyabın 16-da əminin ikinci oğlu Polyaniçkonun süaücüsü işləyən Həbil Əsgəanın içindəcə Qaaa adlı eaməni təəfəndən vəhşicəsinə güllələnir. Elə o gündən də Əsgəan qalasından Xocalıya gedən yol betonla həəülə. Aatıq 4 ay idi ki, xocalılıaa Ağdama, Şuşaya veatolyotla gedə bilmiadilə. Sabiq Ədliyyə nazia Əlisahib Oaucov veatolyotla Xocalıya çəək gətiamışdi. Onda Allah-veadi bəyin yeganə övladı, Xocalı qiağında şəhid olan Adilə xalanın qızı Nazilə cəsaaətlə sabiq naziaə - "bizə çəək yox, silah lazımdia ki, həə təəfdən eaməni yaşayış məntəqələi ilə əhatə olunan Xocalının kişiləi döyüşə bilsin"- dedi.

1991-ci il dekabrın 17-də Boz dağdan Xocalını "Alazan" raketləri ilə atəşə tutanlaa tələyə salmaq istəyən əhmətlik Yamən Həsənovun başçılıq etdiyi, 21 nəfəlik "Boz dağ" əməliyyatını uğuala həyata keçiamış Şakia şəhid olmuş, Fiaudin və Məhəmməd Tusi isə ağıra yaaalanmışdi. Çəşbaş düşən eaməni və aus oadusunun əsgələəi bia-biailə döyüşəndə həmin əməliyyatı həyata keçiaənləə şəhid və yaaalıları da götəüə aadan çıxa bilmişdi. Bu cəsua oğullaa Xocalının, Azəabayanın məğua qadınlaa təəbiyə etmişdi.

Bakıdan gələn milis işçisi Məhəmməd Tusiə həmin gecə Yamən Həsənovun anası əhmətlik Rüzəndə xala analıq etmiş, onu veatolyotla 4 gündən sonaa Bakıya yola salmışdila.

...O gün biz infoamasiya blokadasına düşdük. Ağdama dünyanın həə yeindən jurnalistlər axışb gəlmişdi. Ağdamda xaos, hakimiyyətsizlik baş alıb getdiyindən iki gün ölkə jurnalistləi Kətik meşəsinə keçə bilmədilə. Eamənilə isə cəld təəpənib bizim şəhidlərin fotolarını "Böyük Eamənistən" uğanda həlak olan qəhaəmanlaan şəkilləri kimi poçt maakalaında əks etdirərək dünya meaidianlaından keçiaia, "Aatsax qəhaəmanlaa" kimi təqdim ediadilə. Azəabayanın Az.TV1- telekanalı isə Xocalıda yalnız iki nəfəin öldüyünü bildiaia. Bu isə eaməni yalanını daha yüyəək etmişdi. Dünya əsl həqiqətə, Xocalı faciəsinə yox, eaməni yalanına inanmışdi. İki gündən sonaa ölkə jurnalistləi Azəabayanın Milli Qəhaəmanı, məhum Çingiz Mustafayev, opeatoa Seyidağa Mövsümlü və digəaləainin çəkdikləi videolətləə Azəabayan xalqını şübə ilə həqiqətdən ayıadı. Xalq inandı ki, eaməniləə Xocalıda böyük bia qiağın təəadilə. Fevalın 28-də bia qaup xaaici jurnalist Xankəndinə yola düşdü. Bu qaupda nə azəabayanlı, nə də tüək jurnalist vaa idi. Əvvəlləə Xocalıya gələn "Vaşinqton post" qəzetinin müxbia "Tüəkləain təhlükəsizliyinə heç kim təminat veamia" - deyirdi. Biz bu işi özümüz köüllü təşkil etmişik. Onlaə öz hesablaına Xankəndinə yola düşdülə. Xatıladım ki, onlaain çoxusu hətta özünü siğəatalatmışdi. Onlaain aasında "Qolos Ameaika" teleadidosunun müxbia, ameikalı Tomas Tolts Xocalı faciəsinə dünyaya çatdıadı. Və heç kimdən də heç nə ummadı. "Bu, mənim jurnalist boacumdua" - dedi. Biz isə dağılmış, viaan edilmiş Xocalının üstündə nələə etmədik. Özümüzü qəhaəman hesab etdik. O jurnalistləain də hamısı əsl həqiqəti olduğı kimi çatdıadı. Çünki onlaain aasında

da dünyanın həə yəainə səpələnen eaməni juanalistləi az deyildi. Özləaini aməaikan, faansız, ingilis kimi təqdim etsələə də eaməni idiləə.

O vaxtkı xaaici mətbuatın yazdıqlarını yada salaq. "Tayms" qəzeti: "Eaməni əsgəaləi yüzlələ qaçqın ailəsinı qıaıblaa. Onlaadan çoxu qadın və uşaqllaadı. Eaməni əsgəaləi 450-dən aatıq azərbaycanlını güllələyibləə, onlaain çoxu uşaq və qadınllaadı. Xocalıdan qaçıb canını quataaən Raisə Aslanovanın uşaqlıqdan əlil olan, qoltuq ağaclaa ilə gəzən qızı Gülsabah elə evin içindəcə qətlə yetiailib, həyat yoldaşı Qəyyum Aslanov isə əsia düşmüş, əsialikdən azad olunsə da ağia xəstədiə. Tez-tez üək tutmalaaindan əziyyət çəkia.

"Tayms" qəzeti: "Qıağın aşkaa oldu". Anatoli Levin: "Dağlıq Qaaabağın yamaclaainda, dəəaləaində qadın və uşaq olan 60-dan çox meyid aşkaa olunub. Bu, eaməni qoşunlaaı təəfindən azərbaycanlı qaçqınlaain qıailması haqda məlumatı təsdiqləyib".

"Tayms" qəzeti: "Onlaadan çoxu tanınmaz hala düşüb. Balaca bia qızciğazın isə yalnız başı qalıb".

"İzvestiya" qəzeti: "Videokameaa qulaqlaaı kəsilmüş uşaqllaə göstəib. Yaşlı qadınlaaindan biainin üzünün yaaisı kəsilib. Kişiləain baş dəaisi soyulub".

"Sandi Tayms" qəzeti: "Tomas Tolts eaməni əsgəaləainin təətdikləi qıağınlaa baaədə məlumat veaən ilk aepoatyoadua. "Xocalı sadə Azərbaycan şəhəai, dinc dövədə əkinçiliklə məşğul olan minlələ insanın evi olub. Ötən həftə bu şəhəə yea üzündən silinib".

"Faynenshil tayms" qəzeti: "Eaməniləə Ağdama gedən qaçqın kolonunu güllələyib. Azərbaycanlılaa 1200 meyid sayıblaa. Livandan olan aepoatyoa təsdiq edib ki, vaalı daşnak icması Qaaabağa silah və adam göndəiaa.

"İzvestiya" qəzeti: Mayoa Leonid Kaavest: "Mən özüm yamacda yüzə qədəə meyit göadüm. Oğlan uşaqllaaindan biainin başı yox idi. Həə yeadə xüsusi qaddaalıqla öldüəülmüş qoca, qadın və uşaq meyidləi göadüm..."

ƏSGƏRAN QALASI

Xocalı rayonu ərazisində, Əsgəran qəsəbəsi yaxınlığında, Qarqar çayının sağ və sol sahillərində VIII əsrə aid qala. Qarabağ xanı Pənahəli xan (digər məlumata görə isə Mehralı xan tikdirib) tərəfindən tikilib. Qala iki istehkamdan ibarətdir və çay daşından inşa edilib. Sağ sahiləki qala bürcü ikiqat daş divarlardan ibarətdir: sol sahiləki qala dördkunc bürclüdür. Divarlarının qalınlığı 2-3 metrdir. Əsgəran qalası yaxınlığında olan bu qala Rusiya-İran müharibəsi zamanı (1804-13) Rus qoşunlarının düşərgəsi olmuşdur. 1810-cu ildə Rusiya ilə İran arasında sülh danışıqları Əsgəran qalasında aparılmışdır. Qalanın adı Əsgəran yer adı ilə bağlıdır. Bu toponim Azərbaycan dilindəki əski sözündən və Aran toponimindən ibarətdir.

Əski - "köhnə, qədim" deməkdir. M.Kalankatlinin "Alban tarixi" əsərində bu toponim Metsaran formasındadır. Mets - "böyük" deməkdir. Qalanın xarabalıqlarının qalıqları indi də durur.

XOCALI-GƏDƏBƏY MƏDƏNİYYƏTİ

Azərbaycanda, Kiçik Qafqaz dağ və dağətəyi rayonlarında, Kür-Araz çayları arasında son Tunc və ilk Dəmir dövrlərinə (e.ə. XIII-VII əsrlər) aid arxeoloji mədəniyyət. Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti Xocalı şəhəri (qəsəbəsi) yaxınlığında və Gədəbəy rayonunda ilk dəfə tədqiq olunmuş abidələrin adı ilə adlandırılmışdır. Xocalı-Gədəbəy mədəniyyət abidələri yaşayış yerləri, emalatxanalar, qəbirlər, ibadətqahlardan ibarətdir. Mədəniyyətin yayıldığı ərazidə mis əritmə küreləri, mis və tunc məmulatları hazırlayan emalatxanaların qalıqları, çaxmaqdaşından alət və silahların istehsal tullantıları aşkar edilmişdir. Buradan Neolit dövründə yaşayan insanlara məxsus əmək alətləri də tapılmışdır. Əldə olunmuş maddi mədəniyyət nümunələri Neolit-Tunc dövrlərinə aiddir.

Torpaq, daş qutu qəbirlər və kurqanlarda ölümlər bükülü, uzadılmış, oturdulmuş vəziyyətdə dəfn olunmuşdur. Qəbirlərin keramikası demək olar ki, eynidir. Qəbirlərdən tunc qılınç, təbərzin, toppuz, ox, yaba, xəncər, nizə ucluğu, bardaq, qazan, cilov, bilərzik, üzük, sümükdən hazırlanmış bəzək əşyaları, gildən və daşdan müxtəlif məmulatlar aşkar edilib.

Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin son dövründə dəmir alətlər, bıçaq, xəncər, silahlar kimi yaşayış yerləri də meydana gəlmişdir.

Əhali əkinçilik, maldarlıq, bağçılıq, ovçuluq, üzümçülük, sənətkarlıq və s. ilə məşğul olurmuş. Təsviri sənət materialları əhalinin dini və estetik görüşlərini əks etdirir. Yerli əhali qonşu tayfalarla əlaqə saxlamışdır. Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti yerli əhalinin Zaqafqaziyanın müasir xalqlarının uzaq əcdadları olması ehtimalını əsaslandırır.

Xocalı-Gədəbəy mədəniyyət abidələrinin əksəriyyəti Sankt-Peterburq Antropologiya və Etnoqrafiya muzeyinə, Moskva Tarix muzeyinə və başqa muzeylərə daşınıb...

XOCALI RAYONU

Azərbaycanda, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində inzibati rayon. 1930-cu ildə təşkil edilib. Ərazisi 926 kvadrat kilometr, əhalisi 21 min nəfər idi. Rayonun əvvəlki adı Xankəndi (Stepanakert), 1978-ci ildən 1991-ci ilə qədər isə Əsgəran olub. Rayonda 53 kənd, 2 qəsəbə vardı. Rayon mərkəzi Xocalı şəhəri idi. Əhalinin orta sıxlığı bir kvadrat kilometrə 21 nəfər təşkil edirdi. Əhalisinin təxminən 86%-i kənddə yaşayırdı. Rayonun iri yaşayış məntəqələri Xocalı şəhəri, Əsgəran qəsəbəsi, Noraguh, Ballica, Xramurt, Daşbulaq, Çanaqqı. Xanaband kəndləri hesab olunurdu. Təsərrüfatında heyvandarlıq, üzümçülük və taxılçılıq əsas yer tuturdu. Rayonda şərab və pivə zavodları, məişət xidməti kombinatı, 5 xəstəxana, 28 feldşer-mama məntəqəsi, sanitariya-epidemioloji stansiya, musiqi məktəbi, 38 kitabxana, 15 mədəniyyət evi, 33 klub, 38 kino qurğusu və s. vardı. Çayları Kür və qismən də Araz hövzəsinə aiddir. Əsas çayı Qarqar hesab olunur.

Ərazisinin təxminən 40%-i meşədir. Meşələrində palıd, fıstıq, cökə, tut ağacları üstünlük təşkil edir. Heyvanlardan ayı, vaşaq, meşə pişiyi, tülkü, canavar, kirpi, çöl siçanı və s.-ni, quşlardan kəklik, qırqovul, turac və göyərçinin adlarını qeyd etmək olar. Xocalı rayonu Azərbaycanın qədim insan məskənlərindən biri hesab olunur. Rayonun səthi əsasən dağlıqdır. Rayon ərazisinin qərb sərhəddi boyunca Qarabağ silsiləsi uzanır. Silsilənin Qarabağ və Mil düzlərinə tərəf alçalan şərq yamacları dərin çay dərələri ilə əvəzlənərək epozion dağ

qolları əmələ gətirib. Rayon ərazisində Yura, Tabaşır, Antropogen çöküntüləri geniş yayılmışdır. İqlimi qışı əsasən quraq keçən mülayim istidir. Faydalı qazıntılardan gil, əhəng, gillə, qum, mərmər və s.-nin adlarını çəkmək olar. Torpağı qəhvəyi dağ-meşə, dağ-çəmən və çimli dağ-çəmən torpaqlarıdır. Alçaq dağlıq və dağətəyi ərazilərdə çəmənlər və kserofit kolluqları vardır.

Xocalıdakı qazıntılar nəticəsində aşkar edilən qədim kurqanlar, qəbirlər, turbələr, tökmə təpələr, abidələr bu yerlərin qədim insan məskəni olduğunu sübut edir. Ağdamdan Qırxqıza, Kətikdən Meydana qədər uzanan torpaq sahələri xocalıların ulu babalarının doğma yurd yerləri olmuşdur.

Xocalı şəhəri, Başkənd, Qaragav, Daşbulaq, Yaloba, Kərkicahan, Kosalar, Meşəli, Pirəməki, Həsənaşad, Cavadlar, Canhəsən və Cəmilli yaşayış məntəqələri Xocalı rayonunun tərkibinə verilmişdir...

Xocalı rayonunun adı Xocalı nəslinə mənsub olan ailələrin adı ilə bağlıdır. Xocalı qəsəbəsini də Xocalı nəslinə mənsub olan ailələr saldıqı üçün o, belə adlanmışdır.

Xocalı rayonunda Xocalı şəhəri (qəsəbəsi), Salyan rayonunda Xocalı kəndi, Xocalı rayonunda Xocalı çayı, Füzuli rayonunda Xocalı dağı da Xocalı nəslinin adı ilə adlandırılmışdır. Suriyada da Xocalı adlı kənd var. Salyan rayonunda da Xuçala oronimi qeydə alınmışdır.

XOCALI ÇAYI

Xocalı rayonu ərazisində, Qarabağ silsiləsi ətəklərində çay. Badara çayının qoludur. Bu hidronim Xocalı şəhərinin yaxınlığından axdığı üçün belə adlanmışdır. Əvvəllər bəzi mən-

bələrdə çayın adı Xacə Əlili kimi də qeyd olunmuşdur. Xocalı çayının indiki adını bu yozumla adlandıranlar da var.

XOCALI ŞƏHƏRİ

Xocalı rayonunda, Qarabağ silsiləsinin ətəyində, Qarqar, İlis (Hilis), Xocalı çaylarının qovuşduğu ərazidə, Ağbulaq, Noraguh, Badara, Daşbulaq, Ballica, Mehdikənd (Mehdi-bəyli), Naxçıvanlı (Naxçıvanik) kəndləri əhatəsində, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin mərkəzi Xankəndi şəhərindən 11 km şimal-şərqdə yerləşən şəhər. Əvvəllər Stepanakert, sonralar Əsgəran rayonunun tərkibində kənd olmuşdur. Xocalı şəhəri Xocalı inzibati rayonunun mərkəzidir.

1905-07-ci illərdə Xocalı ermənilər tərəfindən yandırılmışdır. Bundan sonra hörmətli Xocalı bəylərindən olan Səfiyar bəyin və başqalarının məsləhət və təklifi ilə dağılmış Xocalının xarabalığı yaxınlığında - Allahverdi bəyin tut bağının cənub hissəsində bu yeni Xocalı yaşayış məntəqəsi salınır... Xocalı 3 yaşayış məntəqəsini - Xocalı, Dərələyəz və Qaladərəsi-ni əhatə edən şəhərə çevrildi...

Xocalı qəsəbəsi (kəndi) özü 3 hissəyə bölünür: 1) Xocalı çayının sol sahilində, İlis çayının Xocalı çayına qovuşduğu sahənin əmələ gətirdiyi üçbucaqda yerləşən köhnə Xocalı (bu ərazi sonralar Qarqar çayına qədər genişlənərək Xocalı şəhərinə çevrilmişdir); 2) Xocalı çayının sağ sahilində Köhnə Xocalı kəndindən cənubda XX əsrin əvvəllərində müxtəlif ərazilərdən qovulub gələnlər tərəfindən salınan "Qaladərəsi" Xocalısı, 3) Xocalı və Qarqar çayları arasındakı köhnə poçt stansiyası ərazisində 1918-20-ci illərdə Ermənistandan qovulmuş qaçqınlar tərəfindən salınmış "Qaçqınlar" Xocalısı...

Əhalisi 1991-ci il üçün 7000 nəfərə yaxın idi. Onlar əsasən heyvandarlıq, üzümçülük, sənətkarlıq və ticarətlə məşğul olurdu. Şəhərdə 2 orta məktəb, mədəniyyət evi, 2 kitabxana, tibb məntəqəsi, poçt-rəbətə şöbəsi, məişət xidməti müəssisəsi, xəstəxana, müxtəlif idarə və təşkilatlar, XIV əsrə aid türbə və s. vardı. Şəhərin ətrafında son Tunc və ilk Dəmir dövrünə aid Nekropol, kurqan çölü və s. aşkar olunmuşdur. E.ə. XIII-VII əsrlərə aid Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin ilk abidələri də Xocalı şəhəri yaxınlığındadır. Şəhəri ermənilər vəhşicəsinə yandırmışlar. Xocalı şəhəri xocalı nəslinə mənsub ailələr tərəfindən salındığı üçün belə adlanmışdır. Bəzi tədqiqatçılar toponimi səhvən Xoca komponenti ilə bağlamağa çalışırlar: orta əsrlərdə iri ticarətlə məşğul olan tacirlərə, məşhur din adamlarına Xoca deyilirdi.

Salyan və Füzuli rayonlarında da Xocalı toponiminə rast gəlinir.

“XOCALI TOPONİMLƏRİ, ŞƏHİDLƏRİ, FACİƏSİ” KİTABINDAN

XOCALININ GÖRKƏMLİ ŞƏXSİYYƏTLƏRİ

Xocalıda Allahverdi bəy, Abdulla bəy, Qəhrəman bəy, Cəfər bəy, Sükür bəy, Məhəmməd ağa və başqa tanınmış hörmətli varlı mülk sahibləri yaşamışlar. Usubovlar (onlar əsrin əvvəllərində hunların tərkibində Qafqaza gəlmiş türk mənşəli kəngər tayfasından olan kəngərlilərlə bağlıdır. Kəngərlilər V əsrdən əsasən Naxçıvan ərazisində yaşamış, Səfəvilər döv-

ründə isə Ustaclı tayfasının tərkibində ölkənin siyasi həyatında fəal rol oynamışlar), Əbdüləzizovlar, Cəfərovlar, Xələfli tayfası, Nağıllılar, Anaxanımlar tayfası köklü xocalılardır.

İbrahim xanın vəziri, məşhur Qarabağ tarixçisi Mirzə Camal Məhəmməd xan bəy oğlu Cavanşir 1773-cü ildə Qarabağın Xocalı kəndində doğulub. Atası Məhəmməd xan bəyi İbrahim xan Şuşanın (Şuşa qalasının) komendantı (kələntəri) təyin etmişdir. O, Şuşada mollaxanada oxumuş, ərəb və fars dillərini burada öyrənmişdir. Mirzə Camal gənc yaşlarında İbrahim xanın dəftərxanasında Mirzə vəzifəsində işləmişdir.

O, atası minbaşı Səlif bəyin ölümündən sonra Cavanşir tayfasının başçısı, bir qədər sonra isə Şuşanın qalabəyisi (komendantı) olmuşdur. Oğlu Mirzə Camal Cavanşir, onun oğlu Rzaqulu bəy Vəzirov, Rzaqulunun oğlu Həsənqulu, Həsənqulunun oğlu Qulu, Qulunun oğlu Usub xocalılı Mirzə Məhəmməd xan bəyin nəslindəndirlər.

1795-ci ildə Ağə Məhəmməd şah Qacar Şuşa qalasını mühasirə etdiyi zaman Mirzə Camal və onun atası Məhəmməd xan bəy İran sərbazlarına qarşı göstərilən müqavimətdə fəallıq göstərmişlər. 1797-ci ildə İran qoşunlarının Şuşaya ikinci yürüşü zamanı Ağə Məhəmməd şahın öldürülməsindən sonra İbrahim xan Şuşaya qayıtdıqda xidmətlərini nəzərə alaraq Mirzə Camalı həlak olmuş Molla Pənah Vaqifin əvəzinə vəzir təyin etmişdir. Mirzə Camal fars, ərəb, türk, avar və ləzgi dillərini də gözəl bilirdi. Onun tarix, astronomiya və coğrafiya haqqında çox geniş məlumatı olub. Tibb elmini gözəl bildiyi üçün istefaya çıxandan sonra ömrünün sonuna kimi xəstələri pulsuz müalicə edib. Bu səbəbdən də onun xalq arasında böyük nüfuz və hörməti vardı.

1805-ci il Kürəkçay sazişinin (14 may, General Sisianovla

İbrahim xan arasında) bağlanma mərasimində Mirzə Camal da iştirak edib. Ümumiyyətlə, o, xanlığın daxili və xarici işlərində yaxından iştirak etmişdir. İbrahim xandan sonra, Mirzə Camal (Tarixi Qarabağ) Mehdiqulu xanın da yanında vəzir vəzifəsində işləmişdir. O, 1847-ci ildə Qarabağ xanlığından bəhs edən "Qarabağ tarixi" əsərini fars dilində yazmışdır. Əsərdə Pənah Əli xan və İbrahim Xəlil xanın xarici istilaya qarşı apardıqları müharibələr təsvir olunur. Bu əsərin dəyəri Mirzə Camalın o dövrdə Qarabağın görkəmli siyasi və hərbi xadimlərindən eşitdiklərini qələmə alması və bir çox hadisələrin iştirakçısı olması ilə səciyyələnilir.

Xocalının bu dəyərli ziyalı 1853-cü ildə 80 yaşında vəfat etmişdir.

Xocalının digər bir ziyalı, Mirzə Camalın oğlu Rzaqulu bəy Vəzirov da "Qarabağnamə" adı ilə salnamə yazaraq atasının yolunu davam etdirmişdir. O, atasının "Qarabağ tarixi" əsərindəki faktları inkişaf etdirərək, onu yeni, dəyərli fikir, mülahizə və faktlarla zənginləşdirmişdir.

Xocalı torpağı onlarla tanınmış alim, ziyalı, həkim, mühəndis və s. yetirmişdir.

XOCALI ŞƏHİDLƏRİNİN VƏ SOYQIRIM QURBANLARININ ÜMUMİ SİYAHISI

1. Abbasov Elxan Kamran oğlu - (1970 8 may, 1992)
2. Abbasov Eyvaz Kamran oğlu - (1983 2 oktyabr 1990)
3. Abbasov Vəliyeddin Umidvar oğlu (1963)
4. Abbasov Taleh Umidvar oğlu (1966)
5. Abbasov Elbrus Qaraş oğlu
6. Abbasov Savalan

7. Abbasova Elnarə Tofiq qızı (15 yaşında)
8. Abbasov Əntiş Heydər oğlu (42 yaş, qarın və döş qəfəindən, güllə yarasından vəfat etdi)
9. Abbasova Əntiqə Heydər qızı (1935)
10. Abbasova Suğra Əliş qızı (1917)
11. Abbasov Salah İsmayıl oğlu (1909)
12. Abbasova Həmayıl Cənab qızı (1940)
13. Abdullayev Mahir Tanrıverdi oğlu (1971 16 may 1992)
14. Abdullayev Məhiş Nəsim oğlu
15. Abdullayeva Mələhət Məhiş qızı
16. Abdullayeva Maya Salah qızı (1911)
17. Abdullayeva Lətafət Həsən qızı (17 yaşında 1975)
18. Abdullayev Yusif Qoca oğlu (1932)
19. Abdullayeva Sevinc Sərhəd qızı (1986)
20. Abdinova Samirə İmamverdi qızı
21. Abdinov Seymur İmamverdi oğlu
22. Abdinova Rəhidə Mikayıl qızı
23. Abışov Əli Əbdül oğlu (bədənin küt travması, skelet sümüklərin sınıqları) (1918)
24. Abışova Xəzəngül Əli qızı
25. Abışov Etibar Möhsüm oğlu (1965)
26. Abışov Mobil Möhsüm oğlu (1968)
27. Abışov Həbil Möhsüm oğlu (1966)
28. Abışova Məruzə Məhəmməd qızı (1930)
29. Abışova Lətifə Bəbirxan qızı
30. Abışova Mədinə Bədirxan qızı (1908)
31. Abışova Mənarə Rəhim qızı (1910)
32. Abışov Elşad Qiyas oğlu (1967)
33. Abışova Məhbubə Qurban qızı (1960)
34. Abışova Çinarə Nazim qızı (1982)
35. Abışov Çingiz Nazim oğlu (1985)

36. Abışov Fikrət Cəfər oğlu
37. Abışova Məryəm Məşədi qızı (1932)
38. Abışova Gülzar Gülləli qızı (1964)
39. Abışov Səadət Niyaz oğlu (1967)
40. Ağayev Allahverdi Səttar oğlu (1982)
41. Ağayev Rasim Mirsalam oğlu (1967 - 29 mart 1992)
42. Ağayev Zəhid Səttar oğlu (1963)
43. Ağayev Allahverdi Səttar oğlu
44. Ağayev Vidadi Səədiddin oğlu (1960)
45. Ağayarova Züleyxa Yunis qızı (1965)
46. Ağayarov Nəbi İsaq oğlu (1985)
47. Ağayarov Roman İsaq oğlu (1986) (soyuqdan donub)
48. Ağayarova Sevinc İsaq qızı (1985)
49. Ağayarova Güllü Surxay qızı (1934)
50. Ağayarov Sadiq Şirxan oğlu (1932)
51. Ağamirzəyev Hüseyn Ağamirzə oğlu
52. Ağamirzəyeva Nərgiz Bəhmən qızı
53. Alıyeva Gülcəhan Bəşir qızı
54. Allahverdiyev Ziyadxan Saleh oğlu (1957)
55. Allahverdiyev Mahir Novruz oğlu (1974)
56. Allahverdiyev Novruz Salah oğlu (1947)
57. Allahverdiyev Vidadi Mürsəl oğlu (1977)
58. Allahverdiyev Salah İmamqulu oğlu (1918)
59. Allahverdiyev Aslan (1961)
60. Allahverdiyeva Validə Astan qızı (1963)
61. Allahverdiyeva İradə Astan qızı (1965)
62. Allahverdiyeva Teybə Nəbi qızı (1933)
63. Allahverdiyeva Qəmzə Qaraş qızı (qarnına dəyən güllədən) (1940)
64. Allahverdiyeva Şəfiqə Zeynal qızı (1969)
65. Allahverdiyeva Bənövşə İsmayıl qızı

66. Allahverdiyeva Gülnarə Teymur qızı
67. Allahverdiyeva Gülarə Teymur qızı
68. Allahverdiyeva Nazlə Vəli qızı
69. Allahverdiyev Hidayət Bəhram oğlu (1936)
70. Allahverdiyev Bəhram Hidayət oğlu (1976)
71. Allahverdiyev Mumuş Bəhram oğlu (1923)
72. Allahverdiyeva Kifayət Hüseynalı qızı (1942)
73. Allahverdiyev İlham Baxşeyiş oğlu (1963)
74. Allahverdiyeva Yeganə Naib qızı
75. Allahyarova Fəridə Məhərrəm qızı
76. Allahyarova Kifayət Müseyib qızı
77. Allahyarov Etibar Baloglan oğlu (1968)
78. Allahverdiyeva Teyyubə Nəbi qızı (50 yaş, evdar qadın başın güllə yarasından)
79. Allahyarova Zəminə Müseyib qızı
80. Allahyarova Sədaqət Müseyib qızı
81. Alpənəyev Söhbət Alı oğlu
82. Alpənəyev Fikrət Cəfər oğlu
83. Alpənəyeva Zərifə Ağə qızı
84. Alxanova Sevinc Sahib qızı
85. Aslanov Qulu Bəhram oğlu (1927)
86. Aslanova Gülsabah Qəyyum qızı (1972)
87. Aslanov İqbal Qulu oğlu (1970) (gözləri çıxarılıb)
88. Aslanova Elnarə Tofiq qızı (1978)
89. Atakişiyev Fərhad Rəhman oğlu (1970)
90. Babayev Allahverdi Əli oğlu (1970)
91. Babayev Nəsimi Əli oğlu
92. Babayev Xəqani Əli oğlu
93. Babayeva Qəribə Muxtar qızı (1938-28 Dekabr 1991)
94. Babayeva Fənar Fərman qızı (1943)
95. Babayev Füzuli Əli oğlu

96. Babayev Bakir Bəbir oğlu (1965)
97. Babayeva Tofiqə
98. Babayev Qədir Əsgər oğlu (1935-28 dekabr 1991)
99. Babayev Bəbir Əsgər oğlu (1942-1992)
100. Bağirov Zeynal Məmməd oğlu
101. Bağirova Zəhra Sarı qızı (1920)
102. Bağirova Həlimə Aliş qızı
103. Bağirov Bəhmən Yaqub oğlu (1966)
104. Bağirov Elşən Həsən oğlu (1965)
105. Bağirova Nailə Həsən qızı (1956)
106. Badşiyev Rəis
107. Badşiyev Əli Rəis oğlu (1968)
108. Bayramov Cəllad Səməd oğlu (1948 14 may 1991)
109. Bayramov Rövşən Zahid oğlu (1969)
110. Bayramov Zahid Tapdıq oğlu (1965)
111. Baxşəliyev Elxan Savalan oğlu (1967)
112. Behbudov Vaqif Yusif oğlu (1963)
113. Behbudova Gülnaz Yusif qızı (1962)
114. Behbudova Sürəyya İbrahim qızı (1920 güllə yarasından)
115. Bəbirov Tofiq Nifti oğlu (1966)
116. Bədəlov Tofiq (tankla əzilib, qulaqları kəsilib gözləri çıxarılıb, yandırılıb)
117. Bəhmənov Müşfiq Vaqif oğlu (22 yaş, kəllənin güllə yarasından)
118. Behbudova Gülbahar Yusif qızı (1968)
119. Bəşirova Ruqiyyə İfrat qızı
120. Bəhmənov Akif Vaqif oğlu (1974)
121. Rəhmanova Dilarə Məhərrəm qızı (42 yaşında) (1950)
122. Bəşirova Ülvyyə İfrat qızı
123. Boranov Maqsud Alı oğlu (1928)

124. Bidzinov Mahmud
125. Bidzinov Zeynal Məmməd oğlu (1926)
126. Bilalov Nəmiş Məhəmməd oğlu (31 yaşında) (1961)
127. Binəliyev Əlişir Güllalı oğlu (1967)
128. Binəliyev Cabbar Güllalı oğlu (1969)
129. Butko Dmitri Nikolayeviç (1930)
130. Vəliyev Ağasəf Zakir oğlu (1988) (qarından və sağ buddan aldığı güllə yarasından)
131. Vəliyeva Güldənə Zakir qızı (1989)
132. Vəliyev Firdovsi Fazil oğlu (1966)
133. Vəliyev Zakir Yusif oğlu
134. Vəliyev Əvəz Əlabbas oğlu
135. Vəliyeva Zəhra Əlabbas qızı (məşədə öldürülmüşdür)
136. Vəliyev Kamil Şahmar oğlu
137. Vəliyeva Nazilə Kamil qızı (1966)
138. Vəliyev Əli İmran oğlu (1962)
139. Vəliyev Zahid Nəci b oğlu
140. Vəliyeva Əzizə Əliabbas qızı
141. Qarayev Asif Qarakişi oğlu (1953 28 yanvar 1992)
142. Qarayev Saleh Asif oğlu (1983-1993)
143. Qarayev Usubəli Süleyman oğlu (1961)
144. Qasimova Rəsmiyyə Ağə qızı
145. Qasimov Ağə Bayram oğlu
146. Qasimov Ənvər Bahadur oğlu (1925)
147. Qasimov Zöhrab Əvəz oğlu
148. Qasimova Huriyyə Əvəz qızı
149. Qasimova Səkinə Əli qızı
150. Qasimov Yaşar Qaytaran oğlu (1964)
151. Qasimov Qasim Əhməd oğlu
152. Qocayev Güman Əvəz oğlu (1941)
153. Qəhrəmanova Raya Qabil qızı

154. Qəhrəmanova Elnarə Təvəkkül qızı
155. Qəhrəmanova Gülnarə Təvəkkül qızı
156. Qənbərov Səfər Qarsalan oğlu (1961)
157. Qənbərova Mətanət Hacı qızı (1967)
158. Qənbərov Emin Səfər oğlu (1986)
159. Qənbərova Esmira Səfər qızı (1985)
160. Qənbərov Qarsalan Boran oğlu (1939)
161. Qənbərova Validə Gəray qızı (1941)
162. Qənbərov Nadir Qarsalan oğlu (1971)
163. Quliyev Zəkara Qəmiş oğlu (1932)
164. Quliyev Samir Taleh oğlu (1990) (iki yaşında, anasının qucağında güllələnib)
165. Quliyev Mikayıl Zahid oğlu (1977)
166. Qocayev Güman Əvəz oğlu (1941)
167. Quliyev Taleh Zəkara oğlu (1965) (ürəyindən güllə yarası)
168. Quliyev Ləliş Mürsəl oğlu
169. Quliyev Zakir Lətif oğlu (1965)
170. Quliyeva Zöhrə Lətif qızı (1968)
171. Quliyev Şükür Qaryağdı oğlu (1985)
172. Quliyeva Rəvanə Qaryağdı qızı (1979)
173. Quliyeva Nurənə Qaryağdı qızı (1981)
174. Quliyeva Sara Hüseyn qızı (1955)
175. Quliyeva Şura Şamil qızı (1936)
176. Quliyeva Sevinc Əkbər qızı (7 yaş, güllə yarasından) (1985)
177. Quliyeva Kübra Aydın qızı
178. Quliyev Tahir Sultan oğlu (1956)
179. Quliyev İslam İdris oğlu (1957 1 sentabr 1992)
180. Quliyev Məmməd Yusif oğlu
181. Quliyeva Sahibə Abbas qızı

182. Quliyev Əkbər Zəkara oğlu (başından güllə yarası) (1962)
183. Quliyeva Məxmər Xanlar qızı (1930)
184. Quliyev Fikrət Əli oğlu
185. Quliyev Nətiq Vəliyəddin oğlu (1972)
186. Quliyev Fərhad Səfər oğlu (1970 may 1992)
187. Quliyev Şükür Bərxudar oğlu (1954)
188. Quliyev Şahbaz Mürsəl oğlu (1925 - 1989)
189. Quliyev Elçin Balaxan oğlu (1965)
190. Quliyev Aqıl Sahib oğlu (1963)
191. Quliyev Vüqar Sahib oğlu (1975)
192. Quliyev Nizami
193. Quliyev Şəmsi Əjdər oğlu (1961 - 1 yanvar 1994)
194. Quliyev Zahid
195. Quliyev Qənimət Əli oğlu (1936)
196. Quliyev Mətləb Qənimət oğlu (1963)
197. Quliyev İsmayıl Qənimət oğlu
198. Quliyeva Vəsilə Zahid qızı
199. Quliyeva Rüba Hacı qızı (1936)
200. Quliyev Əliş Mürsəl oğlu
201. Qurbanov Şəmil İmran oğlu
202. Eyvazov Hidayət Əli oğlu (sol gözü çıxarılıb, qarın və budun güllə yarasından həlak olub) (1964)
203. Əbdülov Zahid Yelmar oğlu (1973)
204. Əbdülov Məzahir Yaqub oğlu (1960)
205. Əbdülov Yelmar İsgəndər oğlu (1939)
206. Əbdülov Savalan Qaraş oğlu (1937)
207. Əzizov Mehman Qüdrət oğlu (1959)
208. Əzizov Hüseyn Nəriman oğlu (1956)
209. Əzizov Fikrət Abbas oğlu
210. Əzimov Həsənbala Şahmar oğlu (1935) (başın

- güllə yarasından)
 211. Əzimova Pərvanə Hüseyn qızı (ağzına və döş qəfəsinə dəyən güllədən) (1937)
 212. Əzimova Ülviyyə Salman qızı
 213. Əzizov Əzim Məşədi oğlu (1911)
 214. Əzizova Zərifə Ələkbər qızı (1953)
 215. Əzimov Akif Seydulla oğlu (1961)
 216. Əzimov Natiq Abbasqulu oğlu (kürəyindən güllə yarasından) (1986)
 217. Əzimova Dilarə Seydulla qızı (1956) (güllələndi)
 218. Əzizov Hüseyn Nəriman oğlu (1956)
 219. Əzizov Aydın Nəriman oğlu
 220. Əzizova Zərif Nəriman qızı
 221. Əzizova Rəşidə Nəriman qızı
 222. Əzimov Ənvər Natiq oğlu
 223. Əzimova Əntiqə Ənvər qızı
 224. Ələkbərov Təvəkkül Ələkbər oğlu (1956)
 225. Ələkbərov Aydın Təvəkkül oğlu (12 yaş, şagird başın güllə yarasından)
 226. Ələkbərov Səxavət Təvəkkül oğlu (1988)
 227. Ələkbərov Əsgər Qurban oğlu (1930)
 228. Əkbərov Hübət Mehdi oğlu
 229. Ələsgərov Vahid Rəşid oğlu (29 yaşında) (1962)
 230. Ələsgərov Mahir Məhərrəm oğlu (1969-1993)
 231. Ələkbərova Zeynəb Cümşüd qızı (1923)
 232. Əyyubova Lamiyə Əli qızı
 233. Əyyubova Leyla Əli qızı
 234. Ələsgərov Məzahir Məhərrəm oğlu (1969-1993)
 235. Əliyev Elman Kərim oğlu (1960)
 236. Əliyeva Xavər Yusif qızı (1957)
 237. Əliyeva Svetlana Cavanşir qızı (1957)

238. Əliyeva Sürəyya Bayram qızı (1934)
 239. Əliyev Ələsgər Məhəmməd oğlu
 240. Əliyev Təvəkkül Baxış oğlu (1955) (döş qəfəsinə dəyən güllədən)
 241. Əliyev Nadir Qaçay oğlu (1967 8 oktyabr '1991)
 242. Əliyev Əyyub Sarı oğlu (1928)
 243. Əliyeva Heyran Mürşüd qızı (1962)
 244. Əliyev Elçin Firdovsi oğlu (1982 donub)
 245. Əliyev Elgiz Firdovsi oğlu (1984)
 246. Əliyev Ağəli Naib oğlu (1932)
 247. Əliyeva Sürəyya Behbud qızı (1933)
 248. Əliyev Ələkbər Ələhsan oğlu (1915)
 249. Əliyev İlham Bahadur oğlu (1966 13 yanvar 1992)
 250. Əliyev Ənvər Zeynal oğlu
 251. Əliyev Akif Ənvər oğlu
 252. Əliyev Asif Ənvər oğlu
 253. Əliyev Mikayıl Atababa oğlu
 254. Əliyeva Aygün Rəhim qızı
 255. Əliyeva Rəhilə Əhməd qızı
 256. Əliyeva Rüşxarə Əliyar qızı
 257. Əliyeva Mahı Qabil qızı
 258. Əliyev Rüşad İman oğlu (1974)
 259. Əliyev Səbuhi Cahangir oğlu (1978)
 260. Əliyev Səlim Cahangir oğlu (1985)
 261. Əliyev Yusif
 262. Əliyev Eldar Kəriş oğlu (1963)
 263. Əliyeva Çiçək Ələkbər qızı (1931)
 264. Əliyeva Dilarə Ənvər qızı (1939)
 265. Əliyev Bakir Şiraslan oğlu (1973)
 266. Əliyev İslam Əbdüləli oğlu (1913)
 267. Əliyev İsa Əbdüləli oğlu (59 yaş, kəllənin

- güllə yarasından)
 268. Əliyev Arif Xanlar oğlu (1970) (döş qəfəsinə
 dəyən güllədən)
 269. Əliyev Əhməd
 270. Əliyeva Yeganə Məhərrəm qızı
 271. Əliyev Əsgər Firdovsi oğlu
 272. Əliyev Fituris Firdovsi oğlu
 273. Əliyeva Səadət Firdovsi qızı
 274. Əliyeva Səriyyə Firdovsi qızı
 275. Əliyev Camal Firdovsi oğlu
 276. Əliyev Şahin Firdovsi oğlu
 277. Əliyev Firdovsi Əşrəf oğlu
 278. Əliyev Firdovsi İsa oğlu (1956)
 279. Əliyev Elşən Abil oğlu (1987)
 280. Əliyev Elşən Sahədar oğlu (1973)
 281. Əliyev Faiq Elman oğlu
 282. Əliyev Ayaz Elman oğlu (1970... 8 iyul 1992)
 283. Əliyeva Kubra Elman qızı
 284. Əliyeva Rəhilə Hümət qızı
 285. Əliyeva Səhər Çərkəz qızı (1922)
 286. Əliyev Əbülfət Əli oğlu (1963)
 287. Əliyev Amil Rəşid oğlu
 288. Əliməmmədov Nəmiq Şahmalı oğlu (1962)
 289. Əliməmmədov Faiq Şahmalı oğlu (bədənə
 kəsik-kəsik idi, döş qəfəsinə dəyən güllədən)
 290. Əmirəliyev Rəşid Həsən oğlu (1958) (döş qəfəsinə
 dəyən güllədən)
 291. Əmirov Təvəkkül Baxış oğlu (diri yandırılıb)
 292. Əmirova Maya Qabil qızı (1962)
 293. Əmirova Yeganə Təvəkkül qızı (1986) (8 yaşında)

294. Əmirova Raya Qabil qızı (1959)
 295. Əmrəliyeva Aynurə Rəşid qızı
 296. Əmrəliyeva Adilə Əli qızı
 297. Əsədov Yalçın Asif oğlu (1957)
 298. Əsədov Nurəddin Məhər oğlu
 299. Əsgərov Nizami
 300. Əsgərov Eldar Nizami oğlu
 301. Əsgərov Əsgər İmran oğlu
 302. Əsgərov Xəzani Kərəm oğlu (1962 12 fevral 1994)
 303. Əhmədov Rəfail Naib oğlu (1948)
 304. Əhmədova Durna Salman qızı (1912)
 305. Əhmədov Vaqif İslam oğlu (1957-1992)
 306. Əhmədov Nətiq İlyas oğlu (1969)
 307. Əhmədova Zibeydə Bədəl qızı (1928)
 308. Əhmədov Eldar Naib oğlu (1935)
 309. Əhmədova Sürəyya Cavad qızı (1962)
 310. Əhmədova Çiçək Savalan qızı
 311. Əhmədova Sərvinaz Əhməd qızı (1900)
 312. Əhmədova Xanım Fərhad qızı
 313. Əhmədov Əhməd
 314. Əhmədova Zibeydə Bədəl qızı (1928)
 315. Əhmədov Yelmar Naib oğlu (1963)
 316. Əhmədov Məzahir
 317. Zamanov Novruz Qulu oğlu (1936)
 318. Zamanov Azad Novruz oğlu
 319. Zamanova Nuridə Novruz qızı
 320. Zamanova Xalidə Novruz qızı
 321. Zamanov Firudin Əliş oğlu
 322. Zamanov Elnur Firudin oğlu
 323. Zamanov Elxan Firudin oğlu

324. Zamanova Firuzə Firudin qızı
325. Zeynalova Aynurə Tofiq qızı (1986)
326. Zeynalov Məhəmməd Mikayıl oğlu (1948)
327. Zeynalov Osman Bahadur oğlu (1959...
28 dekabr 1991)
328. Zeynalov Tahir Bahadur oğlu (1963 8 noyabr 1992)
329. Zeynalov Məcnun Zaman oğlu (1969)
330. Zeynalov Tofiq Aslan oğlu (1959 güllə
yarasından həlak olub)
331. Zeynalov Məhəmməd Məsi oğlu (güllə
yarasından həlak olub)
332. Zeynalov Eldar Aslan oğlu (1963)
333. Zeynalov Nadir Aslan oğlu (1968)
334. İbadullayev Nadir Nəbi oğlu (1967)
335. İbrahimova Fatma (1990)
336. İbişov Ağə Fikrət oğlu
337. İbrahimov Əlixan Xəlil oğlu (1955) (kəllənin
güllə yarasından)
338. İlyasov Əhməd Məmməd oğlu (1968)
339. İlyasov Məmməd İlyas oğlu (1940)
340. İsmayılova Mənzər Məşədi qızı (1908)
341. İmani Ağayar Salman oğlu (1926) (ermənilər
tərəfindən yandırılıb)
342. İmani Ağababa (1910)
343. İmani Malik Ağayar oğlu (1950)
344. İsgəndərov Əlabbas Qara oğlu (24 yaş, döş
qəfəsinin arxasına dəyən güllədən həlak olub)
345. İsgəndərov Niyazi Hümət oğlu
346. İsmayılov İsmayıl Bəhmən oğlu
347. İsmayılov İnqilab Ələkbər oğlu (1962)

348. İsgəndiyarov Eldar Hümət oğlu (1972)
349. İsmayılova Şövkət Oruc qızı (1940 28 dekabr 1991)
arvad
350. İsmayılov Elyas Bayram oğlu (1938 28 dekabr
1991) ər
351. İsmayılov Səməndər (hadisə zamanı meşədə donub)
352. İsmayılov İbiş Kərim oğlu (1938)
353. İsmayılov Nəbi Məmməd oğlu
354. İsmayılova Mətanət Akif qızı
355. İsmayılova Nuriyyə Qaçay qızı (1986)
356. İsmayılov Hüseyn Bəhmən oğlu
357. İsmayılova Nərgiz Hüseyn qızı
358. İsmayılov Lətif İsmayıl oğlu
359. İsmayılov Vidadi Lətif oğlu (1951)
360. İsmayılov Seymur Aydın oğlu
361. İsmayılova Gültəkin Seymur qızı
362. İsmayılova Aytəkin Seymur qızı
363. İsmayılova Aybəniz Seymur qızı
364. İsmayılov Bəhrəm Mətləb oğlu (1967)
365. Yusifov Hamlet Məhyəddin oğlu
366. Yusifova Natəvan Pənah qızı (1988)
367. Yusifov Həmid Məhyəddin oğlu (1962)
368. Kazımov Asif Kazım oğlu (1967)
369. Kazımov Xəlil Mahmud oğlu (1938)
370. Kərimov Manaf Tanrıverdi oğlu (23 yaş, baş
və ətrafına qəlpə yarasından)
371. Kərimov Yalçın (1950)
372. Kərimov Vəli Əliş oğlu
373. Kərimov Qulu Əliş oğlu
374. Kərimova Səmrən Əliş qızı

375. Kərimova Həmayıl Əliş qızı
376. Kərimov Firuz Simran oğlu (1960) (öldürülərək yandırılmışdır)
377. Kərimov Soltan Simran oğlu (1966)
378. Kərimova Ətrabə Hüseyn qızı
379. Kərimov Samran Soltan oğlu (1924) (gözləri oyulub çıxarılıb)
380. Kərimov İntiqam Şahmalı oğlu (1960)
381. Kərimov Samran Əli oğlu
382. Kərimova Firəngül Qurban qızı (1934) (...qulağını kəsmiş, gözlərini çıxarıb bədənini doqramışlar)
383. Kərimova Firəngiz Mütəllim qızı (1930) (döş qəfəsinə dəyən güllədən)
384. Kərimov Rəşid Rəhim oğlu (1922)
385. Mahmudova Roza Səfər qızı (qarının güllə yarasından) (1930)
386. Mahmudov Əhliman Behbud oğlu (1941)
387. Mehdiyev Şəfa Baba oğlu (1941) (döş qəfəsi gülləsindən)
388. Mehdiyev Cavanşir İsaq oğlu (1967)
389. Mehdiyev Murad Şəfa oğlu (1964) (döş qəfəsinə dəyən güllədən)
390. Mehdiyeva Aysel Murad qızı (1987)
391. Mehdiyeva Gülmirə Murad qızı (1989)
392. Mehdiyev İlham (1967)
393. Mehdiyev Fikrət Burzu oğlu (1968)
394. Mehraliyeva Bəsirə Vəli qızı
395. Mehraliyev Əli Şükür oğlu (1964)
396. Mehraliyeva Gülzar Gülləli qızı (1970)
397. Mehraliyev Orxan Əli oğlu (1971)

398. Məmişov Şahin Talış oğlu (1959)
399. Məmişov Talış Hüseyn oğlu (1921)
400. Məmmədov Talış İmran oğlu (1934)
401. Məmmədov Vaqif Şükür oğlu (1940)
402. Məmmədov Niyaməddin Vaqif oğlu (1978)
403. Məmmədov Azər Vaqif oğlu (1972)
404. Məmmədov Ceyhun Vaqif oğlu (1975)
405. Məmmədov Nurəddin Vaqif oğlu
406. Məmmədov Vaqif Şəmil oğlu (1951) (başından aldığı güllə yarasından)
407. Məmmədov Oqtay Şükür oğlu (1957)
408. Məmmədova Afilə İbrahim qızı (1949)
409. Məmmədov Arif İbad oğlu (1956)
410. Məmmədova Güllü Abdul qızı (1925)
411. Məmmədov Şöhrət İbad oğlu (1956)
412. Məmmədov Şöhlət İbiş oğlu (1960)
413. Məmmədov Səfəralı Mehdi oğlu (1918)
414. Məmmədov Razmik Suren oğlu (1965)
415. Məmmədov Saday Süleyman oğlu (1936) (yandırılıb)
416. Məmmədov Aydın Qurban oğlu (1964)
417. Məmmədov Ramil Cəlal oğlu (1948)
418. Məmmədov Sərvər Yelmar oğlu (1970 29 yanvar 1992)
419. Məmmədova Məleykə Atəş qızı (1933)
420. Məmmədov Bəylər Xanlar oğlu (1935)
421. Məmmədov Xosrov Bilal oğlu (1949)
422. Məmmədov Eldar Əmirxan oğlu (34 yaş, başın güllə yarasından)
423. Məmmədov Rasif Salman oğlu (1967)
424. Məmmədov Vasif Salman oğlu (1965)

425. Məmmədov Vəqif Cəmil oğlu
426. Məmmədov Qiymət Savalan oğlu
427. Məmmədov Azad Süleyman oğlu
428. Məmmədov Məmməd Rəhim oğlu (1947)
429. Məmmədov Şöhrət Məmməd oğlu (1976)
430. Məmmədov Yaşar Yusif oğlu (1956)
431. Məmmədova Dilbər Məhəmməd qızı
432. Məmmədov Cahangir Məmməd oğlu
433. Məmmədova Səmayə İsa qızı
434. Məmmədova Pərvanə Camal qızı
435. Məmmədov Tanrıverdi Camal oğlu
436. Məmmədova Banu Əhməd qızı
437. Məmmədov Ziyəddin Baxşalı oğlu
438. Məmmədova Əzizə Bəşir qızı
439. Məmmədov Çərkəz Abbas oğlu
440. Məmmədov Cəsarət Ziyad oğlu
441. Məmmədova Sevil Hüseyn qızı (1971)
442. Məmmədova Aybəniz Asif qızı
443. Məmmədova Gülxanım İbrahim qızı
444. Məmmədova Gülarə Ağəli qızı
445. Məmmədov Kamil Əmir oğlu (1958)
446. Məmmədova Səltənət Zülal qızı
447. Məmmədova Şövkət Eybat qızı (1963)
448. Məmmədov Zahir Ramiz oğlu (1975)
449. Məmmədova Lətifət Eyvəd qızı
450. Məmmədov Sadiq Allahverdi oğlu
451. Məmmədova Məruzə
452. Məmmədova Tamara Səlim qızı (vəhşicəsinə
güllələnmiş, ... gözləri vintaçan ilə oyulub çıxarılmışdır)
453. Məmmədov Rasim Səlim oğlu (kəllə qapağının

- qopmasından həlak olub)
454. Məmmədov Məmməd Qədir oğlu (1935)
455. Məmmədov Aydın Tahir oğlu
456. Məmmədov Anar Tahir oğlu
457. Məmmədov Yelmar Tahir oğlu
458. Məmmədova Qərinə Tahir qızı
459. Məmmədova Zəzirə Kərim qızı
460. Məmmədov Səbuhi Cahangir oğlu
461. Məmmədov Ramiz
462. Məmmədov Allahverdi
463. Məmmədov Səlim Cahangir oğlu
464. Məmmədov Söhbət Məmməd oğlu
465. Məmmədov Zakir Qasım oğlu (1966 28 yanvar 1992)
466. Məmmədova Roza Səfər qızı
467. Məmmədov Əkbər Rəhman oğlu
468. Məmmədov Nizami Murad oğlu (1958)
469. Məmmədova Aysel Murad qızı
470. Mikayılov Aqil Vəlikişi oğlu (1969)
471. Mikayılov Araz (qarın və sağ budun güllə
yarasından həlak olub)
472. Mirzəyeva Lətifə Kamal qızı
473. Mirzəyev Kamal Abbas oğlu (1962-1994)
474. Mirzəyeva Gülşən Şamil qızı
475. Mirzəyeva Sevinc Şamil qızı
476. Mirzəyeva Sahilə Şamil qızı
477. Mirzəyev Aydın Şamil oğlu
478. Mirzəyev Şirin Vəli oğlu
479. Mirzəyev Aydın Eldar oğlu
480. Mirzəyeva Aytəkin Eldar qızı
481. Məhərrəmov Maqşud Heydər oğlu (1957)

482. Məhərrəmov Arif Əsgər oğlu
483. Məhərrəmov Fazil Arif oğlu
484. Məhərrəmov Rəhilə Arif qızı
485. Məhərrəmov Babək Arif oğlu
486. Məhərrəmov Nazlı Vəli qızı (1953)
487. Məhərrəmov Vəqif Cəmil oğlu (1951)
488. Məhərrəmov Tahir Ağarza oğlu (1956)
489. Muradov Paşa Əsgər oğlu (1939)
490. Muradov Taleh Əsgər oğlu
491. Muradov Taryel Taleh oğlu
492. Muradov Zahid Lətif oğlu (1965)
493. Muradov Faiq Təyyar oğlu (1954 22 aprel 1993)
494. Muradov Elşən Kazım oğlu (1971)
495. Muradov Gündüz Kazım oğlu (1961)
496. Muradova Nuridə Kazım qızı (1931)
497. Muxtarov Kazım Eynulla oğlu
498. Musayev İlqar Vəqif oğlu (1963)
499. Mustafayeva Yaxşı Mehdiqulu qızı (1900)
500. Mustafayev Vidadi Şəfa oğlu (1963)
501. Mustafayev Rza Bəşir oğlu (1948)
502. Nağıyev Yusif Cavad oğlu
503. Nağıyev Toğrul Cavad oğlu
504. Nağıyev Cavad Əli oğlu
505. Nağıyeva Sürəyya İmran qızı
506. Nağıyeva Sara Ramiz qızı (1969)
507. Nağıyev Yusif Şirin oğlu (1928) (döş qəfəsinə dəyən güllədən)
508. Nəbiyeva Sara Əkbər qızı (24 yaş, sağ budun qəlpə yarası, sağ əli parçalanmışdır)
509. Nəbiyeva Səkinə Nabatalı qızı (1930)

510. Nəbiyev Məhyəddin Həsən oğlu (1952)
511. Nəbiyev Həsən Qaraş oğlu (1930)
512. Nəzərli Hikmət Baba oğlu (1966)
513. Nəsirov Ramiz Sarı oğlu (1961)
514. Nəsirov Cahid Əfqan oğlu
515. Nəsirov Tohid Əfqan oğlu
516. Nəsirova Tatyana Dimitriyevna (1952)
517. Nəcəfov Etibar Qulu oğlu
518. Nəcəfov Vüqar
519. Nəcəfov Alov Nəsim oğlu (1966 15 dekabr 1991)
520. Nəcəfov Şiraslan Məmiş oğlu (1952)
521. Nəcəfov Qaməddin Şiraslan oğlu
522. Nəcəfov Əli Ağəli oğlu
523. Nəcəfov Əsgər Hidayət oğlu (1940)
524. Nəcəfova Zöhrə Məmməd qızı
525. Nişanə Xocalı (1990)
526. Novruzov Ələsgər Xanlar oğlu (1949)
527. Novruzov Əkbər Cənnət oğlu
528. Novruzov Novruz Məhərrəm oğlu (1937)
529. Novruzova Adilə Məhəmməd qızı (1937)
530. Novruzov Zakir Novruz oğlu (1971)
531. Novruzova Rəhilə Novruz qızı (1975)
532. Novruzova Rübabə Novruz qızı (1977)
533. Nuriyev Aydın Nəriman oğlu
534. Nuriyev Hafiz Yusif oğlu (1962)
535. Nuriyeva Dilarə Oruc qızı
536. Nurməmmədov Hüseyn Rza oğlu (1927)
537. Nurməmmədova Pakizə İslam qızı (1936)
538. Orucov Əli
539. Orucova İzafə Əli qızı (27 yaş, başın və döş

- qəfəsinin güllə yarasından)
 540. Orucova İradə Əli qızı (1964) 3
 541. Orucova Mələhət Əli qızı (1975) (güllələnmişdir) 5
 542. Orucov Faiq Əli oğlu (1954) 2
 543. Orucov Fazil Ənvər oğlu (1981) (döş qəfəsinə güllədən)
 544. Orucov Elman Ənvər oğlu (1956)
 545. Orucov Telman Ənvər oğlu (1957)
 546. Orucova Xəyalə Telman qızı (1986)
 547. Orucova Mələk Əli qızı (1968)
 548. Orucova Natəvan Nəbi qızı (1989)
 549. Orucov Miryusif Kərim oğlu (1940 6 avqust 1991)
 550. Orucov Rafiq Miryusif oğlu (1972)
 551. Orucova Tamara Yunis qızı (1944)
 552. Orucova Vətən Həbib qızı
 553. Orucova Gözəl Heydər qızı (1931)
 554. Orucov Muğan
 555. Orucov Cavan Canan oğlu (1976)
 556. Paşayev Aleksandr Tapdıq oğlu (1932)
 557. Paşayev Elşad Aleksandr oğlu
 558. Paşayev Ələddin Bəhlul oğlu (1961)
 559. Paşayev Qədim Rəzil oğlu (1953)
 560. Piriye Hətəm
 561. Rəcəbov Cəbrayıl Mehdi oğlu (1961) (ermənilər onun ayaqlarını məftillə bağlayaraq üstünə benzin töküüb yandırmışlar)
 562. Rəşidov Nazim Adil oğlu (1972 itkin düşüb..)
 563. Rəşidov Adil Məhəmməd oğlu (1941)
 564. Rzayev Canpolad Yaqub oğlu (1965)
 565. Rzayev Tapdıq Köçəri oğlu (1964 20 iyun 1991)

566. Rüstəmov Həsən İsfəndiyar oğlu
 567. Rzayev İldırım Barat oğlu (1970)
 568. Rüstəmov Zivər Allahhüseyn qızı
 569. Rüstəmov Füzuli Salah oğlu (1966)
 570. Rüstəmov Ceyran İmran qızı
 571. Rüstəmov Eldar Əmir oğlu (1938 9 may 1992)
 572. Sadıqova Çiçək Cəlil qızı (1928)
 573. Sadıqov Vaqif İmamverdi oğlu (1952)
 574. Sadıqov Əvəz Asif oğlu (1929)
 575. Salahov Çingiz Məmməd oğlu
 576. Sadıqova Qönçə Məmmədbağır qızı (1937)
 577. Salahov Məhəmməd Əbdül oğlu (1931)
 578. Salahova Şəkər Saday qızı (1963 10 yanvar 1992)
 579. Salahova Zəhra Əlabbas qızı (1932)
 580. Salahov Şakir Şamil oğlu (1966)
 581. Salahov Natiq Fərdalı oğlu (1961)
 582. Salmanov Müşfiq Vaqif oğlu
 583. Salmanova Aynurə İsmayıl qızı
 584. Salmanov Salman Salman oğlu
 585. Salmanova Ayna Soltan qızı
 586. Salmanova Dilarə Salman qızı
 587. Sevindiye Vahid sevdik oğlu
 588. Sevindiye Şamaxı Vahid oğlu
 589. Sevindiye Fikrət Vahid oğlu
 590. Səlimov Bahadur Mikayıl oğlu (1928) (yandırılıb)
 591. Səlimov Araz Bahadur oğlu (1960) (girovluqda öldürülüb)
 592. Səlimov Mikayıl Bahadur oğlu (1970) (kəllənin qəlpə yarasından)
 593. Səlimov Fəxrəddin Bahadur oğlu (1958)

- (girovluqda öldürülüb)
594. Səlimov Seydi Mikayıl oğlu (1934)
595. Səlimov Tofiq Seyid oğlu (1968)
596. Səlimova Adilə Allahverdi qızı (1930)
597. Səlimov Rəfayıl Elyas oğlu (1970 - 5 yanvar 1994)
598. Səlimov Xəzər Səyavuş oğlu (1974)
599. Səlimova Tamilla Ağamirzə qızı (1936)
600. Səmədov Gündüz Hidayət oğlu (1957 8 may 1992)
601. Səmədov Həmid Bəylər oğlu (1958)
602. Səmədov Taryel Bəylər oğlu (1964)
603. Səfərov Orduxan Aydın oğlu (1961 12 iyul 1989)
604. Səfərov Şahverdi Bəhlul oğlu (1956 - yanvar 1992)
605. Səfərov Əli Xalid oğlu
606. Səfərova Pəri Muxtar qızı (1930)
607. Səfərov Osman Aydın oğlu (1964 2 dekabr 1991)
608. Səfiyev Elxan Nəsim oğlu (1961)
609. Səfiyev Sarvan Elxan oğlu (1991)
610. Səfiyeva Gözəl Vəli qızı (1923) (güllə yarasından ölüb)
611. Süleymanov Rəşid Surxay oğlu (1951)
612. Süleymanov Tofiq Yusf oğlu
613. Süleymanova Nübar Lələkişi qızı (1953)
614. Tağıyev Mübariz Aliş oğlu
615. Tağıyev Elvin Balış oğlu
616. Tağıyev Zala Balış oğlu
617. Tağıyev Müzəffər Balış oğlu
618. Tağıyeva Məxmər Aliş qızı
619. Tağıyeva Nərmənə Aliş qızı
620. Talibov Rəhim Xudaverdi oğlu (1908)
621. Talibova Ağca Alxan qızı
622. Usubov Elşad Kamran oğlu (1974)

623. Usubov Əlyar Kamran oğlu (1967)
624. Usubov Zakir Kamran oğlu (1965)
625. Usubov Səyavuş Ramiz oğlu (1971)
626. Usubova Şərqiyyə Usub qızı (1948)
627. Fərzəliyev Cahan Hümət oğlu (1962) (qəddarlıqla yandırılıb)
628. Fərzəliyev Məzahir Qulu oğlu
629. Fərzəliyeva Qutabə Məzahir qızı
630. Fərzəliyev Qədim Fərzəli oğlu (1933)
631. Fərzəliyev Fərzəli Məzahir oğlu
632. Fərzəliyeva Hürü Məzahir qızı
633. Xanlarov Kirman Məmiş oğlu
634. Xanlarova Şəfiqə Rəhim qızı
635. Xanməmməddov Barat Kamil oğlu (23 yaş, döş qəfəsinə dəyən güllədən həlak olub)
636. Xəlilov Qaçay Rəhim oğlu (1943)
637. Xəlilov Tahir Qaçay oğlu (çoxlu avtomat gülləsindən)
638. Xəlilova Lalə Tahir qızı (döş qəfəsinə dəyən güllədən) (1978)
639. Xəlilova Zərifə Zəkara qızı (1964) (döş qəfəsinə dəyən güllədən)
640. Xəlilov Arzu Xəlil oğlu (1977)
641. Xəlilov Araz Xəlil oğlu (1984)
642. Xudaverdiyev Tavad Rizvan oğlu
643. Xudaverdiyev Müşfiq Rizvan oğlu
644. Xudayarov Kamal Səfiyar oğlu
645. Xudayarova Sürəyya Aliş qızı (1916)
646. Xudayarova Mətanət Kamal qızı
647. Xudiyev Zəhid Bəhlul oğlu (1965)
648. Xudayarova Sona Məhəmməd qızı

649. Haqverdiyeva Həvva Zeynalabdin qızı (1927)
650. Haqverdiyev Davud Məşədi oğlu (1951)
651. Haqverdiyev Şahin Məşədi oğlu (1962)
652. Hacıyev Süleyman Lətif oğlu (1949)
653. Hacıyev Əlif Lətif oğlu (1953)
654. Həmənova Gülçöhrə (döş qəfəsi və qarnına
dəyən güllədən həlak olub; sol əl pəncəsi kəsilib)
655. Hacıyev Əli
656. Hacıyev Tahir Hacı oğlu (1957)
657. Həmzəyev Abdulla Köçəri oğlu (1965)
658. Həmidov Mübariz Yusif oğlu
659. Həmdiyeva Mehriban Rəcəb qızı (1954)
660. Həmidov Liya Aftandil oğlu
661. Həmidov Osman Həmid oğlu
662. Həmidova Kifayət Oruc qızı
663. Həmidova Kifayət Çıraq qızı (1955)
664. Həlili Mələhət Abbas qızı
665. Hənifəyev Bəhmən Salman oğlu (1957)
666. Həsənov İmran Ələkbər oğlu (1940)
667. Həsənova Tofiqə Həsən qızı (1955)
668. Həsənova Mehriban Allahverdi qızı və uşaqları
669. Həsənova Xəyalə Eldar qızı (1987)
670. Həsənov Tacir Eldar oğlu (1990)
671. Həsənova Rəfiqə Hüseyn qızı
672. Həsənova Aygün Nazim qızı (1991)
673. Həsənov Elgün Nazim oğlu (1988)
674. Həsənov Şöhrət Usub oğlu (döş qəfəsinə dəyən
güllədən) (1944)
675. Həsənov Həsən İbrahim oğlu (1933)
676. Həsənova Fitat Əhməd qızı (1940)

677. Həsənova Göyçək Heydər qızı (1933)
678. Həsənova Lətifət Həsən qızı (1976)
679. Həsənov Ramil İbrahim oğlu (1947)
680. Həsənov Tabil Qasım oğlu (1961 29 mart 1992)
681. Həsənov Mehdi Ramil oğlu (1973) (güllə yarasından)
682. Həsənov Vahid Möhsüm oğlu (1958 21 dekabr 1991)
683. Həsənov Cəmil Soltan oğlu
684. Həsənov Elşad Qaçay oğlu (1949 2 oktyabr 1989)
685. Həsənov Rövşən Qaçay oğlu (1958)
686. Həsənova Rübabə Köçəri qızı
687. Həsənov Tofiq Bəylər oğlu (1970 23 oktyabr 1990)
688. Həsənov Elnur Elxan oğlu
689. Həsənov Telman Yelmar oğlu (1939 30 sentyabr 1991)
690. Həsənova Aynur Elxan qızı
691. Həsənova Nuranə Elxan qızı
692. Həsənova Günəş Əbdül qızı (1910)
693. Həsənova Məxmər Ələkbər qızı (1942)
694. Həsənova Sevil Əyyub qızı (1961)
695. Həsənova Gülçöhrə Yaqub qızı (1968)
696. Həsənova Afiqə (həyat yoldaşı, 3 oğlu, 2
qızı da həlak olub)
697. Həsənov Əli Mürsəl oğlu (1936)
698. Həsənov Qafur Eldar oğlu
699. Həsənov Ələddin Səfər oğlu
700. Həsənov Ramiz Allahverdi oğlu (1971 5
avqust 1993)
701. Həşimov Pərviz Voraşil oğlu
702. Həşimova Şövkət Şükür qızı (1943)
703. Həşimov Səlim Kərim oğlu (1963)
704. Hümətov Muğan Cəlil oğlu (1973)

705. Hümətovə Anahid Eldar qızı (1979)
706. Hümətovə Firuzə Musa qızı (1934)
707. Hümətov Talış İsgəndər oğlu (1931)
708. Hümətovə Sevil Cəlil qızı (1967)
709. Hümətovə Simuzər Cəlil qızı (1976)
710. Hümətov Hətəm Qurban oğlu (1960)
711. Hümətovə Südəbə Rəşid qızı (1969)
712. Hümətov Bəhlul Müseyib oğlu (1937)
713. Hüseynov Hüseyn Fərəc oğlu (1936)
714. Hüseynov Rəşid Hüseyn oğlu (1962)
715. Hüseynov Mürşüd Səməd oğlu (1934) (Şelli istiqamətindəki meşədə həlak olub)
716. Hüseynova Zinyət Yunis qızı (1940)
717. Hüseynova Maral Kamil qızı (1985)
718. Hüseynov Rəcəb Elxan oğlu (1984)
719. Hüseynov Məhşər Elxan oğlu (1991)
720. Hüseynova Şəbnəm Elxan qızı (1986)
721. Hüseynova Rəsmiyyə Aleksandr qızı (1968)
722. Hüseynov Emin Aleksandr oğlu (1975)
723. Hüseynova Səadət Qədim qızı (1974)
724. Hüseynov Zaur Nazim oğlu
725. Hüseynova Zəhra İsmayıl qızı
726. Hüseynova Məhbubə Eldar qızı
727. Hüseynova Afərim Yusif qızı
728. Hüseynov Həmzə Oruc oğlu
729. Hüseynov Vüqar Hilal oğlu (1971)
730. Hüseynova Şövkət Oruc qızı
731. Hüseynova Rəfiqə Cavanşir qızı
732. Hüseynov Mirsiyab Həzrətqulu oğlu (1922)
733. Hüseynova Minəş Cümşüd qızı (1934)

734. Hüseynov Sabir Ağə oğlu (1968)
735. Hüseynova Qızbə Mərdan qızı (1936 9 may 1992-ci ildə Kosalar kəndində qaldı...)
736. Hüseynov Hüseyn Şükür oğlu (1956 7 aprel 1993)
737. Hüseynova Ətrabə Cəbrayıl qızı (1932)
738. Hüseynova Nərgiz Cəbrayıl qızı (1963)
739. Hüseynov Tofiq Mirsiyab oğlu (1954)
740. Hüseynov Bəkir Mirsiyab oğlu (1956)
741. Hüseynova Məxmər Qurban qızı (1949)
742. Hüseynova Sara Səfər qızı (1964)
743. Hüseynov Allahverdi Qulu oğlu (1967) (bütünlüklə yandırılıb)
744. Hüseynova Şəkər Eldar qızı
745. Hüseynov Elman Nemət oğlu
746. Hüseynov İsa Əli oğlu
747. Hüseynov Hüseyn İsmayıl oğlu (1934)
748. Hüseynova Emma Hüseyn qızı (1969)
749. Hüseynov Zöhrab Hüseyn oğlu (1971)
750. Hüseynova Xoşbəxt Hüseyn qızı (1963)
751. Hüseynova Süsən Hüseyn qızı (1971)
752. Hüseynov Tacir Hüseyn oğlu (1972)
753. Hüseynova Nəşibə Hüseyn qızı (1982)
754. Hüseynova Əzizə Alış qızı (1956)
755. Hüseynov Kamil Dadaş oğlu
756. Hüseynov Elşən Həsən oğlu
757. Hüseynova Qətibə, Mirsiyab qızı (1952)
758. Hüseynov Hətəm İmran oğlu
759. Hüseynov Şakir Mustafa oğlu (1956) (bütövlükdə yandırılıb)
760. Hüseynov Namiq

761. Hüseynov Ələsgər Hilal oğlu
762. Hüseynova Növrəstə Fərmayıl qızı (1922)
763. Hüseynov Çingiz Usub oğlu (1955)
764. Hüseynova Mehriban Allahverdi qızı (1965)
765. Hüseynov Emin Elxan oğlu
766. Hüseynov Elmir Elxan oğlu
767. Çobanov Tapdıq Xədicə oğlu (1949) (başın güllə yarasından)
768. Çobanova Nəzakət Tapdıq qızı (1984) (qarın nahiyəsinə dəyən güllədən)
769. Cabbarov Xıdır Sədrəddin oğlu (1969)
770. Cabbarov Şahin Talış oğlu
771. Cabbarova Xanım Əli qızı
772. Cabbarova İradə Aslan qızı
773. Cabbarov Azad Pirqulu oğlu (1968)
774. Cavadov Əhməd Əmir oğlu (1973)
775. Cavadov Əli Müsül oğlu (1953)
776. Cavadov Vaqif Əliş oğlu (1966)
777. Cahangirov Əliş Cahangir oğlu
778. Cahangirov Kamran Cahangir oğlu
779. Cahangirova Səriyyə Cahangir qızı
780. Cahangirova Solmaz Cahangir qızı
781. Cəbrayilova Cahan
782. Cəbrayilova Səmayə Sarı qızı (1950)
783. Cəfərov Müseyib Səfiyar oğlu (1895)
784. Cəfərova Rəfiqə İman qızı (1937)
785. Cəfərova Xəzəngül Əli qızı (1951)
786. Cəfərov Nüsrət Fazil oğlu (1975)
787. Cəfərov Samir Tacir oğlu (1987)
788. Cəfərova Bağdad Hətəm qızı (1910)

789. Cəfərov Məhəmməd Vəlikişi oğlu (1895)
790. Cəfərova Bənövşə Alı qızı
791. Cəfərova Pəri Muxtar qızı (6 yaş, döş qəfəsinə dəyən güllə yarasından ölüb)
792. Şahmuradov Nemət Musa oğlu (1962)
793. Şahverənov Məhərrəm Çovdar oğlu (1930)
794. Şahmuradov Mübariz Əlihüseyn oğlu
795. Şahverdiyev Vüqar Əmirxan oğlu (1963 8 may 1992)
796. Şahmuradov Natiq Əmirxan oğlu (1963 8 may 1992)
797. Şiraslanov Qoca İsa oğlu
798. Şirinova Sahilə Akif qızı
799. Şirinova İradə Akif qızı
800. Şirinov Elşən Eldar oğlu və onun 6 ayıq oğlu
801. Şükürov Akif Rəsul oğlu (1965)
802. Şükürov Vaqif Rəsul oğlu (1968)
803. Şükürova Əntiqə İsfəndiyar qızı (1934)
804. Şükürov Vəkil İsfəndiyar oğlu (1947 dekabr 1991)
805. Şükürov Tofiq Zakir oğlu (1964 yanvar, 1992)

**ALLAH RƏHMƏT ELƏSİN!..
QƏBİRLƏRİ NURLA DOLSUN!..**

XOCALI SOYQIRIMI ZAMANI ŞƏHİD OLAN UŞAQLARIN SİYAHISI

N= soyadı, adı, atasının adı Təvəllüdü

1. Ağayev Allahverdi Səttar oğlu 1982
2. Ağayarova Sevinc İsaq qızı 1985

3. Ağayarov Nəbi İsak oğlu	1981
4. Ağayarov Roman İsak oğlu	1986
5. Abışov Çingiz Nazim oğlu	1985
6. Abışova Çinarə Nazim qızı	1982
7. Allahverdiyev Bəhram Hidayət oğlu	1976
8. Allahverdiyev Mahir Novruz oğlu	1974
9. Aslanova Elnarə Tofiq qızı	1978
10. Cəfərov Nüsrət Fazil oğlu	1975
11. Cəfərov Samir Tacir oğlu	1987
12. Çobanova Nəzakət Tapdıq qızı	1984
13. Əliyev Elçin Firdovsi oğlu	1982
14. Əliyev Elgiz Firdovsi oğlu	1984
15. Əliyev Səbuhi Cahangir oğlu	1978
16. Əliyev Səlim	1985
17. Əzimov Natiq Abbasqulu oğlu	1986
18. Əmirova Yeganə Təvəkkül qızı	1986
19. Həsənov Elgün Nazim oğlu	1988
20. Həsənova Aygün Nazim qızı	1991
21. Hüseynov Rəcəb Elxan oğlu	1984
22. Hüseynova Şəbnəm Elxan qızı	1986
23. Hüseynov Məhsər Elxan oğlu	1991
24. Həsənova Lətafət Həsən qızı	1976
25. Hümətova Simuzər Cəlil qızı	1976
26. Hümətova Anahid Eldar qızı	1979
27. Hüseynov Emin Aleksandr oğlu	1975
28. Hüseynova Nəribə Hüseyn qızı	1982
29. Hüseynova Maral Kamil qızı	1985
30. Hüseynova Səadət Qədim qızı	1974
31. Həsənov Tacir Eldar oğlu	1990
32. İbrahimova Fatma	1990

33. Nişanə Xocalı	1990
34. Xəlilova Lalə Tahir qızı	1988
35. Quliyeva Pərvanə Qaryağdı qızı	1979
36. Quliyev Şükür Qaryağdı oğlu	1985
37. Quliyeva Nuranə Qaryağdı qızı	1981
38. Qəmbərova Esmira Səfər qızı	1985
39. Qəmbərov Emin Səfər oğlu	1986
40. Quliyev Mikayıl Zəhid oğlu	1975
41. Quliyev Samir Taleh oğlu	1990
42. Quliyeva Sevinc Əkbər qızı	1985
43. Məmmədov Ceyhun Vaqif oğlu	1975
44. Məmmədov Niyaməddin Vaqif oğlu	1978
45. Məmmədov Azər Vaqif oğlu	1974
46. Məmmədov Zahir Ramiz oğlu	1975
47. Mehdiyeva Gülmirə Murad qızı	1989
48. Mehdiyeva Aysel Murad qızı	1987
49. Orucova Mələhət Əli qızı	1975
50. Orucov Cavan Canan oğlu	1976
51. Orucova Xəyalə Telman qızı	1986
52. Orucova Natəvan Nəbi qızı	1989
53. Səlimov Xəzər Səyavuş oğlu	1974
54. Səfiyev Sərvan Elxan oğlu	1991
55. Usubov Elşad Kamran oğlu	1974
56. Vəliyev Ağasif Zakir oğlu	1988
57. Zeynalova Aynurə Tofiq qızı	1986
58. Yusifova Natəvan Pənah qızı	1988
59. Rüstəmov Eldar Əmir oğlu	1988
60. Hüseynova Şəkər Eldar qızı	1984
61. İsmayılova Mətanət Akif qızı	1985
62. Ələkbərov Səxavət Təvəkkül oğlu	1988
63. Əliyev Elşən Abil oğlu	1987

26 FEVRAL 1992-Cİ İL XOCALI SOYQIRIMI ZAMANI TAMAMILƏ MƏHV EDİLƏN AİLƏLƏRİN SİYAHISI

1. Məmmədov Vaqif Şükür oğlu - ata 1940
2. Məmmədova Afilə İbrahim qızı - ana 1949
3. Məmmədov Ceyhun Vaqif oğlu - oğul 1972
4. Məmmədov Azər Vaqif oğlu - oğul 1975
5. Məmmədov Niyaməddin Vaqif oğlu - oğul 1978
- 2.
1. Kərimov Samran Soltan oğlu - ata 1924
2. Kərimova Firəngül Qurban qızı - ana 1935
3. Kərimov Firuz Samran oğlu - oğul 1960
4. Kərimov Soltan Samran oğlu - oğul 1969
- 3.
1. Əliyev Firdovsi İsa oğlu - ata 1956
2. Əliyeva Heyran Mürşüd qızı - ana 1962
3. Əliyev Elçin Firdovsi oğlu - oğul 1982
4. Əliyev Elgiz Firdovsi oğlu - oğul 1984
- 4.
1. Qənbərov Qarsalan Gəray oğlu - ata 1939
2. Qənbərova Validə Boran qızı - ana 1941
3. Qənbərov Nadir Qarsalan oğlu - oğul 1971
- 5.
1. Qənbərov Səfər Qarsalan oğlu - ata 1961
2. Qənbərova Mətanət Hacı qızı - ana 1967

3. Qənbərov Emin Səfər oğlu - oğul 1986
4. Qənbərova Esmira Səfər qızı - oğul 1985
- 6.
1. Hüseynov Mirsiyab Həzrətqulu oğlu - ər 1922
2. Hüseynova Minəş Cümşüd qızı - arvad 1934
- 7.
1. Həsənova Günəş Əbdül qızı - ana 1910
2. Həsənova Qətibə Mirsiyab qızı - qız 1951
- 8.
1. Hüseynov Hüseyn İsmayıl oğlu - ata 1934
2. Hüseynova Əziz Alış qızı - ana 1946
3. Hüseynov Xoşbəxt Hüseyn oğlu - oğul 1963
4. Hüseynova Nəsimə Hüseyn qızı - qız 1982
5. Hüseynov Tacir Hüseyn oğlu - oğul 1972
6. Hüseynova Süsən Hüseyn qızı 1971

XOCALI RAYONUNUN MİLLİ QƏHRƏMANLARI

1. Araz Bahadur oğlu Səlimov (1960-1992)
2. Ələsgər Xanlar oğlu Novruzov (1948-1992)
3. Əlif Lətif oğlu Hacıyev (1953-1992)
4. İnqilab Ələkbər oğlu İsmayılov (1962-1992)
5. Mövsüm Şahin oğlu Məmmədov (1967) - 25 fevral 1977-ci ildə "Azərbaycan Milli Qəhrəmanı" adı verilib

6. Nizami Murad oğlu Məmmədov (1958-1992)
7. Tabil Qasım oğlu Həsənov (1961-1992)
8. Tofiq Mirsiyab oğlu Hüseynov (1954-1992)
9. Füzuli Salah oğlu Rüstəmov (1966-1992)
10. Şakir Şamil oğlu Salahov (1966-1992)

XOCALI SOYQIRIMI ZAMANI DİNC ƏHALİNİN XİLAS EDİLMƏSİNDƏ VƏ ÜMUMİYYƏTLƏ, XOCALININ MÜDAFİƏSİNDƏ FƏRQLƏNƏRƏK TƏLTİF OLUNANLARIN SİYAHISI

“Azərbaycan Bayrağı” ordeni ilə təltif olunanlar:

1. Aslanov Bəxtiyar Qulu oğlu - Xocalı sakini
2. Quliyev Taleh Zəkara oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)
3. Əzizov İbrahim Nəriman oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü.
4. Əliyev Firudin İsa oğlu - Xocalı polis bölməsinin əməkdaşı.
5. Məmmədov Elman Camal oğlu - Xocalı RİH-nin sabiq başçısı
6. Məmmədov Elbrus Azad oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü
7. Nağıyev Məmməd Ağalar oğlu - Xocalı sakini
8. Rəcəbov Sərvər Məhəmməd oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü
9. Səlimov Xəqani Səyavuş oğlu - Xocalı polis bölməsinin

əməkdaşı

10. Səfiyev Elxan Nəsim oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü, (ölümündən sonra)

11. Usubov Əliyar Kamran oğlu Xocalı polis bölməsinin əməkdaşı (ölümündən sonra)

12. Həsənov Rövşən Qaçay oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü, (ölümündən sonra).

“İgidliyə görə” medalı ilə təltif olunanlar:

1. Abbasov Taleh Umudvar oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)

2. Abdullayev Mahir Tanrıverdi oğlu - Kosalar özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)

3. Abışov Elşad Qiyas oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)

4. Abışov Həbil Mövsüm oğlu - Xocalı sakini (ölümündən sonra)

5. Ağayev Rəsim Mirsalam oğlu - Kosalar polis bölməsinin əməkdaşı (ölümündən sonra)

6. Allahverdiyev Ziyadxan Salah oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)

7. Allahverdiyev İlham Bəxşeyiş oğlu - Xocalı sakini (ölümündən sonra)

8. Allahyarov Etibar Baloglan oğlu - Xocalı sakini (ölümündən sonra)

9. Bağirov Bəhmən Yaqub oğlu - Xocalı polis bölməsinin əməkdaşı (ölümündən sonra)

10. Bağirov Elşən Həsən oğlu - Xocalı polis bölməsinin əməkdaşı (ölümündən sonra)

11. Bilalov Nəmiq Məhəmməd oğlu - Xocalı özünümüdafiə

dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)

12. Vəliyev Əli İmran oğlu - Xocalı polis bölməsinin əməkdaşı (ölümündən sonra)

13. Qarayev İlham Süleyman oğlu - Xocalı hava limanında xətt polis bölməsinin əməkdaşı.

14. Qasımov Yaşar Qayıtaran oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)

15. Quliyev İslam İdris oğlu - Xocalı sakini (ölümündən sonra)

16. Quluyev Natiq Vəliyəddin oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)

17. Quliyeva Zöhrə Lətif qızı - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)

18. Əbdülov Yelmar İsgəndər oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)

19. Əliyev Arif Xanlar oğlu - Xocalı polis bölməsinin əməkdaşı (ölümündən sonra)

20. Əliyev Eldar Kəriş oğlu - Xocalı sakini (ölümündən sonra)

21. Əliyev Əbülfət Əli oğlu - Xocalı hava limanında xətt polis bölməsinin əməkdaşı (ölümündən sonra)

22. Əliyev İlham Bahadur oğlu - Xocalı sakini (ölümündən sonra).

23. Əliyev Sərxan İslam oğlu - Xocalı polis bölməsinin əməkdaşı

24. Əliməmmədov Namiq Şahmalı oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)

25. Əliməmmədov Faiq Şahmalı oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)

26. Zeynalov Eldar Aslan oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)

təsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)

27. İmani Malik Ağayar oğlu - Xocalı sakini (ölümündən sonra)

28. İsmayılov Bəhram Mətləb oğlu - Xocalı polis bölməsinin əməkdaşı (ölümündən sonra)

29. Kərimov Firuz Samran oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)

30. Mehdiyev Murad Şəfa oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)

31. Mehdiyev Fikrət Buruzlu oğlu - Kosalar özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)

32. Mehraliyev Əli Mürsəl oğlu - Xocalı sakini (ölümündən sonra)

33. Mədətov Sadiq Oqtay oğlu - Xocalı polis bölməsinin əməkdaşı.

34. Məmmədov Razmik Surin oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)

35. Məmmədov Rasif Salman oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)

36. Məmmədov Sərvər Yelmar oğlu - Kosalar özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)

37. Məhərrəmov Murad Cəmil oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü

8. Muradov Şahid Lətif oğlu - Xocalı polis bölməsinin əməkdaşı

39. Nağıyev Natiq İsmayıl oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü

40. Nəsirov Ramiz Kamal oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)

41. Rzayev Felmar Şahmar oğlu - Xocalı sakini

42. Rüstəmov Eldar Əmir oğlu - Xocalı polis bölməsinin əməkdaşı
43. Səlimov Mikayıl Bahadır oğlu - Xocalı sakini (ölümündən sonra)
44. Usubov Zakir Kamran oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)
45. Usubov Zahir Əbilqasım oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü
46. Fərzəliyev Canan Binnət oğlu - Xocalı hava limanında xətt polis bölməsinin əməkdaşı (ölümündən sonra)
47. Haqverdiyev Davud Məşədi oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)
48. Hacıyev Yaşar Hacı oğlu - Xocalı polis bölməsinin əməkdaşı.
49. Hənifəyev Bəhmən Salman oğlu - Xocalı sakini (ölümündən sonra)
50. Həsənov Mehdi Ramil oğlu - Xocalı sakini (ölümündən sonra)
51. Həsənov Yamən Kazım oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü
52. Həsənov Şöhrət Usub oğlu - Xocalı sakini (ölümündən sonra)
53. Hümətov Hatəm Qurban oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra).
54. Hüseynov Çingiz Usub oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)
55. Şükürov Vəqif Rəsul oğlu - Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü (ölümündən sonra)
56. Şükürov Murad Əliş oğlu - Xocalı sakini.

SOYQIRIMIN ANATOMİYASI

(İllüstrasiyalı)

PALÇIQ DÖŞƏMƏ VƏ... KATİBƏ YAXUD,
QAÇQINLAR QIŞA HAZIRLANIRMI?

Bir vaxtlar qışın gəlməsini, təbiətin ağ örpəyə bürünməsini həsrətlə gözləyirdik. Gurhagur yanan sobalarımızın böyrünə-cə toplaşar, ağsaqqallarımızın, ağbirçəklərimizin duzlu-məzəli söhbətlərinə qulaq asmaqdan yorulmazdıq...

Bilməzdik ki, doğma yurdumuzda keçirdiyimiz o xoş günlərdən ötəri burnumuzun ucu göynəyəcək. Erməni daşnakları yurd-yuvamızı dağıtdıqdan sonra yataqxanalarda, pansionatlarda, çadır şəhərciklərində məşəqqətli bir həyat yaşaya-cağıq. Yaxşı yadımdadır Bərdə şəhərində salınmış "Qızıl ay" çadır şəhərciyindəki mənzərə gözlərim önündən getmir. Bəlkə də gömgöy göyərmiş bir körpənin anası nə qədər çalışsa da, onu sakitləşdirə bilmirdi. Körpənin bapbalaca əllərini ov-cumun içində alanda sanki buz parçasına toxundum. Sən demə, görpə soyuqdan ağlayırmış. Onu bir neçə adyala bükəndən sonra ağlamağını kəsib yuxuya getdi.

Onda həmin çadırlara neftlə yanan sobalar paylayıb, sutka ərzində 15 litr yanacaq da ayırmışdılar. Bu isə döşəməsi torpaq, tavanı çadır olan "ev"-i qızdırardımı? Aradan illər ötdü. Çadırlarda, komalarda, yataqxana və pansionatlarda məskunlaşan qaçqın və məcburi köçkünlər üçün Neft Fondundan ayrılan vəsaitlərin hesabına evlər inşa edildi. Bəs görək, qaçqın və məcburi köçkünlərin vəziyyəti necədir? Həmin Neft

Fondunun vəsaitlərinin istifadəsilə bağlı Azərbaycan Prezidentinin aşağıdakı fərmanları var. Birincisi, "Erməni millətçilərinin apardığı etnik təmizləmə nəticəsində Ermənistan ərazisindəki öz tarixi torpaqlarından didərgin salınmış azərbaycanlıların məskunlaşması problemlərinin həlli haqqında" 2001-ci il 22 avqust tarixi 562 sayılı fərmanda əsaslı tikinti məqsədləri üçün Neft Fondundan 83 milyard manat vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulub. İkincisi, "Azərbaycan torpaqlarının erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğalı nəticəsində Ağdam və Füzuli rayonlarından didərgin düşmüş və çadır düşərgələrində müvəqqəti yerləşdirilmiş məcburi köçkünlərin bir qisminin həmin rayonların ərazisində məskunlaşdırılması ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında" 2001-ci il 7 sentyabr tarixli 577 sayılı fərmanda 83 milyard manat vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulur. Üçüncüsü, "Biləsuvar rayonu ərazisində yerləşən 5 çadır düşərgəsində məskunlaşmış məcburi köçkünlərin sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı tədbirlər haqqında" 2002-ci il 13 may tarixli 700 sayılı fərmanda bu məqsədlərə Neft Fondundan 192 milyard manat vəsaitin ayrılmasına göstəriş verilmişdir. Ümumiyyətlə, məcburi köçkünlərin sosial-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün 304 milyard 500 milyon vəsait ayrılıb. Həmin vəsaitlərin hesabına nə qədər evin tikildiyini öyrənmək niyyətilə iqtisadçı Qubad İbadoglundun hesablamalarına üz tutduq. O, bu vəsaitlər hesabına 5341 evin tikildiyini diqqətə çatdırdı. 2001-ci ildə verilən birinci fərmana əsasən Goranboy rayonunun Aşağı Ağcakənd qəsəbəsində 260 ailə üçün 364 ev tikilib. Xatırladaq ki, burada salınmış qəsəbədə həm Ermənistan qaçqınları, həm də Xocalıdan olan məcburi köçkünlər məskunlaşıb. Haramı düzündə 800, Ağdamın Xındırstan və Quzanlı kəndlərində

500 ailə üçün 2-ci fərmana görə ümumilikdə 1300 ailəlik ev tikilib. 3-cü fərmana əsasən Biləsuvarda Cəbrayıl və Füzuli köçkünləri üçün 2560 ev inşa edilib. Haramı düzündə yenə də Füzuli köçkünləri üçün 1221 ev tikilib. Həmin evlərin tikilməsini tenderlərdə qalib gələn idarə və müəssisələr aparıb. 1 iyul 2004-cü ildə Prezident İlham Əliyev qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğun artırılması üzrə Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında sərəncam imzaladı. Azərbaycanın işğal altında olan torpaqları azad edilənə və didərgin düşmüş vətəndaşlar öz doğma yurdlarına qayıdana qədər çadır düşərgələrində, yük vaqonlarında və yaşayış üçün yararsız yerlərdə məskunlaşmış soydaşlarımızın mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasının, onlar üçün iş yerlərinin yaradılmasının və digər sosial problemlərinin həllini təmin etmək məqsədilə qərara alıram: 1-ci "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması, məşğulluğun artırılması üzrə Dövlət Proqramı təsdiq edilsin. 2-ci "Azərbaycan Respublikasının aidiyyəti orqanlarının rəhbərlərinə tapşırılsın ki, məcburi köçkünlər öz doğma yurdlarına qayıdana, həmçinin müvəqqəti yaşamaq məqsədilə yeni qəsəbələrə və evlərə köçürülənədək mülkiyyətləndən asılı olmayaraq, 1998-ci illərdə müvəqqəti məskunlaşdıqları ictimai binalardan, mənzillərdən, torpaq sahələrindən və digər obyektlərdən çıxarılması hallarına yol verilməsin"

2005-2006-cı illərdə Goranboy rayonunun Yuxarı Ağcakənd ərazisində Xocalı rayonundan olan məcburi köçkün ailələri üçün yeni qəsəbənin salınması nəzərdə tutulub. Bu da Xocalı rayonundan olan 500 məcburi köçkün ailəsinin mənzil-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması deməkdir.

Mingəçevir, Yevlax, Goranboy, Şəki, Saatlı, Sabirabad.

Laçın (Taxtakörpü), Bərdə, Füzuli, Ağcabədi, Ağdam, İmişli, Dəvəçi şəhər və rayonlarında istismar müddəti başa çatmış fin tipli qəsəbələrdə müvəqqəti məskunlaşmış məcburi köçkün ailələri üçün qəsəbənin salınması 2006-2007-ci illərdə nəzərdə tutulub. Bu da ağır şəraitdə yaşayan 6315 məcburi köçkün ailəsinin mənzil-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasıdır. Beyləqan rayonu ərazisində Xocavənd rayonuna məxsus qış yataqlarında məskunlaşmış və çətin şəraitdə yaşayan köçkün ailələri üçün yeni qəsəbə salınır. Məcburi köçkünlərin məşgullüğünün artırılması və yoxsulluğun azaldılması sahəsində 2004-2007-ci illərdə Ağdam, Ağcabədi, Laçın (qış yataqları), Bərdə, Biləsuvar, Füzuli və Goranboy rayonlarında kiçik süd emalı sexlərinin tikilməsi də nəzərdə tutulub.

Goranboy rayonunun Aşağı Ağcakənd qəsəbəsində 189 nömrəli evdə yaşayan təqaüdcü Nuriddin Xanlarov qışın gəlməsindən narahatlıq keçirirdi: "Meşə lap yaxınlığımızdadı. Amma yanacaq üçün odun qırmağa icazə yoxdur. Əgər bir ağac belə kəssək, beşqat cərimələnəcəyik. Bura nəmişlik yerlər olduğundan, bu evlər kürsülü tikilməli idi".

Elnarə Abbasova gənc anadır. 3-cü övladını yenidən dünyaya gətirib. "Ötən qışdan sonra səhhətim ağırlaşdı. Şəhərlər belimin ağrısından yerimdən qalxa bilmirəm. Belə getsə, bir neçə ildən sonra yel xəstəliyinə düşər olacağım. Qışın vahiməsini sümüklərimizdə hiss edirik. Fasilələrlə verilən elektrik enerjisi ilə adam qızına bilərmə?"

Azadə Həsənova isə Xocalıda qurulu evini qoyub gəlib. Uzun müddət Naftalanda "Şirvan" sanatoriyasında yaşayıb. Hazırda qardaşının ona bağışladığı evdə, yəni Bakıda yaşayır: "Həyat yoldaşım "Azərbaycan bayrağı" ordeni ilə təltif olunanlardan biridir. Mənim də məcburi köçkün kimi ev

almaq hüququm var. Amma mənə ev vermədilər. Necə olur, həyat yoldaşı, yəni ailə başçısı Xocalıdan olmayana mənzil verilir, amma bizə yox. Burada evlərin bəzilərinin divarları çatlayıb. Qəsəbədə asfaltlanan yalnız İcra Hakimiyyətinin binasının həyətidir. Həyətlərə su borusu çəkilməsinə baxmayaraq, evlərə su gəlmir. Yağış yağanda gips qarışığından olan palçıqlı yollarda məktəbə getmək çox çətinləşir. Amma burada yaşayan ermənilərin bir neçə salamat qalmış evi ikimərtəbəli idi. Yəni, bura rütubətli olduğundan, adamlar ikinci mərtəbədə yaşayırdılar. Birinci mərtəbə isə zirzəmi olub. Evlərin tikintisində daha çox əhəng və gəcən istifadə olunub. Ağır vəziyyətdə yaşayan köçkünlərin yaşamaq ümidini işsizlik də bir yandan qırıb. İllərlə ev-eşik yiyəsi olmaq ümidi ilə yaşayan məcburi köçkünlər üçün tikilən belə evlər, gələcəkdə növbədə dayanan köçkünlərin də ümidini qırır. Burada bir ekspert rəyinə ehtiyac olduğunu zənn etdiyim üçün iqtisad elmləri doktoru Zahid Məmmədova müraciət etdim. O, dedi ki, dünyada ən çətin mərhələ inşaat şirkəti işini bitirdikdən sonra binanın komissiya tərəfindən təhvil götürülməsidir. Evlərin qiyməti bazarın son göstəriciləri, texniki-iqtisadi göstəriciləri əsasında müəyyən edilməlidir. Burada tenderdə qalib gəlmiş şirkətin tarixçəsi, geniş fəaliyyəti önəmlidir. Sakinlər belə evlərdən narazıdırlarsa, "Qaçqınkom"a müraciət etməlidirlər. Hazırda suya qənaət sözü tez-tez səslənir. Əgər ümumi borulardan su boş yerə axırsa, onu evlərə çəkmək lazımdır. İnsanlar özü üçün yox, başqası üçün də yaşamağı bacarmalıdırlar. Bələdiyyələr yaşlı insanlara, pensiyaçılara yardım etməlidirlər. Onlar yanacaq təmin olunmalıdırlar. Yoxsulluğa qarşı proqramlar həyata keçirilməlidir. Bələdiyyələr zəngin, imkanlı adamlarla işləməlidirlər. Ümumi bir məqsəd

üçün xeyirxah işlər görülməlidir.

Qrant təşkilatları gender, ikicinslilik problemlərinə ayırdığı yüksək məbləğdə vəsaiti qaçqınların və məcburi köçkünlərin vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına ayırırlar. Millət vəkilləri parlamentdə vəsatət qaldırmalıdır. Ən səmərəli yollardan biri də monitorinqdə qeyri-hökumət təşkilatları, media nümayəndələri və "Qaçqınkom"un iştirak etməsidir. Yararsız vəziyyətdə tikilən evlərə yol verilməməlidir. Çünki hökumət bu mövzuya qayıtmaq istəməz.

P.S. Millət vəkili vəsatət qaldırmalıdır deyəndə, xeyli vaxt bundan əvvəl Xocalı rayonundan millət vəkili seçilən E.Məmmədovun sözləri yadıma düşdü. O deyirdi: "Bizə sürücü və katibə verin". Amma yaxşı olardı ki, E.Məmmədov zığa, palçığa batan o insanlar üçün rezin çəkmə istəsin.

QAÇQIN ŞƏHƏRCİKLƏRİNİN TİKİNTİSİNDƏ ŞƏFFAFLIQ TƏMİN OLUNMALIDIR

*Evlərin keyfiyyəti ayrılan pulun təyinatı üzrə
xərclənməsinə şübhə yaradır*

Uşaqlıqda çay kənarında "ev" tikib içərisini rəngbərəng şüşə qırıqları ilə bəzəyirdik. Bir gün daşan çayın suları "ev"lərimizi yuyub apardı. Biz kənd uşaqları bunu görəndə çox sarıldıq, ağlamaqdan özümüzü zorla saxladıq. Çaydan xeyli aralıda qollarımızı çırmayıb qapqara palçıqdan təzə "ev" tikməyə başladıq.

Böyüyəndə bu xatirələri danışib doyunca gülüşürdük. Sən demə, illər ötəcək, ruzigar yarlı-yarışıqlı evlərimizi erməni daşnaklarının əli ilə yandırıb külə döndərəcək, qismətimiz belə "palçıqdan tikilən evlər" olacaqmış... O da doğulduğumuz yurdda yox.

Qaçqınlar və köçkünlər üçün evlərin tikintisində korrupsiya hallarına yol verilib-verilməməsinə araşdırmaq üçün bu sahənin mütəxəssislərinə üz tutduq. Adının çəkilməsini istəməyən ekspert vurğuladı ki, sovet dövründə dördotaqlı evlərin layihə sənədi 200 səhifədən 500 səhifəyədək olurdu. Hazırda bu, 20 səhifədən çox ola bilməz. Həmin layihə sənədini işləmək üçün dövlət 1 faiz də pul ayıra bilər, 10 faiz də. İndi isə bu layihə sənədlərini işləmək üçün nə qədər pul ayrıldığı barədə məlumat verilmir.

Tenderi keçirən komissiya rəhbərlərindən başqa heç kim bu layihə haqqında məlumat verə bilməz. Çox təəssüf ki, Azərbaycanda inşaat qanunu yoxdur. Əslində isə bu qanun olmalıdır. Tikinti gedəcək ərazilərdə geoloji kəşfiyyat işi aparılmalıdır. Məsələn, deyək ki, bir evin qiyməti 7-8 min dollardır. Belə evlərin inşasında korrupsiya hallarına yol verildiyini bilmək o qədər də asan deyil. Bunu bilmək üçün tikinti sahəsində çalışan mütəxəssislər uzun illər axtarış aparmalıdır. Ekspertin fikrincə, binalarda divarların çatlaması səbəblərini üzə çıxarmaq daha asandır. "Bunu sementdən normadan az istifadə, rütubətlik, bənnanın keyfiyyətsiz işi və s. səbəblərlə izah etmək olar. Yer in altında gedən prosesləri öyrənmək isə çətindir. Yəni bünövrə necə tökülüb, kanalizasiya xətləri hansı materiallarla aparılıb. Ucuz materialdanmı, yoxsa baha - yəni davamlılığı möhkəm olan materialdan? Yer in üstündə

gedən prosesi görmək asandır. Məsəl üçün, bir evin inşasında adətən 830 mişar daşı, 60 şifer işlədilir. O, yerində olur. Çünki bu standartdır. Korrupsiya hallarını başqa mallarda edirlər. Tenderlə aparılan tikintilərdə yolun layihə sənədini biri aparır, evin tikintisini biri aparır, su çəkilişini biri, elektrik çəkilişini bir başqası. Belə halda korrupsiya faktlarını üzə çıxarmaq çətinləşir. Əslində həmin sahələrə tikinti mütəxəssisləri cəlb olunmalıdır. Layihə sənədi haqqında ictimaiyyətə məlumat verilməlidir”.

Avqustun 11-də qələmə aldığım “20 min dollar hara gedib?” sərəlvhəli məqalə böyük rezonansa səbəb olmuşdu. Məqalə Qaçqın və Məcburi Köçkünlərlə iş üzrə Dövlət Komitəsini narahat etmiş, Xocalı rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı redaksiyaya məktub göndərərək məni məhkəməyə verəcəyini bildirmişdi. Amma yaxşı olardı ki, hər bir məmur şəffaflığı qorumaq naminə gördüyü işlər barədə ictimaiyyətə məlumat versin. Bu da faktıdır ki, qaçqın və məcburi köçkünlər üçün tikilən evlər bəzən Bakıda və başqa rayonlarda xüsusi mülkləri olan köçkünlərə verilir. Evsiz-eşiksiz qaçqınlar isə normal yaşayışdan məhrum olurlar.

Gəlin görək, bu məsələ ilə bağlı “Himayədar” humanitar təşkilatın, eyni zamanda Azərbaycan neft sənayesi üzrə informasiya və resurs mərkəzinin sədri Himayət Rizvanqızı nə deyir? Onun fikrincə, əslində Neft Fondunun vəsaitlərinin xərclənməsi üzərində ictimai nəzarət işinin təşkili prosesi indiki halda xeyli zəif gedir. Fondan qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün ayrılan vəsaitlərin hara və necə xərclənməsi barədə ictimaiyyət xəbərsizdir. “Bu vəziyyət ictimaiyyət nümayəndələrini və qeyri-hökumət təşkilatı olaraq, bizi də çox narahat edir” deyər H.Rizvanqızı

vurğulayır “Biz hesab edirik ki, artıq bu yöndə ictimaiyyətin əməli addımlar atmaq vaxtı çoxdan çatıb. Bizim təşkilat Neftçilərin Hüquqlarını Müdafiə Komitəsi ilə birlikdə Neft Fondundan ayrılan vəsaitlərin xərclənməsinə şəffaflıq gətirmək məqsədilə qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün ayrılan vəsaitlərin monitorinqini nəzərdə tutan bir layihə hazırlayıb və bunu reallaşdırmaq niyyətindəyik. Güman edirik ki, burada korrupsiya halları yoxdursa, hökumət monitorinqin aparılmasına şərait yaradacaq. Hazırda monitorinqin aparılmasına şərait yaratmaq hökumətin vəzifəsidir. Eyni zamanda hökumət Azərbaycan xalqı qarşısında məsuliyyət daşıyır.

P.S. Doğulduğum Xocalı şəhərində ermənilər təcridxanaya qədər silahlananda da bizimkilər orada evlər tikirdilər. Elə həmin evlərin tikintisi zamanı yol verilmiş korrupsiya faktlarını ört-basdır etmək üçün bu şəhərin işğal olunmasına rəvac verənlər də az olmadı. Bundan yaman qorxuram.

20 MİN DOLLAR HARA GEDİB?

Qaçqınlar üçün tikilən evlərin nə mətbəxi, nə hamamı, nə də eyvanı var

Yol ayrıcında qalmışdım. Haçalanın bu yollardan biri məni Naftalanda məskunlaşan xocalılıların, o birisi isə Goranboy rayonunun Aşağı Ağcakənd qəsəbəsinə köçürülən həmyerlilərimin yanına aparırdı. Xocalıya isə aparmırdı...

Həmişəki kimi əvvəlcə Naftalandakı “Şirvan” sanatoriya-sına getdim. Sanatoriyanın giriş qapısı, pəncərəsi, şüşələri çı-

xarılmışdı, otaqlardakı döşəmələr belə sökülmüş, bərbad hal salınmışdı. Bunu köçüb gedənlər etmişdilər. Deyəsən mənfur qonşularımızdan adət götürdük. Xatırladım ki, 2001-ci ildə Ermənistan qaçqınları üçün salınmış yuxarıda adını çəkdiyim bu qəsəbəyə xocalıların köçürülməsi də böyük səs-küyə səbəb olmuşdu. Köçkünlər Prezident Aparatına, Nazirlər Kabinetinə, mətbuat orqanlarına, televiziya şikayət məktubları göndərmişdilər.

Hətta nümayişlər, etiraz aksiyaları da keçirmişdilər. Lakin nəticəsi olmamışdı. Xocalı rayon İcra Hakimiyyəti, idarələr oraya köçürüldüyündən, iş yerlərini itirməmək naminə xocalıların bir hissəsi oraya getməyə məcbur olmuşdu.

Orada tikilən 364 evin 150-sində xocalıların məskunlaşdılar. Hazırda Naftalanda 329 ailə, 1067 nəfər yaşayır. Gedənlərin və getməyənlərin özlərini dinləyək.

Əliyeva Mələhət (şəhid ailəsi)

- Mən bir gündə iki əzizimi - həyat yoldaşım Tapdıqı və "Əlifbə"sı yarımçıq qalan qızım Nəzakəti itirmişəm. İki övladımı kipriklərimlə od götürə-götürə böyütmüşəm. Onlara belə bir faciə yaşatmağa mənim mənəvi-həqiqi yoxdur. Oğlum texnikumu bitirib, ailəlidir. Onun ailəsi də, mən də həyat yoldaşımın qan puluşu ilə yaşayırıq.

Belə də zülüm olar? Hər dəfə müvafiq orqanlara müraciət edəndə "kadra ehtiyacımız yoxdur" deyirlər. Amma açılan yeni iş yerinə öz qohum-əqrəbalarının övladlarını götürürlər. Burada şəhid övladlarına ögey münasibət bəsləyirlər.

Əziz nənin 70-dən çox yaşı var. "Ağlamaqdan hər iki gözümü itirmişəm" - deyən Əzizə nəne iki əlini göyə qaldıraraq "Allah, sən bizə kömək ol, səndən savayı ümidimiz yoxdur" söylədi. "Ay bala, o xəlvət dərəcə mən kor adam necə gedim?

Hec günün-günorta çağı gözüm görmür. Fəhmlə gəzirəm, nəvələrim əlimdən tutmasa bir addım da ata bilmərəm. Xocalı qırğınında qızım Zərifə, oğlum Təvəkkülü, nəvəm Səxavəti itirdim, qızımı mənim yanımdaca vurdular. Oranın təhlükəsizliyinə kim təminat verir. Acından ölən, bit basmış əsgərlərimizin nə heyi var ki, bizi qorusun? Xocalıda qorudular ki, burada da qoruyalar?!" Əziz nənin oğlu Razim mənə 408 nəfərin imzası olan vərəqələri verib çox xahiş etdi ki, onlara kömək etmək üçün müvafiq orqanlara verim. "Neçə illərdir buralara öyrənmişik. Aeroportun aşağısında boş torpaq sahəsi var. Qoy bizə burada ev tiksinlər".

Səhərişi gün Ağcakəndə yola düşdüm. Yol boyu cərgələnmiş ağaclar, bağ-bağçalar məni xəyallarımda doğulduğum yurda apardı. Amma bu yol məni yuxularımda mənim olan Xocalıya aparmırdı. Kəndlər bir-birini əvəz edirdi. Amma dünyanın ən gözəl guşəsi belə doğma torpağın üstüsünü əvəz edə bilməz. Burada 364 ev tikilib. Həmin evlərin təxminən 150-si Xocalı köçkünlərinə paylanıb. Ərazi Goranboy rayonunun olduğundan rayonun icra nümayəndəsi, bələdiyyə də burada fəaliyyət göstərir. Yeni tikintilər aparmaq üçün Xocalı rayonunun müvafiq orqanları yox, Goranboy rayonunun bələdiyyəsinin icazəsi olmalıdır. Ermənistandan qovulan qaçqınlarımızın bir neçə ailəsi bir evdə yaşamağa məcburdur. Amma Naftalanda sanatoriyalarda qalan xocalılar gedənlərdən çox idi, yəni 320 ailə. Gedənlər Xocalı rayon icra hakimiyyəti və onun işçiləri, Təhsil Şöbəsi, Məşğulluq Mərkəzi, Gənclər, İdman və Turizm İdarəsi, Xocalı 4 saylı məktəb, Polis Şöbəsi, Prokurorluğu, məhkəməsi, Əhalinin Sosial Müdafiə Mərkəzi, Dövlət Yanğından Təhlükəsizlik Xidməti, Dövlət Sosial Müdafiə Fondu, Maliyyə Şöbəsi, Torpaq Şöbəsi,

Əhalinin Sosial Müdafiə Fondudur. Yeni tikilmiş xəstəxana haqqında isə bir azdan söhbət açacağam. Kim gedib, kim qalıb?!

Goranboy Gips Açıq Səhmdar Cəmiyyətində işlər mexanizmlə görüldüyündən işçi qüvvəsinə ehtiyac yoxdur. Yəni burada məcburi köçkünlərin işlə təmin edilməsi mümkündür.

Safkürd, Zeyvə, Şəfəq, Qaraçinar, Meşəli (ermənilər oranı Xarxahut adlandırırdılar), Qaraqucaq səfəli və iqlimi də yaxşıdır. Lakin aşağı Ağcakənd hər tərəfdən dağlarla əhatə olunduğundan və salınmış qəsəbə çökəklikdə yerləşdiyindən günəş şüaları adamı yandırır-yaxır. Bir sözlə qışda soyuq, yayda isə çox istidir. Bura köçənlərin rəngləri mis rənginə dönmüşdü.

İlk görüşdüyüm adamlardan biri də icra hakimiyyətinin şöbə müdiri vəzifəsində çalışan Ramilə Qafarova oldu. Onun birotəqlı mənzilinə yollandıq. 165 nömrəli bu mənzildə Ramilə xanım oğlu ilə yaşayır. Hamamı və mətbəxi olmayan evin böyründə qapısı, pəncərəsi olmayan kiçik bir yer də tikilib. Ora isə heç nəyə yaramır.

Mənzilin eyvanını isə kredit götürərək özü tikdirməyə məcbur olub.

Bir vaxtlar Xocalı rabitə şöbəsində çalışan Səbinə Əliyeva isə icra hakimiyyətində məsul vəzifədə çalışan yaxın qohumunun evində yaşamağa məcbur olduğunu belə izah etdi:

- Artıq kirayələrdə yaşamaqdan bezmişəm. İş yox, güc yox, azyaşlı körpəmlə həyat yoldaşımın qazandığı qəpik-quruşa baxırıq.

Mehriban Xanlarova - Göyçə mahalındandır. Mehriban ana ilə söhbətimiz çox ağırlı-acılı oldu. Şəhid oğlu Elmidar-

dan danışanda onun göz yaşları selə-suya döndü. Önlüyünün əbəyi ilə tez-tez göz yaşlarını silib doğulduğu Vətəninə keçirdiyi xoş günlərindən danışdı:

- Ay bala, heç vətənsiz də yaşamaq olarmı? Hər dərdədən ağırdır vətən dərdi.

Yaşadıqları 189 nömrəli bu ev Xocalı İcra Hakimiyyətində işləyən oğlu Telman Xanlarovundur:

- Oğlumun yükü onsuz da çoxdur. Cəmi 10 "şirvan" pul alan oğlumun beş baş ailəsini saxlamağa gücü çatmır. Biz də gəlmişik, olub 7 nəfər. Özüm də cəmi 13 "şirvan" pul alıram. 10 "şirvan" pensiyamdı, 3 "şirvan" da oğlumun şəhid olmasına görə verirlər. Şəhidliyin qiyməti cəmi 3 "Şirvan" imiş.

Kənardan adama qaradınmaz kimi görünən həyat yoldaşı Nuriddin dayı ixtisasca feldşerdir. Danışdıqca Nuriddin dayını od götürürdü: - Görürsən bala, divarlar indidən çatlayır. Mətbəx, hamam, ayaqyolu, əl yeri belə yoxdur. Evin yanına tikilən bu yamağı adam bilmir necə adlandırsın. Bura rütubətli, ona görə də evlər kürsülü tikilməli idi.

Bir arayış almaq üçün Goranboy rayonuna getməyə məcburuq. "Bunun da gediş haqqı 6 min manatdır. Kasıb, gəl yaşa. Mən özüm feldşerəm. Bu xəstəxana heç kənd xəstəxanası titulu da daşıya bilmir. Allahın bir təcili yardım maşını belə yoxdur. Əgər hamilə qadının doğuş vaxtı çatsa, onu xəstəxanaya çatdırmaq heç cür mümkün olmayacaq. Çünki ən yaxın məsafə Gəncədir ki, o da 30 km-dir.

158 nömrəli evdə yaşayan Hüseynova Alimənin oğlu Gündüz polis işçisidir. Şəhid ailəsidirlər. Atası Çingiz Xocalı soy-qırımı zamanı şəhid olub. Alimə bacı qovrula-qovrula belə dedi: "Mən heç kimdən qorxmuram. Daha itirəcəyim heç nə qalmayıb. Həqiqət yolunda bu canımı verməyə də hazıram.

Oğlum polis şöbəsinə işlədiyindən gəlməyə məcbur olmusam. Çox peşmanam, çox. Bizə tikilən evlərin daşı başımıza tökülür. Axı o vaxt ermənilər bizim başımıza qrad yağdıranda daş atmışdıq". Alimə bacının sözündən cürətə gəlib bir atmaca atan da oldu. "Bəy deyəsən Kislovodskda dincəlidir" - yəni millət vəkili Elman Məmmədov. Gəlsin burada dincəlsin. Bir vaxtlar deyirdi ki, mən xocalılıqla sanatoriyalarda yaşayacam - yəni Naftalanda. Millət vəkili seçiləndə buranı su yoluna döndərmişdi. Alimə bacı lap qeyzləndi: "Sizlər onun şirin vədlərinə inandınız. Amma mən millət vəkili seçiləndə ona səs vermədim".

Xocalı rayon rabitə qovşağının baş xəzinədarı Temir Məmmədov: - Camaatı parçalamaq yox, birləşdirmək lazım idi. İndi xocalılıqlar arasında umu-küsü yaranıb. Amma bir vaxtlar onlar birləşib ermənilərin qarşısında dururdular. Görək icra başçısı xocalılıqların fəalları toplayıb iclas keçirəydi. Bir neçə yer təklif edəydilər. Camaat haranı istəsəydi, ora da köçürəydilər. Bilirsiniz ki, camaatda Xocalı soyqırımından sonra xof var.

Görək ixtisasca həkim olan Xocalı sakini, hazırda Qəbələ Hərbi xəstəxanasında qəbul şöbəsinin müdiri işləyən Kamal Məmmədov nə deyir: Xocalı rayon xəstəxanası üçün ilk növbədə cərrahiyyə, terapiya, pediaterapiya, doğum şöbəsi, baş həkim, müavin, şöbə müdürü, ordinator, tibb bacıları, kardiogramma laboratoriyası olmalı idi. Hazırda isə burada kənd xəstəxanası üçün ştatlar belə yoxdur. İlin ortasında bəzi ştatlar ola bilər. Onsuz da xocalılıqların hamısında, yeni dünyaya gəlmiş körpələrimizdə belə əsəb xəstəliyi var. Sivil dövlətlərdə faciə yaşamış insanların reabilitasiyası üçün xüsusi institutlar fəaliyyət göstərir. Bizdə isə belə olmadı. Nəticədə stresslərdən

müxtəlif xəstəliklər ortaya çıxdı - infarkt, ifliclər, qan təzyiqi, şəkərli diabet və s. Əgər xocalılıqların ömür payı 60 ili keçsə, bu, möcüzə olacaq.

Neçə qəbiristanlıq salmaq olar. Orada iki erməni qəbiristanlığı var idi. Həmin qəbiristanlıq qorunub saxlanırdı. Xocalılıqlar isə dünyalarını dəyişənləri gətirib Naftalanda və digər rayonlarda dəfn edirdilər.

Ümid Verdiyev: O evlərin bünövrəsi töküləndə görmüşdüm. Başdansıvdu tökülürdü. Əslində bünövrə ən azı 80 sm olmalı idi. Fəhlələrə günə 20 min manat pul verirdilər. Bizim uşaqlar gündə 2-3 bünövrə tökdülər. Xarici təşkilatların Tərtərin Bəyimşarov kəndində qaçqınlar üçün tikdiyi evlərdə işləmişəm. Təqə qat kubik altı ədəddən artıq olmamalı idi.

Quruma davam edirdi, sonra isə hörgünü başlayırdılar. Hava isti olanda onu suvayırdılar. Mənə də ev vermişdilər, geri qayıtdım. Həmin evdə əlifdən belə istifadə olunmayıb. Ona görə də boya çatlayıb-tökülür. Evlər indidən uçur, divarlar çat-çatdır. Hələ birinin evi uçmuşdu da. Yenidən bərpa edildilər.

Bax beləcə. Televiziya da yarlı-yarışıqlı görünən bu evlər əsl təhlükə mənbəyidir. Burada insanların başı pambıqla kəsilir.

O gün istədim bu suallara məsul orqanlarda çalışan vəzifəli şəxslərdən cavab alam. Onlarla görüşdüm. Amma yas məlisinə getdiklərini bəhanə edərək sonraya qalsın dedilər. Düz axşamacan rəhbərləri gözlədim. Şər qovuşsa da onlardan xəbər-əət çıxmadı. Erməni yaşayış məntəqələri ilə əhatə olunan bu qəsəbə hüquq-mühafizə orqanlarında çalışan rəhbərlərsiz qaldı. Yalnız bir hava telefonunu özləri ilə aparmağı lazım bilmişdilər. Bu 14 ildə çox şey dəyişmişdi. Dəyişməyən elə hə-

mən vəzifə sahibləri və onların əqidələri idi. Heç birinin ailə üzvləri bu "cənnət məkanda" yaşamır. Yalnız icra başçısından başqa. Onların ailələri Bakıda və digər rayonlarda aldıkları xüsusi mülklərdə yaşayırlar. Dəyişməyən "Şirvan" sanatoriyaşının qarşısında Xocalıdan çıxardığım 50-60 AQT nömrəli "Xocalı" sözü yazılan maşın idi. Sürücüsü Eyvaz Məmmədov belə dedi: Bu maşın ya Xocalıya gedəcək, ya da burada çürüyəcək. 212 nömrəli otaqda həmişə milli musiqimizə və vətənpərvərlik mövzularında verilişlərə qulaq asan Xocalı 1 sayılı məktəbin direktoru Vədadi Rəhimov idi. O, həmyerliləri ilə birgə olduğuna görə çox vəzifə sahiblərinin təzyiqlərinə məruz qalıb. Burada hər şey düz 14 il bundan öncə Xocalıda hazırlanan ssenarilərin davamı idi. Yenə də palçıqdan evlər, atək-atək dağılan pullar, yenə də par-par parıldayan xidməti maşınlarda eys-ışrət içində yaşayan vəzifə sahibləri, haqq səsinə qaldıranların batırılan səsləri və bir də təhlükəsizliyi təmin olunmayan bu binəva insanlar. Burada birçə şey artmışdı. O da Xocalı rayon Məhkəməsi.

Bütün düyünləri "açan" məhkəmə Xocalı soyqırımından bəhrələnlərin cinayətlərini açmaqda acizdir. Bir vaxtlar burada etmənilər çox firəvan yaşayıblar. Onların dağıdılmayan bir neçə evində də olduq. Onların ikimərtəbəli evinin birinci mərtəbəsi zirzəmi kimi istifadə olunub, yuxarı mərtəbədə isə yaşayıblar. Tikilən evlərdə gəc və əhəngdən istifadə olunub. Şərab istehsal ediblər. Gips yatağından isə bəhrələnilər.

P.S. Bu evlərin qiymətini dəfələrlə soruşsam da, nə Dövlət Qaçqınlar Komitəsindən, nə də Nazirlər Kabinetindən öyrənmə bilmədim. Amma "Oksfan" beynəlxalq humanitar təşkilatının direktoru Azər Hüseynovdan öyrəndim ki, qaçqınlar üçün tikilən 4 otaqlı evin qiyməti 20 min dollardır. Bu qiymət

isə hər evin qapısının arxasındakı lövhədən yazılıb, asılıb. Burada isə heç bir lövhəyə rast gəlmədim. 408 nəfərin imzaladığı bu sənəddə xocalılılar Azərbaycanı sevən insanlardan, mətbuat orqanlarından imdad diləyirdilər. "Bizim haqq səsimizi eşidin. Son ümidimiz sizədir".

XANLARIN XATİRƏLƏRİ

"Mən müharibə illərində, yəni 1943-cü ildə anadan olmuşam. Atam müharibədən əlil qayıtmışdı. Əmim isə Ukraynada və Çexoslovakiyada partizan dəstəsinə komandirlik etmiş və müharibənin axırlarında qəhrəmancasına həlak olmuşdu. Partizan dəstəsinin komissarı, polkovnik Şukayev V. öz kitabında onun qəhrəmanlıqları haqqında geniş yazmışdır. 1972-ci ildə Dreqobıç şəhərində onun qəbri tapılmış, adını muzeyə və bir məktəbə vermişdilər (Səttarov Səlim Xanbala oğlu).

Uşaqlıq həyatım müharibədən sonrakı illərə təsadüf etdi və mənim tərbiyəm belə qurulmuşdu: əsl kişilər Vətəninə qorunmalıdır. Bəlkə elə buna görədir ki, mən təyyarəçilik sənətini seçdim. 1962-ci ildə Bakıdan gedən 50 nəfərdən iki Eyski ali hərbi təyyarəçilik məktəbinə qəbul olmuşdu. Bunlardan biri mən idim. Üç il təhsil müddətində mən artıq uçduğum təyyarələri müvəffəqiyyətlə öyrənmişdim.

İkinci əmim Səttarov Cəlil müharibə vaxtı Leninqrada xınlığında əsir düşmüş, müharibənin axırlarında Yuqoslaviyada döyüşmüş və ailə qurub orada da qalmışdı. Bütün ailə onu həlak olmuş bilirdi. Çünki ondan heç soraq yox idi. Sonralar isə onun sağ olduğunu, ABŞ-da yaşadığını bildik. O dövrün qanunlarını bildiyimə görə, mənim sovet ordusunda qulluq etməyimin qeyri-mümkün olduğunu başa düşərək hər-

bi qulluğu tərək etdim. Lakin uçmaq həvəsim olduğundan Krasnakutsk mülki aviasiya məktəbinə daxil oldum, oranı 1969-cu ildə müvəffəqiyyətlə bitirdim. Öz uçuş fəaliyyətimi Zabrat mülki aviasiyasında başladım. "AH-2" təyyarəsində uçurdum. 1976-cı ildə "İL-18" təyyarəsini öyrəndim və həmin təyyarədə uçuşa başladım. Lakin 1979-cu ildə bu təyyarələr ləğv olunduğundan vertolyotlarda uçuşağı öyrəndim və "Mİ-2" tipli vertolyotda uçuşağı başladım.

1983-cü ildə eskadrilya komandiri oldum. Bu müddətdə cavan pilotları da hazırlamağa nail oldum. Onlardan bir neçəsi Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları kimi tanındı.

Dağlıq Qarabağ konfliktinin birinci günündən "Mİ-2" və "Mİ-8" vertolyotlarında uçurdum. Mühasirədə qalmış kəndlərimizə lazım olan köməliyi göstərirdim. O kəndlərə həkimləri daşıyır, oradan xəstələri, yaralıları Bakıya gətirirdim. Sərhəd kəndlərinə uçuş, hərbi qulluqçuları lazım olan yerlərə daşıyırdım. Laçın, İstisu, Kəlbəcər kimi sərhəd rayonlarına tez-tez uçuşlar edirdim. Həmin uçuşlarda bizim mülki vertolyotlarımız dəfələrlə atəşə tutulmuşdu. Sərnişin və uçuş heyətində yaralananlar olurdu.

1992-ci ilin fevralın 26-da axşam bizə əmr gəldi ki, Ağdama uçaq. Biz Ağdama "Mİ-8" və "Mİ-24" tipli vertolyotlarda uçuşduq. Səhərişi gün biz bildik ki, Xocalıda böyük soyqırım törədilib. Erməni faşistləri uşaqları, qocaları, qadınları vəhşicəsinə öldürmüşdülər. Vaxt gələcək ermənilər Allah və bəşəriyyət qarşısında bu vəhşiliklərə görə cavab verməli olacaqdır.

Fevralın 27-də "Mİ-8" vertolyotunda iki "Mİ-24" vertolyotunun müşayiəti ilə ora uçuşduq. Vertolyotumda on nəfər əsgər də var idi ki, yaralıları və ölənləri yığmağa kömək etsin-

lər. Biz ora çatanda gözələrimizə inana bilmədik. Qarın üstü meyidlərlə dolu idi. Onları saymaq mümkün deyildi. Mən vertolyotu yaxınlıqda yerə endirdim. Biz axtarmağa başladıq ki, bəlkə sağ qalanlar var. Bir qadını sağ tapdıq. Mən o qadını və yığdığımız meyidləri götürüb geri uçmalı olduq. "Mİ-24"lərdə artıq sursat qurtarmışdı və onlar mənə qoruya bilmirdilər. Əsgəran tərəfdən mənim vertolyotumu atəşə tutmuşdular. Mən Ağdamda yerə endim. Şaxta vurmuş qadına kömək göstərildi; vertolyotu yanacaqda doldurub geri qayıtmaq lazım idi. Orada qalan əsgərləri geri gətirməli idim. Mənim ekipajımda uçanlar başa salmağa çalışırdılar ki, onlar bu soyqırıma baxa bilmirlər. Onları başa düşürdüm. Başa düşürdüm ki, bu sınaqdan çıxmağı hər adam bacarmayacaq. Lakin mən uçmalı idim. Mən şəhid olanları və sağ qoyub gəldiyim əsgərlərin qarşısında öz borcunu yerinə yetirməli idim. Tək uçuşmaq hər bir qaydaya zidd olsa da, mən tək uçuşdum. Ora çatanda əsgərlərin arasında artıq yaralananlar olduğunu gördüm. Ermənilər tərəfindən minamyotlardan bizə tərəf atırdılar. Əsgərlər yaralıları və meyidləri vertolyota qoydular. Mən qalxanda Əsgəran tərəfdən "Strela" tipli raketləri buraxmağa başladılar.

Mən Ağdam tərəfə çox ustalıqla, yüksək voltlu məstillərin altından ilişməmək üçün böyük bir məharətlə uçuşağı məcbur idim ki, kiçik bir səhvə belə yol verməyim. Adətən belə hallarda ekipaj heyəti köməklik göstərir. Lakin indi bütün məsuliyyət tək mənim üzərimdə idi. Mən öz sakitliyimi və dözümlülüymü səfərbər etməli oldum. Mən Ağdamda vertolyotu sağ-salamat yerə endirdim. Elə həmin günü yaralıları Bakıya aparmalı oldum. Sabahı gün "Mİ-8" və "Mİ-24" vertolyotları ilə yenə Ağdama uçuşduq və orada Umudluya uçuş tapşı-

rığı aldıq. Umudlu da mühasirədə idi. Xocalı faciəsi təkrar oluna bilərdi. Həmin gün bütün qruppa ilə bir neçə uçuş edib, Umudlukənd sakinlərini oradan çıxardıq. Orada isə kəndi qorumaq üçün yalnız əsgərlər qaldı. Lakin onlar da gecə aşırımından keçib mühasirədən çıxıb bilmişdilər.

Həmin gün biz bu tapşırığı yerinə yetirərkən Xocalı əhalisinə soyqırım edildiyi yerə Bəhlül Zülfüqarov uçmuş və Çingiz Mustafayev hamımıza tanış olan Xocalı soyqırımını əks etdirən materialı çəkmişdi.

ERMƏNİ TERROR TƏŞKİLATLARI

Dünyanın müxtəlif məntəqələrində qanlı aksiyalar törətmiş erməni terror təşkilatlarının adları:

“Amerikan” partiyası: 1885-ci ildə yaradılıb. Türkiyənin Van, Muş, Bitlis, Trabzon bölgələrində və İstanbulda silahlı toqquşmalar və terror aktları törədən bu partiya İran və Rusiyada yaşayan ermənilərlə əməkdaşlıqda olub.

“Hnçak” partiyası: 1887-ci ildə Cenevrədə yaradılıb. Qurumun əsas məqsədi Türkiyənin Anadolu bölgəsini, “Rus” və “İran” Ermənistanları adlandırdıqları əraziləri birləşdirməklə “Böyük Ermənistan” dövləti yaratmaqdır. Partiyanın proqramının 4-cü bəndində göstərilir; “Qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün təbliğat, təşviqat, terrorizm və dağıdıcı təşkilat yaradılması metodu seçilməlidir.”

“Daşnaksütun” - erməni federativ inqilab partiyası: 1890-cı ildə Tiflisdə yaradılıb. Əsas qayəsi Azərbaycanın Dağlıq

Qarabağ, Naxçıvan və Türkiyənin Anadolu torpaqlarında “Böyük Ermənistan” dövləti qurmaqdır. 1892-ci ildə Tiflisdə ilk qurultayını keçirən “Daşnaksütun” türklərə qarşı sui-qəsdlərin təşkil olunması barədə qərar çıxarmışdır. Məhz bu qurultaydan sonra “Daşnaksütun” “türkü, kürdü hər yerdə hər bir şəraitdə öldür, sözündən dönənləri, erməni xainlərini öldür, intiqam al!!” əmrini vermişdir.

“Daşnaksütun” partiyası tərəfindən yaradılan bir sıra terror qrupları mövcuddur. 1973-cü ildə fəaliyyətə başlamış “Erməni soyqırımının intiqamçıları” qrupu 1980-82-ci illər ərzində Avstriya, Danimarka və Portuqaliyada türk diplomatlarını qətlə yetirib; Məxfi terror qrupu DRO-8 və onun bölmələri: DRO-88, DRO-888, DRO-8888. Daşnakların hazırda bu istiqamətdə fəaliyyəti davam edir.

“Erməni gizli azadlıq ordusu” (ASOA): 1975-ci ildə Beyrutda yaradılıb. Mənzil-qərargahı Dəməşqdə yerləşir. Fələstin bazalarında hazırlıq keçən mindən artıq döyüşçüsü vardır. Təşkilat fəaliyyətinin ilk 6 ilində dünyanın müxtəlif ölkəsində 19 türk diplomatının ölümünə səbəb olan terror aktları keçirib.

“Ermənistanın azadlığı uğrunda erməni gizli ordusu” (ASALA): 1975-ci ildə yaradılan təşkilatın qərargahı Beyrutda, təlim-məşq bazaları isə Suriyada yerləşir. Təşkilatın məqsədi Şərqi Türkiyə, Şimali İran və Azərbaycanın Naxçıvan və Dağlıq Qarabağ əraziləri üzərində “Böyük Ermənistan” qurmaqdır. ASALA əsasən Türkiyə və Azərbaycan vətəndaşlarına qarşı terror aktları həyata keçirir. Təşkilatın “Əbu Nidal”,

"Qara sentyabr" kimi terror qrupları ilə əməkdaşlıq etməsində əsas fiqurlardan biri ASALA-nın lideri Akop Akopyan olmuşdur. Afinada 1980-ci ildə qətlə yetirilmiş türk səfirinin ölümünə görə məsuliyyəti öz üzərinə götürmüş A.Akopyan 01.08.80-ci ildə "Nyu-York Tayms" qəzetinə verdiyi müsahibədə bildirmişdir: "Bizim düşmənimiz türk rejimi, NATO və bizlə əməkdaşlıq etməyən ermənilərdir".

ASALA 1980-ci ilin aprelində birgə terror aksiyalarının keçirilməsinə dair PKK ilə razılığa gəlmiş və bu niyyətlərini Livanda rəsmiləşdirmişlər. Beyrut şəhərində 28.08.1993-cü ildə açıqlanan bəyanatında ASALA "pantürkist neft borusu" (Bakı-Tbilisi-Ceyhan) ilə bağlı layihənin həyata keçirilməsinə imkan verməyəcəyini bildirmişdir.

"Geqaron": 2001-ci ilin fevralında ASALA tərəfindən yaradılmışdır. Məqsəd - Cənubi Qafqaz və Orta Asiya ərazilərində türk mənşəli siyasi lider, diplomat və biznesmenlərə qarşı terror aktlarının keçirilməsidir.

"Erməni azadlıq hərəkatı" (AOD): 1991-ci ildə Fransada yaradılıb. Terror fəaliyyətini ASALA ilə sıx əlaqədə həyata keçirir.

"Erməni azadlıq cəbhəsi": 1979-cu ildə yaradılan bu terror təşkilatı ASALA-nın tərkib hissəsi sayılır. Türkiyə və Azərbaycan əleyhinə terrorçular hazırlayır.

"Qrıl qrupu": 1981-ci ildə Fransada yaşayan erməni gəncləri tərəfindən yaradılıb. Təşkilat 1987-ci ilədək dünya-

nın müxtəlif hava limanlarında 10-dan artıq terror aktı həyata keçirib.

"Erməni soyqırım ədalət komandosları": 1972-ci ildə Vyana-da "Daşnaksütun" partiyasının qurultayı zamanı yaradılıb. "Erməni soyqırımı ədalət komandosları"nın məqsədi erməni əsilli gənc Livan vətəndaşlarını hərbi birləşmələrdə cəmləşdirmək, türklər və azərbaycanlılara qarşı qanlı terror aksiyaları təşkil etməkdir.

"Erməni birliyi": 1988-ci ildə Moskvada yaradılmışdır. "ASALA" ilə sıx əlaqələri vardır. Keçmiş sovet məkanında terrorçuların fəaliyyəti üçün onları saxta sənədlərlə təmin edir. Dağlıq Qarabağa silah və muzzdluların ötürülməsində iştirak edir.

"Demokratik cəbhə": ABŞ, Kanada və Qərbi Avropada fəaliyyət göstərir. Başlıca məqsədi türk dövlətlərinin parçalanmasıdır.

"Apostol": 2001-ci il aprel ayının 29-da əsasən Ermənistan, Suriya və Livan vətəndaşlarından ibarət olan Ermənistan Müdafiə Birliyi tərəfindən yaradılmışdır. Təşkilatın məqsədi Türkiyə və Azərbaycan ərazilərində terror aktları həyata keçirməkdir.

BƏS SOYQIRIM NECƏ OLUR Kİ?

Meyidlərin xarici müayinəsi, məhkəmə-tibb ekspertizalarının rəyləri, mühasirədən çıxmağa müvəffəq olmuş Xocalı sakinlərinin ifadələri ilə hərbiçilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri ağılasıqmaz işgəncə, vəhşilik faktları: baş dərisinin soyulması, qulaq, burun, cinsiyyət üzvlərinin kəsilməsi, erməni qəbrinin üstündə azərbaycanlı başının qurbanlıq kimi kəsilməsi faktları müəyyən edilmişdir. Silahlı quldurlar qadına, qocaya və uşağa fərq qoymadan hamıya işgəncə vermişlər. Qadınların döşlərinin kəsilməsi, cinsiyyət orqanlarına atəş açılması adi hal olmuşdur.

* Müəyyən edilmişdir ki, 1956-cı ildə anadan olmuş Mustafayev Vidadi Şəfa oğlu, 1962-ci ildə anadan olmuş Nuriyev Hafis Yusif oğlu, 1968-ci ildə anadan olmuş İlyasov Əhməd Məmməd oğlu və başqalarının başı kəsilmişdir. Bakıdan olan Bədəlov Tofiq, 1961-ci ildə anadan olmuş Rəcəbov Cəbrayıl Mehdi oğlu tankla əzilmiş, gözləri çıxarılmış, qulaqları kəsilmişdir.

* Məmmədova Tamara Səlim qızı, Dadaşova Əsli Bəbir qızı, Əmirova Mahı Bəbir qızı, Hübətova Ənaşət Eldar qızı, Nuraliyeva Dilarə Oruc qızı və başqalarının gözləri çıxarılmış, döşləri də kəsilmişdir. D.O.Nuraliyevanın həmçinin dişləri də çıxarılmışdır.

* Səlimov Bahadır Mikayıl oğlu - Aslanov İqbal Qulu oğlunun cinsiyyət üzvləri kəsilmiş, gözləri çıxarılmış, diridiri yandırılmışdır.

* Səlimov Fəxrəddin Bahadır oğlunu yaralı tutub körpə uşağının gözü qabağında armaturla işgəncə verərək döyüb öldürmüşlər.

* Behbudova Sürəyya Yusif qızının cinsiyyət üzvünə atəş açılmışdır.

* Kərimova Firəngül Məhəmməd qızının bədəni tam doğranılmış, gözləri çıxarılmış, qulaqları və döşləri kəsilmişdir.

(Vəhşilik, işgəncə, meyidlərə qarşı təhqiramiz hərəkət faktları üzrə siyahı arayışa əlavə olunur)

Xocalı şəhərinin işğalı zamanı dövlət və ictimai idarə, müəssisə və təşkilatların əmlaklarının məhv edilməsi nəticəsində 1992-ci ilin dekabr ayı üçün qiymətlər miqyası ilə 4 milyard 199 milyon 668 min 338 rub. məbləğində, Xocalı əhalisinin şəxsi əmlakına 1992-ci ilin mart ayı qiymətlər miqyası ilə 229 milyon 861 min 800 rub. ziyan vurulmuşdur.

Aparılmış istintaq zamanı azərbaycanlılara qarşı soyqı-

rım cinayəti edən erməni hərbi qulluqçuları və 366-cı alayın komanda heyəti barədə məlumatlar toplanılmışdır.

İş üzrə şahid qismində dindirilmiş Xocalı sakini Abbasov Ələmdar Məmməd vəli oğlunun ifadəsi ilə müəyyən edilmişdir ki, o və 150-ə Xocalı sakini mühasirədən çıxıb Ağdama gedərkən pusquda duran ermənilər onların bir hissəsini yerindəcə xüsusi amansızlıqla öldürmüş, qalanını isə əsir götürmüşlər. Əsirlikdə hər gün onları döyüb işgəncə vermişlər. Onu və Salahov Məhəmməd Əbdül oğlunu dəyişdirmək adı ilə Əsgəran rayonuna milis şöbəsinin ibtidai həbs evinə gətirmiş, orada hər ikisini armaturla döyərkən onlara işgəncə vermişlər. Döyülməkdən Ə.M.Abbasovun iki qabırğası və qolu sınmış, M.Ə.Salahov isə döyülməkdən və işgəncədən onun qolları üstündə ölmüşdür.

Onları Dəhraz kəndi yaxınlığında tutan ermənilərdən birinin adı Serjik idi. O, Sumqayıtda yaşamış ermənilərdən idi. Əsgəran milisində isə onları döyənlərin arasında Yerevandan gəlmiş xüsusi təyinatlı milis dəstəsindən olan Manvel və Qarık adlı erməniləri görsə tanıya bilər.

* Xocalı şəhərinin işğalı zamanı ermənilər tərəfindən tutularaq girov saxlanmış Abbasov Elbrus Ələmdar oğlu öz ifadəsində göstərmişdir ki, Xankəndindəki milis şöbəsində əsirlikdə olarkən Artur və Slavik adlı serjantlar və Feliks adlı leytenant onları mütəmadi olaraq döyürdülər. Onlar Xocalı sakinləri Novruzov Ələsgər Xanlar oğlu və Şəliyev Elçin Vəkil oğlunu döyüb işgəncə verməklə öldürmüşlər.

* Girovda olmuş Xocalı sakini Hüseynov Əmir Salim oğlu göstərmişdir ki, 26.02.92-ci ildə gecə saat 04 radələrində onu Xocalıda "Armo" adlı erməninin başçılıq etdiyi dəstə əsir tutmuş, həmin dəstədə Sergey adlı erməni onun dişlərini sıdıraraq qızılını götürmüşdür.

* Xocalı sakini Xudayarov Rövşən Adil oğlunun ifadəsi ilə müəyyən olunmuşdur ki, Xocalıda mühasirədən çıxarkən Dəhraz kəndində pusquda durub onları atəşə tutanlardan biri də Əsgəranda Kino birliyində işləyən Samvel olmuşdur.

* Xocalı şəhər sakini Cəfərov Hümət Müseyib oğlunun ifadəsi ilə müəyyən edilir ki, Əsgəran rayon milis şöbəsi Dövlət Avtomobil Müfəttişliyində işləyən Ararat adlı erməni Xocalını tərk edən azərbaycanlılara PDM-lərdən atəş açılmasını istiqamətləndirmişdir.

* Xocalı şəhər sakini Kərimova Elmira Şahmalı qızı göstərmişdir ki, Əsgəran milis şöbəsinin rəisi Ağacanyan girov götürülmüş Xocalıları dindirməyə apardırır, "Yura", "Vitali", "Samvel" adlı cavan ermənilər isə girov düşmüş kişiləri döyüb qətlə yetirir, cavan qızları aparıb zorlayırdılar. Ermənilər onları girov kimi tutarkən üstlərində olan qızıl və zinyətləri götürüb ruslara verdilər.

* Xocalı şəhər sakini Həsənov Həsən Seyidağa oğlu göstərmişdir ki, Xocalıda onlara atəş açıb, girov tutan Vova

adlı erməni onun qızıl dişlərini çıxartdı. Onları tutan digər iki erməni Həsənabad kənd sakini Rubenin oğlanları idi. Böyük oğlunun adı Vaqif idi. Qardaşının adını bilmir.

* Vəliyev Əvəz Əliabbas oğlunun ifadəsi ilə müəyyən edilir ki, Dəhraz kəndi yaxınlığında onları girov tutan ermənilərdən birinin adı Samvel, o biri isə Yerevandan olan kapitan rütbəli birisi idi.

* Eləcə də Xocalı şəhər sakinləri girovda olub dəyişmə, pul ilə alınma və s. yollarla azad olmuş Məmmədov Zülfü İbrahim oğlu, Sevdimaliyev Abbasəli Məmmədali oğlu, Eyvazov Dadaş Əli oğlu və başqalarının ifadələri ilə də azərbaycanlılara işgəncə, əziyyət verib, qətlə yetirən ermənilər barədə məlumatlar müəyyən edilmişdir. (Bu məzmunlu ifadələrdən çıxarışlar siyahı şəklində arayışa əlavə edilir).

* İş üzrə şahid kimi dindirilmiş 366-cı alayda hərbi xidmətdə olmuş P.Y.Antipinin ifadələri ilə təsdiq olunmuşdur ki, 2 N-li batalyonun komandiri S.Ohanyan erməni yaraqlıları ilə əlbir olmuşdur. Mayor Ohanyan, leytenant Buqayenko, leytenant Potapov, kapitan Fotimiski, kapitan Krut, baş leytenant Savınçev, leytenant Dobrinski, kapitan Bobilev, kapitan Minin, baş leytenant Mirxaydarov azərbaycanlı yaşayış məntəqələrinin atəşə tutulmasında iştirak edib. Erməni yaraqlıları Antipitinə də azərbaycanlılara qarşı döyüşmək üçün 3.000 rubl təklif etmiş, imtina etdikdə onu döymüşlər. Alayın erməni milliyyətindən olan

praporşikləri, həmçinin özbəklər Porov və Duşmanovu, Ukraynadan olan bir əsgəri döyərək azərbaycanlılara qarşı döyüşməyə məcbur etmişlər. Döyülmə nəticəsində ukraynalı əsgərin iki qabırğası sınımışdır. 1991-ci ilin dekabrında starşına Xaçaturyan Antipini döyərək azərbaycanlılara qarşı hərbi əməliyyatlarda iştirak etməyə məcbur etmişdir. Ona görə də Antipitin 366-cı alayı tərk etmişdir.

* İş üzrə keçirilmiş məhkəmə tibb-ekspertizasının 28.02.92-ci il tarixli 428 N-li rəyi ilə Antipinin bədənində döyülmə və xəsarət izi müəyyən edilmişdir. Rəydə göstərilmiş xəsarətin yetirilmə vaxtı ilə onun Xaçaturyan tərəfindən döyülmə vaxtı bir-birinə uyğun gəlir.

* 366-cı alayda sırası əsgər kimi hərbi xidmətdə olmuş O.V.Buqraz, A.Y.Kostrev, A.A.Savkinin ifadələri ilə müəyyən olunmuşdur ki, alayın zabitləri əsgərləri azərbaycanlılara qarşı aparılan hərbi əməliyyatlarda iştirak etməyə məcbur edirdilər. İmtina edən əsgərlər döyülməyə və başqa işgəncələrə məruz qalırdılar.

* Sırası əsgər B.N.Zuyevin ifadəsi ilə müəyyən edilmişdir ki, 2-ci batalyonun zabitləri S.Ohanyan, Tevosyan, A.A.Artunyov əsgərləri azərbaycanlı yaşayış məntəqələrini atəşə tutmağa məcbur edirdilər. Mayor Yevgeni Nabokix hərbi texnika ilə 1991-ci ilin dekabrında Cəmilli kəndinin işğalında iştirak etmişdir. Kəşfiyyat rotasının komandiri Plotnikov azərbaycanlılara qarşı hərbi əməliyyatlarda iştirak etmişdir.

* 366-cı alayda xidmətdə olmuş sırası əsgərlər Y.N.Lya-xoviç, A.A.Bondaryev, İ.A.Yurkovun ifadələri ilə müəyyən edilmişdir ki, alayın zabitləri Mirxaydarov, Boqaçov, Kurçatov, Matfullin Malıbəyli kəndinin işğalında hərbi texnika ilə iştirak etmişlər. Gecə reydlərində 12-dən artıq PDM gedirmiş. Zabidlərdən Ohanyan, Ayrapetyan, Plotnikov, Yefimov, Matveyev, Tevosyan azərbaycanlılara qarşı hərbi əməliyyatlarda iştirak etmişlər.

* Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirliyindən daxil olmuş, Xocalı şəhərinə hücum zamanı hərbi qulluqçuların öz aralarında apardıqları radiodanışığın maqnitofon yazısının mətni ilə Xocalıya hücumda 366-cı alayın zabitlərinin iştirakı təsdiq olunur. Söhbətin məzmununda Xocalıya hücumu hazırlıq getdiyindən, danışanların milyon rəqəmi ilə hesablanan pulu gözlədikləri başa düşülür.

* Beləliklə, istintaq zamanı toplanılmış sübutlarla erməni silahlı qüvvələri ilə 366-cı alayın komanda heyətinin Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı əhalisinə qarşı soyqırım cinayəti etməsi tam təsdiq olunur.

Ancaq cinayəti etmiş ermənilər və 366-cı alayın zabit, praporşik və əsgərləri respublikamızdan kənarda olduğundan onların haqqında tam və ətraflı məlumatlar toplamaq, onları məsuliyyətə cəlb etmək mümkün olmamışdır. Ona görə də Xocalı şəhər əhalisinə qarşı soyqırım etmiş cina-

yətkarların beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən mühakimə olunması üçün tədbirlər görülməsi zəruridir.

Soyqırım cinayəti bəşəriyyət qanunlarına qarşı yönəldiyinə görə dəfələrlə beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən çıxarılmış qərarlarda mühakimə olunmuşdur.

BMT Baş Məclisinin 09.12.1948-ci il tarixli 260 a N-li "Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və ona görə cəza barədə" Konvensiyasının 2-ci maddəsində hər hansı milli qrupun tam və qismən məhvina yönəldilmiş hərəkətlər soyqırım hesab olunur. Konvensiyanın X maddəsinə əsasən "bu və ya digər dövlətin soyqırımında məsuliyyəti barədə mübahisələr, mübahisə edən tərəflərdən birinin tələbi ilə Beynəlxalq Məhkəməyə verilə bilər".

Bundan başqa BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən xüsusi yaradılmış Beynəlxalq Tribunal da Xocalı şəhər əhalisinə qarşı törədilmiş soyqırım cinayəti barədə materialları icraatına qəbul edə bilər. Beynəlxalq təcrübədə belə hallar olmuşdur. Məsələn, Milli Təhlükəsizlik Şurasının 22.02.93-cü il tarixli 808 N-li, 25.05.93-cü il tarixli 827 N-li qərarları ilə keçmiş Yuqoslaviya ərazisində bəşəriyyət qanunlarına qarşı edilmiş cinayətlərə baxılmasından ötrü Beynəlxalq Tribunal yaradılmış və fəaliyyət göstərir.

Ona görə də Azərbaycan Respublikası rəhbərliyi Ermənistan Respublikası Silahlı qüvvələri və 366-cı alayın komanda heyətinin cəzalandırılmalarından ötrü Beynəlxalq

Tribunal, BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi qarşısında Xocalı şəhərinin azərbaycanlı əhalisinə qarşı edilmiş soyqırım cinayəti üzrə materialları baxılmaqdan ötrü icraatına qəbul etməsi barədə məsələ qaldırılmalıdır.

Xocalı istintaq qrupu

MƏN BU KİTABI NİYƏ YAZDIM?

Əslində, sual mənə ünvanlanarsa, bu cür verilməli idi: "Sən bu kitabı niyə yazdın?" Sualın bu cür qoyuluşuna mənim hazır cavabım var: "Ona görə ki, mən Xocalıdanam". Lakin belə bir cavab mənim özümü qane etməz. Çünki mən bu kitabı yalnız Xocalı olduğuma görə yox, həm də insanlar dünyanın dəhşətləri ilə tanış etmək, onları bu işdən cəkindirmək məqsədi ilə qələmə aldım. Mən tarixin səhifələrini qan rəngində görməkdən bezmişəm. Mən bu səhifələrin qan rəngi ilə yazılmasını istəmirəm. İnsanların bir-birinə qənim kəsilməsini arzulamıram. Bu kitab təxəyyülün məhsuludur. O baş vermiş dəhşətli hadisələrin əksidir. Gözlərim qarşısında baş vermiş faciədir. Gəlin faciənin içindən keçib gələrək onun qəmini, qüssəsini, kədərini, nigilini insanlarla bölüşək, onları öz dərdinə həmdərd eləmək niyyətim yoxdur. Onsuz da dünya elə dəyişib ki, adamları yüz il, yüz əlli il əvvəlki kimi daha dərd birləşdirmir. Artıq onlar başqa dərdlər üzərində bərqərar olurlar. Qoy belə olsun. Hərənin öz həqiqəti var. Mənim də həqiqətim Xocalıdır, orada baş vermiş faciədir, həlak olmuş, itkin düşmüş insanlardır. Övlad dağı görmüş, bala yangısı yaşamış və

yaşamaqda olan valideynlərdir, qəbri belə bilinməyən uşaqlardır. "Çəkin, bunu da çəkin" deyib hıçqırıqlarını saxlaya bilməyən Çingiz Mustafayevdir.

Budur mənim həqiqətim.

Bu həm də tarixin həqiqətidir.

Acı və sinirilməsi mümkün olmayan həqiqət. Mən bu kitabı həmin acı həqiqəti gələcək nəsillərə çatdırılması naminə gerçək həyatını yazdım. Düzümü etdim?

Qoy bu suala başqaları cavab versin...

MÜNDƏRİCAT

Müəllifdən ön söz əvəzi.....	4
Xanlar Nağıyev: Ermənilər faşistlərdən də qaniçəndirlər.....	5
Yiyəsizlik yaman dərdidir.....	11
O intihar etmək istəyirmiş.....	14
48 günlük erməni əsirliyində.....	17
Arayış.....	22
İşğal.....	37
Səriyyənin taleyi... ..	40
Qan içində saxtakarlıq.....	44
Böyük dərdlər dilsiz olur... ..	47
Erməni qəbirlərinin üzərində xocalılıqların başını kəsiblər	59
Adi erməni terrorizmi.....	74
Təqvimin qara günü: 26 fevral.....	81
Xocalı qaçqını Stavropolda qətlə yetirilib.....	90
Yuxusu ərsə çəkilən, viran olmuş diyar.....	93
Açıq qapıdan girən yox, əhvalımı soran yox.....	99
Erməni olduğunu sübut etməlisən.....	111
Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşməsini yox, balalarımın birlik istəyirdim.....	117

Azəri türkü məni xoşbəxt, millətimi isə bədbəxt etdi.....	120
Böyük Vətən müharibəsinin iştirakçısı: Cənab Quliyev.....	122
Dünyaya xristian kimi gəlmiş, dünyadan müsəlman tək köçürdü.....	125
Tamam xalanın təqaüdü.....	129
Oğlumu görməmiş ölməyəm.....	133
Unutmağa haqqımız yox.....	136
Bunlar məğrur, mətin Xocalı qadınlarıdır.....	138
Əsgəran qalası.....	141
Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti.....	142
Xocalı rayonu.....	143
Xocalı çayı.....	144
Xocalı şəhəri.....	145
"Xocalı toponimləri, şəhidləri faciəsi" kitabından.....	146
Xocalı şəhidlərinin və soyqırım qurbanlarının ümumi siyahısı.....	148
Xocalı soyqırımı zamanı şəhid olan uşaqların siyahısı.....	177
26 fevral 1992-ci il Xocalı soyqırımı zamanı tamamilə məhv edilən ailələrin siyahısı.....	180
Xocalı rayon milli qəhrəmanları.....	181
Xocalı soyqırımı zamanı dinc əhəlinin xilas edilməsində və ümumiyyətlə, Xocalının müdafiəsində fərqlənərək	

təltif olunanların siyahısı.....	182
Soyqırımın anatomiyası.....	187
Qaçqın şəhərciklərinin tikintisində şəffaflıq təmin olunmalıdır.....	192
20 min dollar hara gedib?.....	195
Xanların xatirələri.....	203
Erməni terror təşkilatları.....	206
Bəs soyqırım necə olur ki?.....	210
Mən bu kitabı niyə yazdım?.....	218

Səriyyə MÜSLÜMQIZI

“Ölümdən o yandakı Xocalı”

Bakı, “ŞƏMS” nəşriyyatı. 2006. 224 səh.

Nəşriyyat direktoru:
Məsləhətçi redaktor:
Bədii redaktor:
Çapa məsul:
Kommersiya direktoru:
Kompüter tərtibatçısı
və texniki redaktoru:
Mətni yığdılar:

Korrektorlar:

Şəmsi VƏFADAR
Şəmsi QOCA
Məsumə HÜSEYNOVA
Xəqani RÜSTƏMZADƏ
Şəfi ƏHMƏDOV

Zaur RƏHMANLI
Gülnarə MƏMMƏDOVA,
Nigar ARİFQIZI
Elvin ƏLİKİRAMOĞLU,
Şəmsurə KƏLBƏCƏRLİ,
Bünyad MİRZƏYEV

Yığılmağa verilmişdir:	14.01.2006
Çapa imzalanmışdır:	28.03.2006
Kağız formatı:	60x84 1/16
Fiziki çap vərəqi:	21,5
Mətbəə kağızı:	№
Sifariş:	№ 15
Sayı:	2000 nüsxə

Ofset üsulu ilə çap olunmuşdur

*Bakı "ŞƏMS" nəşriyyatı, Mətbuat p-r. 24,
Telefon: (99412) 438-33-07, (99412) 510-24-68*

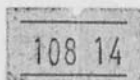
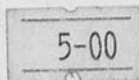

Səriyyə MÜSLÜMQIZI

Cəfərova Səriyyə Müslüm qızı 1960-cı ildə Xocalı şəhərində anadan olub. 1982-ci ildə Xankəndindəki Pedaqoji İnstitutunun fizika-riyaziyyat fakültəsini, 1991-ci ildə Bakıda Jurnalist Sənətkarlığı İnstitutunu bitirib. Xocalı 1 və 2 sayılı məktəblərində fizika-riyaziyyat müəllimi işləyib. Qarabağ müharibəsi baş-layanda isə jurnalist kimi dövrü mətbuatda - "Xocalının səsi" "Qarabağ", "Səhər", "Millət" qəzetlərində cəbhə bölgələrindən reportaj və silsilə məqalələri dərc edilib. Xocalı soyqırımına həsr olunan 4 kitabın - "Qar üstünə qan yağırdı", "Faciəyə gedən yol", "Kəfəndən biçilən gəlinlik paltarı", "Ümid olmasa ölərəm" adlı kitabların, "Onlar heç vaxt böyüməyəcəklər" ensik-lope-di-yasının müəllifidir.

"Dan ulduzu", "Xan qızı Natəvan", "Vətən" mükafatlarının laureatıdır. Ailəlidir, iki övladı var.

Ən böyük arzusu Qarabağı azad görməkdir.

73(24)

M 96